

9

1967

SZEPTEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

803	BORI IMRE FÁBRY ZOLTÁN
812	FÁBRY ZOLTÁN AZ ISMERETLEN ADY
815	GÁL LÁSZLÓ VERSEI
820	VITO MARKOVIĆ VERSEI
824	HATÁR GYŐZŐ ÖT VERS
827	EÖRSI ISTVÁN TANÁCSZTALANUL
846	BURÁNY NÁNDOR ÖSSZEROPPANÁS
867	VARGA ZOLTÁN A SZABADSÁG KÖLTŐJE
877	BRASNYÓ ISTVÁN JELENET AZ ARGENTÍNA-TELEPNEK ELNEVEZETT KINCSTÁRI FALUBÓL
882	DOMONKOS ISTVÁN NÉGY MINIATÜR
892	BOGDÁNFI SÁNDOR AZ ELLENSEG
900	MAJTÉNYI MIHÁLY VELJKO PETROVIĆ MAGYAR NYELVŰ LEVELEIBŐL
906	BÁLINT ISTVÁN A FILOZÓFUSOK ISMÉT KORČULÁN
915	FIGYELŐ

1. STÓSZ — AZ ÉLETFORMA

A múlt század első évtizedeiben a polgáriasodó magyar irodalom diadalmasan vette be Pestet, és avatta központjává. Az irodalmi élet formái alakultak ki, amelyhez az írók kávéházi vagy szerkesztőségi közössége éppen úgy odatartozott, mint a kezdeményezések és ítéletek „fővárosi” jellege. A főváros és a vidék, az írók csoportosulásai és kollektivitása ellenében a vidéki élet magánossága, mint létforma, ezután vált ellentétté, elannyira, hogy századunk már nem nagyon ismerte a vidéken, magánosságban élő író típusát — eredeti és nemesebb értelmében, ahogy azt egy Széphalom vagy egy Cseke példázták. A vidéki író „vidéki” író lett, s a vidéki fogalma a minősítésekben az elmarasztalásnak a kifejezője, mely a szellemnek egy kezdetleges állapotát vagy a tehetségtelenséget volt hivatva kifejezni. Adyék „városos Magyarországa” ellentétéként a vidék, még ha egy Debrecen is volt, a parlag képzetével azonosult. A metropolis kulturális és politikai intézményei nélkül ma már nehezen tudjuk elképzelni — jellemzően — az író létformáját, annál is inkább, mert az érvényesülés és a szellemi horizont garanciájává vált a „fővárosiasság”, függetlenül attól, hogy tartományról, országrésről vagy országról van-e szó, Újvidéket, Pozsonyt vagy Budapestet emlegetjük. Az írónak az irodalmi élet boszorkánykonyhájában személy szerint is jelen kell lennie, testi mivoltában is szinte napról napra ismételtén igazolnia kell létezését, különben lemarad, elvész, megfélekedeznek róla, mintha a szellem, amit képvisel, nem lenne elegendő irodalmi léte biztosítására. Egy Sajkód és egy Tihany „szigete” is Németh Lászlónak és Illyés Gyulának csak életművük fedezetében alakulhatott ki, s még így is csak ideiglenes szállásként, remetei kivonulásra, de a pesti élet fedezékével, hogy a szüntelen jelenlevés konituitása meg ne szakadjék.

Ám, az irodalomtörténet számolt már a polgáriasodás központosító törekvéseivel, de alig nézett szembe azzal, hogy 1920 után a magyar irodalomnak egy sor kis metropolisa alakult ki, „holdjai” a pestinek, 1945 után pedig ezek a jelképes holdak bolygó-természetet kezdenek mutatni. S mindenütt ugyanazok a relációk! Mindenütt a „főváros” és a „vidék” egymást tagadó törekvései, hatások és ellenhatások kusza szövevénye!

Fábry Zoltán talán az egyetlen, aki dacolni tudott az egyetemes magyar irodalomban a metropolisz-szellemnek ezzel az általános érvényű kényszerével és ellent tudott állni vonzóerejének, s mi több: rangot is tudott remete-magányának szerezni. S tegyük hozzá nyomban: győzelme kettős. Nemcsak a hallatlanul központosult szellemi élet törvényei, de írói alkatának és műfajainak általánosan elfogadott követelményei felett is diadalmaskodott — öntörvénné tudta változtatni létformája kivételességét. Stósz másképpen nyilván nem válhatott volna természetessé és „mértékké”, fogalommá a mai magyar szellemi életben, s nem lehetett volna vagy negyven esztendőn át egy életforma keretévé, jelentve rangot és messze világitó aktivitást, mármár a helység geográfiai jellegének mondva ellent minden megszületett írásával. Nyilván nemcsak arról van szó immár, hogy Fábry Zoltánt betegsége Stószon élni kényszerítette, s azután ott megülve, természetessé tette, ami természetellenesnek látszott, hogy sikerült előnyére fordítania azokat a körülményeket, amelyek írói kibontakozásának hátrányát kellett volna hogy jelentsék. Stósz a létforma egy kivételes megvalósulását is jelenti — messzire vezető utakat s nagy rádiuszű köröket is egyszerre; egy szellemiséget, amely Európa „hulámhosszán” dolgozott — olyan időkben is, amikor csak kevés ember tudta ezt megvalósítani Európa és Budapest vonatkozásaiban. A külső, a „látható” élet tükrében a Stószon élő Fábry Zoltán pozsonyi lapok munkatársa és a kolozsvári *Korunk* főmunkatársa volt, mint ahogy ma is az *Irodalmi Szemlé*nek az; aki intenzíven kíséri nemcsak szűkebb hazájának magyar irodalmi és társadalmi életét, hanem a nagyvilágét is, dokumentálva ezeket és reagálva rájuk — a szüntelen szellemi jelenlét állapotaiban.

Európa és Stósz — Fábry Zoltán révén nem paradoxon, hanem a lehető legtermészetesebb fogalompár, hiszen Stósz európai órhellyé lett a harmincas években, s bizonyítja, mennyire az egyéniségen és szenvedélyén, s mennyire nem a földrajzi hosszúsági és szélességi körökön múlik, hogy kinek a háza van a szellem virtuális, s mégis olyan eleven Európájában. Mert Fábry Zoltán bátran elmondhatja: „ahol én vagyok, ott Európa is ott van”. Egy életmű alibije bizonyítja ezt, függetlenül attól, hogy Fábry „Európa-fogalma” nem mentes bizonyos egyoldalúságoktól, szemléletének sajátos jellege következtében.

A szellemi aktivitás egy magas fokának látványát kínálja Fábry Zoltán majd ötvenesztendősi stósz termése — a magánélet passzivitása (bármennyire viszonylagosan is, de passzivitásnak kell látnunk ezt) és a szellem habzsoló és Stósztól messze eső relációkat bebarangoló természete közötti harmóniaként. Stósz tehát Fábry Zoltán „archimedesi pontja”, ahonnan egy világot készült sarkaiból kiemelni. Két emeltyűje volt: az autonomizmus szükségességének a felismerése és az intellektuális magatartás, már azon a magas hőfokon, amely a tettek igényével léphet fel s a tettek követelményét hirdetheti.

A háborúban sebzett lelket és a kór támadta testet Stószon ápolni akaró Fábry nagy élményei összegeződtek ebben a két fogalomban: a magyar szellemi életnek az az egysége, amelyet minden síkon és minden tekintetben Ady s nemzedéke teljesített ki s képviselt, nemkülönben pedig Budapest-centrikussága a szeme előtt tűnt a semmibe, s mikor íróként megszólalt, már az akkor szlovenszkoínak nevezett

világ lehetőségeivel kellett számolnia, és mert egyénisége már akkor is szűknek találta ezeket a lehetőségeket, le is vonta a helyzetéből adódó következményeket, s abban az időben, amikor az ébredező csehszlovákiai magyar irodalom önálló léte betegségének lázát érezte, s elszakadt köldökzsinórját szerette volna újra összekötni, kialakítva „hód-természetét”, Fábry e szellemiség önnön lehetőségeinek kiteljesítését kezdte hirdetni. Nem véletlen, hogy az általa „nacionalista periódusnak” nevezett pályaszakasza oly rövid ideig tartott, s már 1923-ban szakítani tudott azzal, amit így jellemezett, s amely a kisebbségi életet élő magyar irodalmakban oly általános volt: „1920-ban, partra vetett, levegő után kapkodó halként, a talajtalan, hazát, történelmet veszett magyar szólt belőlem”. Nemcsak rajta, kortársain, s az akkori szellemi-társadalmi körülményeken is múlt, hogy a „vagyunk” gondolata, a „magunk megteremtése, magamutogatás kialakítása” „perspektíva-eltolódással, pózba merevedéssel és lázas felfokozással” járt, s hogy oly nehezen alakult ki a helyes, természetes viszony a „nagyobbik” és „kisebbik” magyar irodalom között, hogy a Fábry hirdette gondolatokból kicsengő autonomizmus ösztönzése vadhajtásait is megmutatta, amelyek felett Fábry is, kritikusan is pálcát törtek azóta. Meg kell azonban állapítanunk, hogy az idő, a felszabadulás utáni fejlődés mégis ezeket a törekvéseket igazolta, a „kisebbségi lét” ismérveinek felszámolásán inszisztálva. „Előkészíteni a talajt a korszerű európai csírák befogadására” — összegeződött a Fábry hirdette gondolatban intellektuális törekvéseinek iránya.

Fábry a csehszlovákiai magyar irodalom nagy, valódi dimenzióinál nagyobb lehetőségét fedezte fel öntörvényeinek kibontakoztatásában, hirdetve: „e szűz talajon nem lehet más a szlovenszkoí magyar kultúra történelmi tiszte, feladata és küldetése, mint a Magyarországon hátráltatott progresszivitás pótlása, fenntartása és továbbvitele...” S valóban: a *Sarló* hatása a magyar falukutató mozgalomra, a „hid-gondolat” összefüggései a jugoszláviai magyar irodalom progresszív szárnyának kibontakozásával, Balogh Edgár közvetlen szerepe a romániai magyar irodalomban, s Fábry Zoltán közreműködése a kolozsvári *Korunkban* igazolják e tézis helyességét, még ha a csehszlovákiai magyar irodalom ugyanakkor nyilván valóságos művekben kevésbé tudta ezt a helyzeti erőt felhasználni. Fábry „két frontos szemlélete” következett ebből a tényből: a csehszlovákiai magyar irodalom szigorú kritikusa és lehetőségeinek apostola volt egyszerre.

A „kétfrontosság” azonban nemcsak buktatóit kínálta, az apró irodalmi pörököt s a csehszlovákiai magyar irodalom belvízeinek tisztítását, hanem a benne meglátott lehetőség révén a nagyobb feladatokra is csábított. „Egyszerre világot kellett nézni, látni és tudatosítani. Az egész látóhatárt! A világot: a kort...” — írta a *Korunk*ról szólva. Szenvedéllyel áll ebben a küzdelemben a *Korunk* állandó munkatársaként. Az „adottságokból idéződő feladatát” így határozta meg: „...*Korunk* részei és részesei vagyunk. Nem vagyunk többé kisebbség, nem lehetünk többé begubózott változatlanok, mert egy közös adottság, egy egyforma nyomás és kivágyás emberei vágyunk: koremberek, egyenlített emberek, kínok és kívánságok egyforma tömegével: az imperializmus korának kreatúrái, eszközei és — eretnekei, lázadói, tudói, leleplezői, ellenszerei... *Korunk*: világlakor. *Korunk*: emberkor.

Korunk: a közvetített és közvetíthető emberi hang és kultúra ...”

A teljes intellektuális és politikai elkötelezettség embere hirdette ezeket a gondolatokat. „Itt mindenkinek külön-külön magában kellett kiépítenie egy szigetprogresszivitást. Átváltani, előlről kezdeni, és ugyanakkor már eredményt is dokumentálni: senki se csodálkozzon, hogy ez nem sikerülhetett, hogy a kiteljesedés nem lehetett elementárisan megnyilatkozó. Alapot rakni és csúcspontot jelenteni egyszerre nem lehet...” — írta 1937-ben az intellektualizmus s a maga létformája védelmében is, annak az órhelynek a védelmében, amit Stósz jelentett már akkor egészen egyértelműen és félre nem érthetően az egyetemes magyar szellemiségben is. A „sziget”-nek magas légnymású világa üzent, a stósz-i intellektuális magatartás, amelynek realisan volt olyan kihangzása, mint amilyenről egy Németh László álmodott éppen abban az időben. Am, ami Németh Lászlónál az utópia sárkányeregető képzelődése, Fábry Zoltán viszonylatában s Stósz koordinátái között a megvalósulás lehetőségét is megcsillantotta.

Fábry az intellektualizmus erejére, az írástudó feladataira ébredt a húszas évek elején megindult gondolati-politikai tájékozódás eredményeként, s 1937-ben, tehát ennek a világnak és életformának az alkonyán is (hiszen nemsokára a csehszlovák demokrácia felszámolása, Felvidék magyar megszállása, a német fasizmus terrorjának az időszak következett) ezt hirdeti, immár az utódoknak szóló követelmény erejével: „A vox humana európai síkján az intellektualizmus a leglényegesebb tartozék. Az az intellektualizmus, mely nem játék, önduzzasztás és öncél, de feladat. Értelmi emberség. És így erkölcsi elkötelezettség. Többlet, mely túlmunkát követel. Intellektualizmus, mely erkölcsi magatartás, és ezáltal alakító erő; szociális jelenség. Intellektualizmus és szocializmus nem lehet ellentétpár. Lényeges intellektualizmus egyjelentésű a lényeges szocializmussal. Egymásból folyó, egymást erősítő elkötelezettség mindkettő... A tudatos szocializmus: tudatos intellektualizmus. Ellenpólusa, a fasizmus épp azért nem lehet más, mint tudatos antiintellektualizmus...” Fábry eszménye tehát a „felfokozott intellektualizmus, mely nem ismer félmegoldást... mely feladat és elkötelezettség”, s mint ilyen nem öncélú, hanem a „népi erők, lekötött erők felszabadítója”.

Az intellektualizmus ilyen vonatkozásainak képviselője és érvényesítése mind a csehszlovákiai magyar irodalom „kis világában”, mind pedig szélesebb, magyar s európai viszonylatokban, irodalomban és politikában nyilvánvalóan Fábry Zoltán írói létezésének és aktivitásának a legnagyobb eredménye. Az árral szemben kellett úsznia nézetelnek érvényesítése közben, s harcainak belső, hazai frontjai éppen úgy voltak, mint nemzetközi méretűek, s nemcsak ellenségeivel kellett szembenéznie, hanem fegyvertársaival is, akárcsak József Attilának, akihez különben meleg barátság fűzte. Az értelemhez panaszt tevő költő s az intellektualizmusra esküsző publicista az írástudó radikalizmusának harmincas évekbeli képviselői s megtestesítői voltak a magyar szellemi életben. A végső határokat is jelzi tehát Fábry Zoltán gondolatisága, ameddig egy adott korszakban el lehetett jutni, s ezért a fábry-i életmű „határ-érték”-jelleggel is bír.

A Stósz jelképezte írói életforma így kapott önnön létezésén túli jelentőséget, s ennek következtében vállalhatta a ráháruló feladatokat

is: küzdelmet a szocializmus társadalmi és ideológiai győzelméért, harcot a terjedő és mindinkább fenyegető fasizmus ellen — mind cseh-szlovákiai magyar, mind pedig egyetemesebb vonatkozásokban.

Valóban egy egész kultúra ereje kell ahhoz a vállalkozáshoz, amit Fábry Zoltán meghirdetett s melynek ő volt első reprezentánsa. Program ez, nevezzük „stószai programnak”. Rajta van ugyan a vidék és a szlovákiai világ bélyege, jelentősége azonban nagyobb: általános érvénnyel bíró. Frappáns meghatározásában így hangzik:

„Az itteni haladó szellemi élgárda intellektualizmusa szocialista elkötelezettségében sose lehetett könyvmolyölcsecség, üvegházi növény vagy légüres tér. De volt ennél több és kevesebb: hétköznap. Kétvégeltű feladatot kellett megoldani: politikai és kulturális analfabétizmust likvidálni, és ugyanakkor azt a szellemi többletet is kiteljesíteni, amelyre elkötelezettnek tudta magát. A kultúra tömegvalóságát cselekedve kellett gyakorolni: alapot, továbbító lehetőséget, rezonáló levegőréteget, de ugyanakkor a korszerű európai nivó minden rezdülését is fel kellett fogni, feldolgozni és summázva reprezentálni...” (Hiperintellektualizmus?)

2. „CETERUM CENSEO ...”

Fábry Zoltán intellektualizmusának vezérszólama a vox humana, a „békének és a gondolatnak az igaza”, azonban az elmúlt negyven esztendő társadalmi és világpolitikai körülményeinek sajátosságából eredően, érdeklődésének középpontjába az antiintellektualizmus elleni küzdelem került, a „kétfrontosságnak” újabb variánsaként, a gondolati munka újabb síkjaként.

A maga bevallása szerint ugyan a „fegyver s vitéz ellen” motívuma világháborús élményeiből született, s kíséri pályáján „eszelés monoton monológként”, ám ennek a gondolatnak a kiteljesedését mindmáig hiába várja. Egykor azt kellett megállapítania, hogy hatást, látható eredményt nem tudott elérni, s hogy „egy ember döntő élményéből nem lett százak és ezrek kategorikus imperatívusza”, ám a történelem, amely annak idején elfogta hangját, azóta gondoskodott arról is, hogy az emberek füle megnyíljen: Fábry Zoltán olvasóközönséget kapott. Nem véletlen, hogy elsősorban az antiintellektualizmus problematikája kötötte le figyelmét, s a régi és az új fasizmus, amelyben az antiintellektualizmus erőnek szerveződését látja.

Az emberi nevében és védelmében az embertelenség ellen — így módosult Fábry életművének példázatában az Ady énekelte látomás: „ember az embertelenségben”, egyben Fábry szemléletének gyökereire is mutatón. Mert érzelmi forrása lehetett az első világháború, s szívhatta emotivitását a német expresszionizmusból, az élmény alapvető vonásai Ady intellektuális felismerései talán legnagyobbikából valók, még ha Fábrynál az „emberek az embertelenségben” látványa, hogy úgy mondjuk „politikaibb” színezetet kapott is. Adynál az ember világhelyzete, Fábrynál politikai sorsa áll előtérben. Az azonban kétségtelen, hogy Fábry orientációjában maradt legépebb és legtermékenyítőbb Ady intellektuális öröksége, abban az időben, amikor a magyar irodalom vagy a „magyar” Adyra, vagy pedig a „proletár-köl-

tőre” esküdött. Fábry, nagyon jellemzően, „megtartó formulának” nevezi az „ember az embertelenségben” látomását, amellyel helyükre kerülhetnek a dolgok, s a gondolatok megkapják önnön mértéküket és értéküket. „Értelmi lelkiismeretet” emleget, amely felismeri a „gondolat igazát”, minek következtében érvényes módon lehet eligazodni a folytonosan változó és embertelenséget produkáló mindenkori jelenben: „Tegnap mint kortársak értük meg Ady sorait, de hatványra, zengő-zúgó kinyilatkoztatássá a hitlerizmus emelte...” — írta, megnyitva írásainak azt a nagy körét, amelyben a faszizmussal foglalkozik.

Nyilván absztraktabb, mert sokkal irreálisabb vonatkozásokkal bírt az elmúlt évtizedek folyamán, a humanizmus motívumát szóltatja meg. Expresszív lendületet kapnak sorai, amikor a vox humana dallamát éneklük: „A mi emberségünk: gond és szorongás. Órszerep, éberlét: emberhez méltó gond egy embertelen világban. Embert kötelező gond az egymást szülő világháborúk századában... A mi emberségünk az embert vállalja és valósítja az embertelenség mai mélyfokán az atomimperializmus nihilizmusával szemben. Ez a humánus: lelkiismeret, tehát felelősségtudat — a lelkiismeretlenség és felelőtlenység idült szervezettségével szemben...” S idézi Leonhard Frank „hihetetlen axiómáját”: „Az ember jó.” A német expresszionizmus ember-irodalma így válik Fábry gondolati kohójában szellemi ötvözetének Ady mellett másik fontos elemévé, s gondolati rendszerének alakulását befolyásoló mozzanatává, amelyet talán Fábry esetében lehet legkevésbé megkerülni. Nem véletlenül vallja Fábry, hogy a „német expresszionizmus nagy általánosságban... vox humana volt: a szocialista humanizmus csírája, csíráztatója és kifejlesztője...”

Fábry Zoltán „ceterum censeo...”-ja azonban a faszizmus kérdése volt — konkrétsága totalitásában, a „vox humana” motívumának nem mellék-dallamaként, hanem az azzal felelő másik vezérszólam erejével. Azok a gondolatok, amelyek az Európa elrablása című könyvének anyagát adták, csupán végső kiteljesedései annak a vitának, amelyet évtizedek óta folytatott a faszizmusnak elsősorban német változatával, s mint vallotta, antifaszizmusával műfajt teremtett.

Ismét az első világháborús időkig kell visszamennünk ennek az életműnek a vizsgálatakor — a német militarizmus témaköréig, általában pedig a háború kérdéséig: a Vilmos császár Németországnak militarizmusa hozta többek között az első világháborút, az első világháború hozta közvetve a német faszizmust. A német faszizmus pedig a német militarizmus, tehát a háború gondolata nélkül elképzelhetetlen. S jött a háború, a faszizmus bukása, majd Nyugat-Németországban újbóli feltámadása. Circulus vitiosus ez, már-már „örök tűz”, amely a Fábryban egykor fellángolt szenvedélyes antifaszizmust ismételtelen felszítva, a „ceterum censeo...” makacs és konok hirdetője legyen. Fábry egész életművét beárnyékolja a faszizmus témájával való hadakozása mind az „ember az embertelenségben” képzet körében, mind pedig a kérdés világpolitikai és társadalmi vonatkozásában. „A faszizmus azért faszizmus, mert nincsenek emberi vonatkozásai. Nincs, nem lehet köze az emberhez, az emberhez méltó élethez. Az antihumánusban az ember: kölönc, és az emberség: tehertétel...” — írta az *Emberek az embertelenségben* című könyvében. S ugyanott Thälmann sorsával kapcsolatban ezt jegyezte le: „A faszizmust kezdettől fogva

haladástól, történelemellenes merényletként könyveltük el. Nem volt még uralmi forma, melynek léte és lényege annyira az erőszakra, halálra és öldöklésre lett volna beállítva, mint a hitlerizmus hatalmi kizárólagossága. Ez a kizárólagosság — a gyűjtogatástól a gyilkosságig — magába foglalt minden barbár, embertelen megnyilatkozást... Lényege ennek megfelelően a háború és semmi más..." A hitlerizmus történelmét pedig így összegezi: „Szadisták, börtönőrök, halállegények, gyilkosok, bírák, hóhérok egyformán mindenütt: ez, ennyi volt a hitlerizmus történelme..."

Fábry „ceterum censeo...”-ja azonban mitologizáltan mutatja a fasizmust, függetlenül attól, hogy lépten-nyomon felötlenek azok a konkrétumok is, amelyek tudatában a fasizmus tényeként élnek. Az író fasizmus-élménye ugyanakkor jellemző alakuláson ment át az elmúlt évtizedek során. Kezdetben, mint jeleztük már, kettős volt a forrása — érzelmi-gondolati: Ady és az expresszionizmus vonalán, és politikai: Fábry politikai állásfoglalása következtében, hiszen a munkásmozgalomra esküsző egyéniség szólt az írásokból. A fasizmus igazi arcát azonban a szerző már csak akkor látta meg, amikor irodalmi megszólalásra nem nyílt lehetőség, s amikor újból szólhatott erről a témáról, Európa a fasizmus felett aratott győzelmét ünnepelte. Az *Európa elrablása* című könyve ezért megkésett könyv is, de mert a jelenkori fasizmus a témája, jókor jött is. Fábry nemetség-szemléletének mitologikus vonásaira vethet fényt ez a mozzanat, s jelzi, hogy Fábrynak nemcsak elementáris gyűlölete ragadja a mitológia irányába, hanem szemléletmódjának eredendően közvetett, „irodalmi” struktúrája is. De belejátszott ebbe az élmény megdöbbenő realizmusa is. Könyve „tűzújsait” magyarázva írta az előszóban: „Az egy pontra sűrítés kivédhetetlenül túloz. Ez igaz. De a hitlerizmus megmutatta, hogy amit tegnap — szorongásaink és felismeréseink kimondásának pillanatában — túlzottnak hittünk, az meg sem közelíthette a valót. A szorongás és éberség, a féltés, az óvás és a fantázia hangereje mind kevés volt ahhoz, ami és ahogy jött...”

Nyilván Fábry németes kultúrájának kell betudnunk, hogy a német-ség-élményen a predestináció mozzanata uralkodik el: „A tér nélküli nép és a nép nélküli tér halálos kölcsönviszonylatának ez az első német leckéje és példája (utalva Salza lovagrendjének támadására a szláv poroszok országa ellen) századokon át ismétlődik végig, máig...” — írta, miközben a német politika mitológiájának kialakulását taglalta, s idézetek sorával bizonygatta, hogy a fasizmus mennyire a német szellemiségben gyökerezik, ez pedig a németiség földrajzi elhelyezkedésének a reflexe. „A német, a középfunkció, idegen lett önmagának és átka és veszedelme a szomszédoknak és a világnak...” — hirdette. Vagy: „A dolog nem ilyen egyszerű. Van valami, amit más szó híján német rejtélynek, kiható különbözőségnek kell neveznünk. Izgatóbb, valóságosabb és mégis megfoghatatlanabb, mint — mondjuk — a múlt század óta divatba jött orosz »rejtély«... Izgatóbb, idegesítőbb, mert minden felderítés után valami megfejtetlen marad mindenek alján, s ez nem magyarázható szokványosan. Izgató, fontos és félelmetes, mert maga a német imperializmus is ebből a másságból, ebből a különlegességből, ebből az elkülönözöttségből vezeti le igényeit...”

A nagyítás, a túlzás, a mitologikus arányokká növesztés mélyén a szemlélet lírai ihletettsége is megmutatja magát: csak az tud így megülni egyetlen témánál, csak az tud évtizedeken át „ceterum censeo . . .”-t kiáltani minden alkalommal, amikor a németsegről vagy az antihumanizmusról esik szó. S Fábry szüntelenül ezt tette. Érdeemes lenne ugyanakkor vizsgálni, mennyi a kasszandrai Fábry magatartásában és jósgéiben, s mennyi a reálpolitikus meglátása politikumában, hiszen éppen ezáltal válhatna mérhetővé az a líraiság, mely a gondolat és a politika szövevényében bujt meg, s tüzelte gyűlöletre és harcra az író, és szítja ma is polemikus kedvét.

Egy azonban bizonyos: a magyar nyelvű irodalomban nem akad a fasizmussal polemizálók között nagyobb formátumú egyéniség Fábrynál, aki nem akkor vette fel a harcot, amikor a fasizmus s a háború véget ért. A Stószon élő író magános szava tettel felérő volt, s az emberi, intellektuális heroizmus olyan példáját kínálja, amelyre a csehszlovákiai magyar irodalom talán a legbüszkébb lehet. A fasizmus elleni hatalmas háború „európai” frontján küzdött Fábry elsősorban — intellektusának hatókörét és szenvedélyének erejét példázva egyszerre.

3. MŰFAJ: A POLEMIA

„Közíró vagyok-e tényleg?” — tette fel *Európa elrablása* című könyvének előszavában magának is, olvasójának, az irodalomtörténetnek a kérdést, jelezve, hogy „szabálytalan” alkattal van dolgunk, mint ahogy Stósz jelképében is a szabálytalanság kivételét láttuk. Nyilván Fábry Zoltán is érzi műfaja és természete, valamint a Stósz jelezte geográfia közötti ellentmondást. Eredendően publicista alkatú, akinek a korszerűség és az aktualitások az életeleme és íróságának a létezésformája, tehát a közéletiség is a legközvetlenebb viszonylataiban. Ami tehát meglepő, s ami a kivételt jelzi az a tény, hogy ezt az aktivitást, az eseményekkel való szüntelen kontaktust Stószon élve képviselte és képviseli. S ha ehhez még hozzátesszük, hogy Fábry Zoltán alapmagatartása a polemizálóé, a vitára kész permanens felajzottságé, akkor nő naggyá az a heroizmus, amellyel a Stósz jelezte passzív magatartás az életvitel síkján a szellemi aktivitás egy nagy rádiuszú körévé válik. Szinte nincs írása, amelyből a polemizáló kedv ne csapna ki, s ha van mi cikkeit, tanulmányait jellemzi, akkor az a vitára ajzottság, a vívóra jellemző alapmagatartás, alapállás, abban a tudatban, hogy messzire ér a magányának hangjával küldött dőfés, vágás, különösen hogyha a németiség vagy a fasizmus kérdéséről van szó. A vitázó írónak partner is kell, s még inkább a vitában megnyilatkozó ellenállás ténye, hogy az indulat lángra kapjon, hogy kifejtthesse erejét, hogy felgyorsulhasson, annál is inkább, mert írósgája nem belterjes, tehát nem szubjektív természetű és jellegű. Fábry, aki Stószon mint szigeten a világtól elzárkózva él és ír, a világ nélkül el-sorvadna. Felszínesen nézve azt mondhatnók, hogy ő nem önmagát adja az írásában, nem önmagáról szól. Valójában csupán a természete mélyén lappangó lírai világkép és magatartás külső apropó nélkül nem tud megnyilatkozni, nem tud létezni, függetlenül attól, hogy egy jelen-

téktelen könyv vagy világpolitikai esemény szolgáltatja-e ezt az ingert és ürügyet. Ezek az indító lökések Stószra azonban provokációkként érkeznek, s nem véletlen, hogy a provokáció erősebb ingere az írói elkötelezettséget vitázó állásponttá változtatja. Fábry mindebből következően kategorikus és egyoldalúságokra, mitologizálásra is hajlamos író: mind a fasizmus és a németiség témájára írott művei, mind pedig a valóságirodalomban elfoglalt álláspontja mutatja. Szent meg szállottság is ez, olyan ember ő, akinek „démonja” van.

Eszménye, mint annyi kortársának, Karl Kraus volt, s nyilván annak ösztönzése van az *Európa elrablása* című könyvében is. „A holnap történetírójának nem kell levéltárakat feltúrni, az anyagot és az eszenciát, a tartalmat és a lényegét együtt kapja meg Kraus drámájában, melynek főhőse az idézet. A legrikítóbb kitalálások — citátumok...” — írta róla, s önnön módszerét is jellemezte. A citátum azonban nemcsak anyaga, hanem a külső ingere is írásainak: a harcra hívó provokáció és a bizonyító anyag is egyszerre, s legtöbbször a kard is a kezében, mellyel ellenfelét sebezni akarja.

Természetéből következik, hogy szabályos tanulmányt vagy könyvrecenziót sem írt: a polémiának nincsenek zárt rendszerei. A polemikus Fábry műve azonban távolról sem alakatlan — a szenvedély, amely fogva tartja, s mely messianisztikus vágyak és prófétai dühök polifóniájából állt össze, alakot ad műveinek, amelyeket talán legszabatosabban a „per” műfajának minúsíthatnánk. Írásainak van tehát „rituáléja” és a fináléban a „sárkány” mindig és ismételten megöletik. Nem véletlen, hogy maga nemcsak átmeneti műfajúnak tartja írásait, hanem egyenesen az „antifaszizmus” szóval jelöli azokat, amikor meg akarja határozni: „Antifaszizmus mint műfaj? A korparancs korműfajt kényszerít az íróra. A kikerülhetetlen korparancs az íróval szemben műfaji igénnyel lép fel. Vannak korok, sorsfordulók, amikor az írói magatartás lényegül műfajjá...”

Körünk tehát bezárult: Fábry Zoltánt méltatva magatartása jellegét bogoztuk, s műfaját elemezgetve a magatartás problémájára utalhatunk, s kettőnek nem dualizmusát, hanem egységét szemlélve. Idézzünk tehát mi is. Fábry Zoltán írta Az ötnevű ember című írásában Kurt Tucholskyról: „Tucholsky érző ember elsősorban: mindenre reagáló, mindentől megtermékenyülő szívharcos, aki azonban a primér reakciót hihetetlen intenzitásra tudja fokozni, annyira, hogy ez — első, szintén primér hatásában — már felér az öklös tettel, és így végeredményben hasznos aktivizmus. Emberagitáció. Úttisztítás. Korlát és tekintélyrombolás...” S jellemezhető-e jobban Fábry Zoltán is ennél? Mert végső fokon Fábry Zoltán életműve is sajátos kettőzést mutat: úgy tetszhet, ez az életmű a kommentáron épült fel, ám az írás végén megszületik a csoda — a legtöbb fény a kommentátorra esik, mint ahogy ma már elévültek azok a könyvek s jórészt az események is, amelyek egykoron provokálták, de a velük kapcsolatos gondolatok ma is elevenek, mint ahogy a *Kúria, kvaterka, kultúra* és a *Valóságirodalom* című könyvei oly szépen és harmonikusan hirdetik.

AZ ISMERETLEN ADY

FÁBRY ZOLTÁN

Nemzetek békeakarata, népközösségek békaharca, a háborúellenesség hogyanja és miértje költőiben mutatható ki legjobban; természet-szerűen. A béke az emberség — a humánium — ügye, és az emberség legtisztább és legmaradandóbb jelentkezése a költő szava: a vox humana. A legembertelenebb aktivitás — a háború — ellen csak az emberség hófokán lehet mélyrőljövőn és messzirehatón szembeszállni. A béke emberének, megszállottjának és tudatosítójának ismertetőjegye a humánium. És emberségpróbája: a háború. Akiben ébresztő, eszméltető, tudatosító emberség van, az a háború barbarizmusa idején: világítótorony az éjszakában. Valaki, valami, amihez igazodni lehet. És ennél is több: ellenerő, ellenállás.

Erkölcsei erő, morális ellenállás háború ellen és háború idején: emberségben, békekészségben való megállíthatatlan növekedés. Aki a háború idején a háborúellenesség kristályosító pontja lehet, az minden időben és minden időre példája, iskolája, záloga és békekövete marad nemzetének. Mint Ady Endre. Ady Endre, kiról a világ, a világ békehumánuma, békeakarata nem tud, nem tudhat. Miért?

A magyar világmondanivaló, a magyar világadalék nagyrészt költőiben él és — rejtőzik. A magyar hozzájárulás ezzel eleve siketségre, visszhangtalanságra van ítélve. Természetszerűen. A vers: lefordíthatatlan. Hiába minden jóakarát, tehetség, sőt konzsenialitás: a vers tolmácsolásban súlyából, zamatjából veszítve, megmásul. És ha egy nemzet, egy nép lényege költőiben él, akkor ez a lényeg — kifelé — negatívummá szűrkiül, pótszeres mondanivalóvá torzul. A költő a legmagasabb rendű magyar önkifejezés és kiteljesedés: „Az istenség szent levele.” Petőfi meglátása testamentumos elkötelezettség:

„S hábár más nemzet föl se venné
A költőket, ití magyarok,
Költőitek előtt tinektek
Illő, hogy fejet hajtsatok.”

A magyar poétafaj. „Poétább faj nem élt soha”: amikor Ady az igazat kimondja, akkor ez az értékelés máris kivédhetetlen tragédiává nehezült. „Hamupipőke a magyar kín”: Adynál pontosabban és illetékesebben senki sem határozhatta meg a magyarság történelmi süketé-némaságát. Ha Adyt le lehetne valójában fordítani, a magyarság világ-

mondanivalója adaléknál több lenne: emberségpróbát kiállt világki-nyilatkoztatás. De Ady mint költő, elsősorban magyar. A kettőt — magyarság és költészet — maradéktalanul ő egyenlíti. És ez az egyenlítés — lefordíthatatlan.

Ady Endre a magyarság legpontosabb eredője és összegezője. És mit tud róla a világ? Mit tudhat, amikor mindenki másnál tolmácsol-hatatlanabb. Kallódó, eleve elveszett kincs, amit csak az az idegen érez-het, aki magyarul is olvashatja Adyt. És ha olvasom, hogy Leonyid Martinov, az afrikai és ázsiai írók taskenti konferenciáján L. N. Tolsztoj műveinek teljes kiadását és Ady Endre verseinek orosz ki-adását tartja az elmúlt év legnagyobb kulturális eseményének, akkor tudom, hogy ez a maximális megézés sem láthatta meg az igazi Adyt, hogy csupán a szovjet író jó füle érezte ki az idegen anyagon át Ady zsenijét. A magyar szó Ady-zenéjétől elütve, szó-mágiájától megfosztva, a legjobb fordítás is csak jelezni tudja a lényegét. És mégis örömmel kell üdvözölni minden kísérletet, mely ezt az idegenséget fel akarja oldani, hálálni minden próbálkozást, mely utat akar törni egy feno-ménának: Ady Endre emberség-magyarságának. Minden elismerésünk és köszönetünk a Csehszlovák Írók Szövetségének, mely évekkel ez-előtt kiadta Ady Endre válogatott költeményeit, hogy „megismertesse a cseh olvasót Ady életével és költészetének forradalmi jelentőségé-vel”. Mégis: a cím megállít, a csomagolás meghökkent: „*Vér és arany*”. Szerencsétlen cím, elavult és megtévesztő, mert egy mindenképpen elemészott magatartás és túlhaladott világszemlélet mottója. Jelleg-zetes Ady-cím (hisz egyik kötetének névadója is), de kezdeti rögzítés, mely a forradalmi fortisszimóban és a háborús vétóban kiteljesedett Adyt — a magyar vox humanát — jóvátehetetlenül eltakarja. Ez olyan, mintha valaki a Faustban kiteljesedett Goethét az ifjúkori Werther-címkevel prezentálná.*

A „*Vér és arany*”: Ady „dekadenciája”. Kortünet csupán: egy hanyatló társadalom költői vetülete. És ki tud ma dekadens Adyról? A tegnapiak, az Ady-hamisítók, a nemértők, kiknek kórusát annak ide-jén még egy Szekfű Gyula is gazdagította: „Ady az anarchia és a ma-gyar dekadencia lantosa, aki eladta testét-lelkét az új Budapestnek.”

Hűh: szinte érezni a kénköszagot! A polgári józanság nem tűri és nem bírja az önnönmaga tükrét, szatanizmusát, materialista ördög-cimborálását, és épp ezért a költőt — aki démonivá nagyítva, vállalja és kimondja — kiközösíti, és ördöggé avatja. Az impresszionista-imperialista kor költészete anyagánál, témájánál fogva csak felület-jelenség lehet, és költő, ki vérből és aranyból gyúrja a sorsot, ment-hetetlenül elsiltyed a fatalizmusba. A költő felgyúltan a „halál rokona” lesz, reálpolitikája — vádló, leleplező, szerepjátszó magatartása — pedig a minden-mindegy ítélete: „Mi urunk: a pénz”...

„*Vér és arany*”: ha akarom vulgár egyszerűsítésben e verssel és vers-ciklussal pontosan megkapom a tőkés társadalmi rend lírai tükrét, értelmzését és fátumos tehetetlenségét, ahol és amikor legfeljebb a

* 1966-ban új cseh fordítás jelent meg, mely ugyan a teljes Adyból válogat, de a cím-ördög újra közbeszólt, és ezzel az Ady-kép megint eltorzult: „*Egyedül a ten-gerral!*”. Szalatnai Rezső a *Magyar Nemzetben* így kommentálja e ficamót: „Ady nem volt egyedül a tengerrel, szimbolikusan sem, Ady együtt volt népével s ez a néppel élő „bús, boeskoros nemes” ma éppen társadalmi és politikai erejével hat és hódít, lírájából épp az indult romlásnak, a korai hangú erotikus érzelmesség, amelyet az *Egyedül a tengerrel* című vers képvisel”.

polgári elütöttség lázad: „és minden a másé...” És ez lenne Ady? Ez a régvolt pénzlázadó, Ady egész költészetének eredője, címszava és — summája?! Egy szlovák író, Rudolf Uhlár, sok magyarnál vájt-fülűbben hallgatta ki a lényegét: „Ady költészetében nemcsak kifejlesztette a magyar dekadens költészetet, de meg is törte. Későbbi költészete tulajdonképp reakció a dekadenciára. Ady műve felveszi a dekadenciát és utoléri az európai költői ízlés utolsó fázisát, a forradalmi és proletár szocialista költészetet”.

„Vér és arany”? Ady nem volt dekadens. Ő maga szinte eszelősen tagad: Nem, nem, nem! „Éjben, csókbán, borban, szemémben. Az nem én voltam, az nem én voltam... Előttem egy vén seregély járt, De én, íme újjá születtem.” A goethei „stirb und werde” (halj, hogy újjá eledj) a tökéletesedéshez vezető változás és éltető vedlés Adyt is gazdagítja: „Messzebb — messzebb visz minden óra”. Messzebb a vér és arany dekadenciájától, az emberiség teljes megértéséhez, az emberség teljes vállalásához, az — ítélethez. A kapitalizmus, az imperializmus — a vér és arany — épp háborús kötetében állnak az isteni ítélőszék előtt:

„Hatalmat, Te másoknak mértél,
Túl az aranykál, s túl a vérnél.
Egekig a fák sohse nőnek:
Viszed már számadásra őket.”

A „Vér és arany” egy élet, egy küldetés fatális, de kordeterminált félreértése volt. Ez ma már közhely. Komlós Aladárt kell idézni: „Egy keserű és dacos pillanatban Ady maga is félreismerte magát. Nem fontos semmi, csak az arany és a vér... és ez a népszerűsége teremtett tömör mondat sokáig eltakarta Ady igazi lényének megismerését”. Sokáig, és mint a legfrissebb példa igazolja — ma is.

Ady a magyarság összegező inkarnációja, kiteljesedése. A hangsúly az összegezésen van, a végszón. És ez a summázás nem a „Vér és arany”. Ki, mi akkor Ady? Hol a tömör és mindent összegező címszó? Ady kiteljesedését a háború hozta. A háború, mint a szellem erkölcsi próbatétje: az erkölcsi realizmus — par excellence. E bukaton egymás után dőltek ki a toll könnyű fajsúlyú kufárjai és garasos farizeusai. Az írástudók árulása itt kerekedett ki teljessé: a háború, az embertelenség bennük és általuk igazoló, mentő cinkosokra lett:

„Véres, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat,
Az ember büszke legénye,
Ki, íme, senki béna volt.”

Ady háborúellenessége a kultúra-emberség — vétője. Humanizmus a barbarizmus ellen. Az embermentés e síkon szellemmentéssel egyenlítődik. Szellem és emberség közt nincs, nem lehet ellentét. A kettő egymást igenli. Az embergyilkos háború lényegében épp azért: gondolatgyilkos! A háború gátlástalan barbarizmus; az uszító parancs egyetlen legyőzhetetlen ellenfelét a szabad gondolatban látja. Romain Rolland nem hiába összegezi háborúellenes cikkeinek kiadását „A szabad szellem” címszóval.

Ady a magyarság próbája, exponense a humánumban. A legnehezebb poszton: a háború emberség-strázsáján! A vér és arany háborúvá kiteljesedett haláltáncában ő lesz a vádló tanú, panaszló vétő és fel-lebbezhetetlen bíró: „*Ember az embertelenségben*”, aki a „srapneles igazságok” gyilkoló hazugságában jut el a szellem változatlan erkölcsi adottságához és tisztéhez: a „Gondolat igazához”. A gondolat igaza: az emberség szava. Sem több, sem kevesebb. „*Vox humana*” — az emberség szava —, ha valahol, akkor itt kap körvonalakat e fogalom. Itt lesz egyszerre és együtt: vállalás, hűség, kitartás és küldetés. Ady emberi kiteljesedésének csúcspontját a mélyponton, a legnehezebb próbán, a háború terrorizáló, kerítő embertelenségében érte el, tudatosan és kiállón a magyarság nevében és féltő képviselőként: „*hogy jó testvérek vallják mindenütt*”.

Ady kiteljesedése, „*A halottak élén*” (és pótkötete „*Az utolsó hajók*”) így lett a legtöményebb magyar világajándék. Fejedelmi névjegy ez: felmentvény és — kinyilatkoztatás. És ki tud róla? Ki, mi éri el e periódus világirodalmi viszonylatában rangját és múlhatatlan történelmi hitelét?! Romain Rolland Európa lelkiismerete volt, a szabad szellem magányos monoton ágálása a háborús, uszított közvéleménnyel szemben, erkölcsi pamflet, felbecsülhetetlen szellemi, de e magatartás regényábrázolása, a műalkotás — „*Clerambault*” — elsikkadt. A német Unruh háborús élménye, az aktív tiszt „*Damaszkusza*”, „*Pálfordulása*”, feloldatlan expresszionizmusba görcsösödött. Barbusse „*Tüze*”: legelső halhatatlan riport lehetett csupán, ahogy Karl Kraus monstre-drámája „*Az emberiség utolsó napjai*”: önmagát robbantó gigantikus dokumentum-montázs. Hašek csörgősipkás ekrazitja — *Svejk* — már adottságánál fogva sem érhetett el a maradéktalan Ady-vershez, a szoborszerű Ady lényegéhez, az összegező címhez, az erkölcsi realizmus Ady-fogalmazta szintéziséhez: „*Ember az embertelenségben*”.

„*Vér és arany*”: kinek jut még eszébe ez a régvolt Ady-epizód? A „*Vér és arany*” Adyja és „*A halottak élén*” kiteljesedése között majdnem áthidalhatatlan a távolság. De e távolsággal lehet a legpontosabban lemérni Ady költői fejlődését és emberi nagyságát. Aki megreked a Vér és arany címszónál, nem érheti be Adyt, nem értheti meg lényegét, igaz vágyott és vallott címszavát, poétafaj fejfáját vagy koronáját: „*Ember az embertelenségben*”.

Ady a humánumban kiteljesedett magyarság. Pontosabban: a magyarságban kiért humánus. És ez a vonatkozás lefordíthatatlan. Az ember-magyarság tolmácsolhatatlan. Nem csoda, ha Adyt a világ nem ismeri. De ismeri-e a magyarság?! Mindenki a maga módján mondja és vallja, a maga válogatásában, a maga gyönyörűségére vagy igazolására, de az egész Adyt, igazát: kiteljesedését, záró fejezetét, emberség háborús próbáját és példáját kevesen ismerik, értékelik és vállalják. „*A halottak élén*” Adyja, az ember az embertelenségben, Ady egész megrendítő háborús költészete: parlagon heverő kincs, mellyel népe könnyelmű, jóvátehetetlenül, bűnösen gazdálkodott.

A háborúval szemben múlhatatlan humánummá, elherdálhatatlan emberpéldává magasodott Ady — visszhangtalansággá törpült. Bölöni György hiteles tanú: „*A háborús olvasók zöme értelmetlenül, sőt bosszúsán, vagy unottan futott át Ady írásain*”. A háború győzött, és Ady megértetlenül, meghallgatatlanul, kigúnyoltan és denunciáltan egyedül

és árván állt szent haragjában: „Hát hogyan képzelték a rossz hitű fantaszták, hogy ennek a háborúnak komoly Petőfije legyen? Megmagyarázom majd egyszer, ha életben maradok, s jogom lesz hozzá, hogy az igaz magyar, a gondolkodó, tünődő, vívódó magyar, milyen szerencsétlen!”

Ezen a gondolati ellenálláson győzött a háború, mely még halála után is Ady torkára forrasztotta a szót. Ady és a magyarság tragédiája: e törvényes egymástmellőzés a háború és a béke perében. A magyar, a „mesebeli János” vakon rohant az idegen háborúba: „Gyűrűközz János s rohanj, János. Királyfiak s nagy leventék, Ha palástjukat ott-hagyták: Rohanj, ha rongyos is a mentéd” — és Ady látón, fájón eszmélt a katasztrófára és gyógszerére:

„Baljóslatú, búis nép a magyar,
Forradalomban élt s mánk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet,
Sírjukban is megátkozott gazok.”

A magyarság háborús vakságában és vakítottságában, majd ellenforradalmi siketségében végzetesen elkerülte útmutatóját: Adyt, az embert az embertelenségben. A magyarság Ady háborús költészetét kivételes állapotként, háborús adottságként, függetlésként kezelte. Holott „A halottak élén” minden szava és sora az emberség költészeti maximumával ágál egy embertelen és nem éppen normálisnak mondható adottság — a háború — ellen. Minden Ady-értékelés alapja e csúcspont megértése és vállalása. Csak itt és így teljesedik ki kerek egésszé — történelemmé — Ady alakja és küldetése. Csak ebben a teljességében törpül epizóddá, színfolttá a „Vér és arany”, és csak itt ível felé a háború előtti két kötet, „női csukákkal” lefelé mutató látszólagos görbéje.

A háborúnak is vannak „érdemei”. Az imperializmus álarc nélküli tekintetnélkülisége kiváltja, kiprovokálja az emberség tiltakozását, önmagára eszmélését. A háború berontása a kallódó szellemet, az öntetszelgő humánus életre pofozza: védekezésre, öntudatosodásra, kiállásra, különállásra; non possumus! Nem és nem és nem! Ady életébe is úgy rontott be a háború, mint egy mindent feltáró leplezés. Ady és a háború ellenségként döbbsentek egymásra. És Ady e felismerésben nagyra, a legnagyobbra fokozta önmagát, állásfoglalását. Ellenerővé, toronymagassággá, iránytűvé, tanúsággá és ítéletté. Különállása, *különbállása*: „Milliókért élhet egynéhány”... A háború — az ellenség — képesítette a legnagyobb emberi teljesítményre, százszázalékos háborúellenességre: a minden próbát kiálló, forradalmi tudattal telített, folyamatos emberséges magatartásra.

„*Ember az embertelenségben*”: ez, ennyi a magyarság múlhatatlan, ércbeöntött békeszava, világajándéka. Többet, szebbet nem mondhat, nem adhat senki. Ady a magyarság örök békekövete, az újra kelő és kellő „mag hó alatt”:

„Hős emberségem várakozz.
Szép álmokat aludj, lefénylelt
Jós és jó magyarságom,
Hívni fog az Élet
S föltámadások örök Rendje.”

Ady a magyarság örök békekövete. Így rendeltetett el tudatosan és kalkuláltan ama strázsán, melyen Ady állt, szemben a háborúval, szemben a múlttal, és arccal a jövő, a béke felé, emberként az embertelenségben:

„Kell még Tegnapról hív tanu
S kell talán az én hadi sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy új emberű új világra.”

A háború és béke perében Ady arca a vizsgáztató tükör. Itt és így mérhetjük le a megtett utat: az eredményeket és mulasztásokat, az ember ellenállását az embertelenségekkel szemben, az ember helyét és szerepét a háború és béke harcában, „véres s ostoba fenéségek” leleplezésére, „az állat-hős igék” szégyenítésére, a háború, az imperia-
lizmus hatálytalanítására.

GÁL LÁSZLÓ VERSEI

az álmokat csak álmodni szabad

bizony az álmokat szeretni kell
hogy hosszú hajat ne növeessenek
hogy tündérlányok csókjai után
felébredjenek
s fejük se fájjon

az álmokat öntözni kell e tájon
hogy ne sovassza el nyári aszály
és puha kézzel csicsísgatni őket
hogy ne fájjon majd reggel ami fáj

az álmokat itt nyesni vágni kell
az édes álmot a gyümölcsshozót
ment fanyar lesz és nagyon keserű
vagy az sem lesz csak tüske és bozót

s mert felhők szállnak az égbojt alatt
az álmokat csak álmodni szabad

árva kép a falon

ez a kép maradt meg belőle
semmi sem maradt meg belőle

költőnek készült ő is ő is
és nem lett költő ő sem ő sem
volt itt csak vajdasági őrszem
és nem lett sarzsi ő sem ő sem

jött művészek is színikertészek
de elhalkult és csak elégett
s mert nem maradhatott fehérnek
maradt a kép is feketének

éltünk ittunk és csak feledtünk
éltünk ittunk és csak temettünk
völgyből völgybe nagyot kiáltva
a hegy a hangunk útját állta

aztán csak magunkra maradtunk
néztük a földet s elhallgattunk
míg ittunk ittunk s néha ettünk
sírva sínt ástunk s belefeküdtünk

fáklyagyújtók között gyufával

ha ki sem hallott a szobából
nem bántam meg hogy ordítottam
vagy csak akartam
és suttogás és süket csönd lett

akartam-mag s hogy égessen égjek
s hajnalig üzenni a sötétnek
egy szál gyufával

konok a vár és áll és vár még
a fegyverem csak gyermekjáték
mégsem bánom

ellobbanó parányi fénnyel
egy villanásra megszűnt az éjjel
s most eldobom a gyufaszálat
elégedetten

hit

kitódulnak a kocka alakú börtönökből
és felgyújták a kalibákat a városok szélén
és felülnek az énekelő autóbuszokra
és az erdőkből a hársfavirág illatában megmosakodnak
és öntik a fridzsiderek a jeges italokat
és a villanytűzhelyeken csinkecombok pirulnak mosolyogva
és azt dalolják a puha fehér cipők: egyél

boldog emberek csicseregik a madarak a virágos ágakon
boldog emberek mondja egy bábász nyúl és a fülét leejt
boldog emberek édesednek a szőlőfürtök és mézüket kímálják
boldog emberek vagyunk mondják a boldog emberek egymásnak
ezt hittem

a nap

öreg a nap is
vajon fáj-e a dereka ha felkel
és átkozza-e esténként a fiatal holdat
vagy lenyugszik csak és belenyugszik
és csendes jóéjszakát mond a világnak

VITO MARKOVIĆ VERSEI

IRHA

1

Csak úgy egész véletlen
Meglátok egy irhácskát
Irhácskában senkit se
Nem győzők csodálkozni

Csak úgy egész véletlen
Azt gondolom magamban
Nem is volna olyan rossz
Ha oda beköltöznek

Csak úgy egész véletlen
Mindkét szemem kinyitom
Jobbra-balra tekintek
Az irhába beugrok

2

Alig-alig ott-terem
Mintha égből pottyanna
Ott-terem az ékietlen
Hogy irhámból kiúzzon

Alig-alig ott-terem
Elöttem a dörtelem
Rémisztően hadonász
Hogy halálra rémítsen

3

És én bennem megbillen
Sziklaként a rémület
Mindkét szemem becsukom
Magam besötétítem

És énbennem megterem
Egy csoda-gyöngy csoda-szó
Mindkét ajkamb beszívom
Úgy beszélek magamban

4

Már én innét nem megyek
Tűzlánggal ha égetnél
Mi maradna belőlem
Ha az irhám elhagyom

Már én innét nem megyek
Farkassal ha üldöznél
Mi maradna belőlem
Ha bordáim elszórom

Már én innét nem megyek
Szélvésszel ha söpörnél
Mi maradna belőlem
Ha a májamb megfáznék

Már én innét nem megyek
Kígyóval ha maratnál
Mi maradna belőlem
Ha a szívem kilátszik

Már én innét nem megyek
Nyavalyával ha ráznál
Mi maradna belőlem
Ha rámszáll az éjszaka

Már én innét nem megyek
Még a frász ha kitömné
Mi maradna belőlem
Ha a fejem megmozdul

5

Odafönn a szemeim
Odalenn a tagjaim
Nincsen senkim — senki se
Aki velem szót értsen

Odafönn a terveim
Odalenn az országút
Nincsen hova — sehova
Nem mehetek világgá

Odafönn a jajaim
Odalenn sóhajaim
Nincsen kinek — senkinek
Panaszom elmondanom

Mért vagy ilyen végül is
 Én sem vagyok szívetlen
 Hagyj engem is kicsikét
 Ember módra éreznem

Mért vagy ilyen végül is
 Én sem vagyok egyetlen
 Eredj találj valakit
 Ki megteszi helyettem

Szörnyű idő odakint
 Rontón-bontón eltombol
 Búsan ülök idebent
 Napjaimat számlálom

Szörnyű idő odakint
 énmellettem elsüvölt
 Kívül-belül senki sem
 Vigasztal a szavával

Szörnyű idő odakint
 Rontón-bontón odahagy
 Kívül-belül nincs aki
 Engem innét kimentsen

AKASZTOTT BALLADÁJA

Jaj fejem jaj
 Könyörtelen erdőm
 Hallgatással hurkolt
 Isten háta mögött
 Ki fog most szeretni

Jaj fejem jaj
 Értelem fecskéje
 Égbe beleszúrva
 Isten háta mögött
 Ki fog most szeretni

Jaj fejem jaj
 Nap-tűz-sugár-madár
 Hulltoddiban megérett
 Isten háta mögött
 Ki fog most szeretni

Jaj fejem jaj
 Könnyű aranyhinta
 Semmibe lódítva
 Isten háta mögött
 Ki fog most szeretni

Jaj fejem jaj
Lángoló csónakban
Széllel hajlogató
Isten háta mögött
Ki fog most szeretni

Jaj fejem jaj
Szív metaforája
Zöld tűzbe hamvasztott
Isten háta mögött
Ki fog most szeretni

Jaj fejem jaj
Könyörtelen erdőm
Hallgatással hurkoló
Isten háta mögött
Ki fog most szeretni
Ki fog most szeretni
Ki fog most szeretni

KÖLTÉSZET

Jaj de nehéz Úrnőm megélni itt
Úr-poétának e pompa közepett
Két dőreséget eggyé pofozni át
Újraálmódni mindent a kusza világ helyett

Míg a tenyér bolyong a repedt fő körül
És rossz plafonján átázik az ég
Szó hatalmával tehetetlenül
Magyarázni hogy honnét e zűr

Fogadj magadba te szent Túlkomoly
Élet úrnője a semmi terein
Végső reményként adj otthont valahol
Helyezz a versbe feleljen rám a rím

Lelkembe kapott a lázas rettenet
Már az imám is csak téged emleget
Jőj kín képében jőj ahogy lehet
Hogy a halál mutatványán magam ne legyek

Lásd csak Úrnőm a gyors könnyeken át
Jön a fáradt nap a felhők felett
Arany himnuszján lassan közeleg
S egy új úr kapuja nyílik előtte meg

Induljunk lopva a végtelen beszédbe hadd
Roskadozzunk az új ige reménye alatt
Suttogjunk halkán nem-múló szavakat
Hol ezt hol amaszt hol ezt hol amaszt

Ács Károly fordításai

ÖT VERS

HATÁR GYŐZŐ

KÍSÉRTETHAJÓK

(Albert Pálnak)

hajótörött a tutaján
felhorgad visszakókad
az ingrongyával integet
a kísértethajóknak

törött szál szalma tutajaja
törött a perc az óra
úgy bámul tenger ugarán:
ez mind az ő hajója

a kirakásban mélytűzű
ékszer-modellek ülnek
még él-evez bár tudja jól
hogy már nem menekülhet

az Etoile-nál átborul
ölelg ver a hullám
emberevő rátámadó
vad környezettanulmány

szegett röppentyű vágyait
az elemekre hagyja
s a lét határozmányait
belátja és feladja

hajótörött a tutaján
felhorgad visszakókad
az ingrongyával integet
a kísértethajóknak

MELEGMEDENCE

(Vas Istvánnak)

melegvízben álmodozni jó
büszke hogyha nem vagy és hiú

vállalod az álom szégyenét
elképzelve-szép szót szép zenét

vállalod az érző zöld ködöt
mely a víz színénél gőzölög

sejlőálmok arabeszkjeit:
szilva szájuk ínyre vetkezik

medencéik szélte-dombora
mint melegmedence — akkora

Vitorlát a tűnő lágy habon
tornyos félszegűsző gálya bont

Fortunát — kelez — kibéreléd
rádnéz ez világ: csak így kerek

ó e szív-tetű — e balha vágy:
csinom-párnás balhadinos ágy

Mint a sódarok — özön bitón
ellenségeid! tiéd a trón

(fündöbéli bosszú nem priusz
így csitult el jó Petróniusz

s csendesült a szent szofistaság)
— áldva légy öngyilkos lustaság!

engedtesék áldott hő elem
álmaimban tovafürdenem

VIRAGMONDÁS

(álomfolt)

hadd a göngöt vedd el vedd el
itt az álmod ne göngesd el
monomlij rimet sippal-dobbal
baltacimet cimbalmoddal
ropjad-rázzad nesze rácdal
szaporázd szaburevával
eben-hóbát hó bérével
hóremhebet három bével
aldebröt aldebaránál

debórát a borturbánnal
virágmordást cimpünkösddel
kösd el kösd el jaj ne vesd el
guzsnál mesd el szerelmesd el
— most nevesd el álommester!

A NÉZŐ

(Pilinszky Jánosnak)

de szemlélődve én csak annak éltem
— beérve mindennel mit épp adott
a szolga lét — böntönző büszkeségben
hogy elgondolkozhassem rajtatok

e földön kik gurultok mint a pelyva
a szél előtt — nagy örvénylő kerék:
az esztendők a tettel egybefolyva
míg el nem nyel parancsolat is az ég

hogy rebbenetlen farkaspillantásban
legyűrve gyors megindultságomat
sugár tekintet messzetárva lássam

a megrostáltak merre hullanak
vak-eszméletlen meg se látva mást
ezt láttam én: helyettük — látomást

MUNKÁK ÉS NAPOK

(Nemes-Nagy Ágnesnek)

így pusztultam ki az emberekből
és belőlem így az emberek:
elkenődve kábítószerektől
mint a nyomtalan mag elpereg

így a munkámból a napjeimből
és belőlem munkák és napok
vert ügyek szentelt oltári szimbó-
lumának immár felcsaphatok

érvénytelenítve — eltörölve
a név a test: úgy lézengek itt
ahogy a marslakó bámit a Földre
s földlakó bámulhat marsbelit

1.

Harmadik kórházi éjszakámon ismerkedtem meg dr. X.-szel. Ügyeletesi körútját végezte, látta, hogy nem alszom, és odalépett az ágyamhoz. Bemutatkozott, majd így szólt:

— Remélhetem-e, hogy intézményünk kebelében megtalálta azt a jól ismert és régóta hiányolt nyugalmat és biztonságot, amelynek kárhozatos elvesztése csaknem életébe került?

— Nem értem, doktor úr, miről beszél.

— Ön hivatását tekintve filozófus, ugyebár?

— Szeretném, ha ez lennék.

— Akkor megpróbálok közérthetőbben, ha úgy tetszik: póriasabban beszélni. Feltételezésem szerint Ön a börtönben — mert a nővére, akinek egyébként nem feltétlenül célirányos kényes vallomásokot tenni, bizalmasan elárulta nekem, hogy Önt hebehurgya tetteiért átmenetileg megfosztották a szabad mozgás lehetőségétől —, tehát a börtönben nem készült fel a szabadságra, és ez csaknem a vesztét okozta. Annak a reményemnek adtam kifejezést, hogy kórházunk megbízható napirendje, kosztja, az állandó felügyelet, a mozgás kényszerítő korlátozása, és az elzsongító alárendeltség visszaadta Önnek azt az önbizalmat és életkedvet, amelyre mindnyájunknak oly nagy szüksége van.

— A hasonlóság csakugyan szembeszökő lenne — feleltem —, ha Ön is régebbi óreim kevésbé körmönfont beszédmódjához folyamodna.

— Ne legyen olyan telhetetlen. Gondoljon inkább a maguk dialektikájának egyik különösen tisztelt alappilléreire, az azonoság és a különbözőség egységére, és akkor bizonyára megnyugszik.

Elismerően pillantottam fel rá. Fekete haj, barna bőr, arányos arc két feltűnően mély ránccal.

— Örömmre szolgálna — szólt —, ha e szemle nyomán nem alakítana ki túlonatult lesújtó képet szerény személyemről.

— Nem ülne le egy kicsit, doktor úr? — Magam is meglepődtem a könyörgő hangsúlyon. — Tudom, szokatlan, hogy a rab kínálja ülőhellyel a... foglárt.

— Nem bánom... De csak ha bevezet távoli kollégáim világába.

— Ha ellenállhatatlan kíváncsiság hajtja, doktor úr, akkor tudok néhány biztos receptet, amely személyes tapasztalathoz segíti. A választék óriási, de persze minden attól függ, hogy mennyi időt szán ilyen antropológiai tanulmányokra?

— Mondja csak, mélyen tisztelt uram — kezdte olyan lágy, sima hangon, hogy meglepetésemben újra ránéztem, egyenesen görcsbe szorult ökleire —, árulja el nekem, az ég szerelmére, hát engem is ügyefogyott báránynak néz, akit csak úgy ukmukfukk be lehet rekeszteni? Ha válaha megsérteném a törvényeket — ami természetesen eleve és minden kétséget kizáróan képtelen feltételezés —, akkor ezt olyan kétbalkezes módon tenném, hogy kiszimatolhatnák hátrahagyott nyomaimat. És ha mégis bekövetkezne az a kétszeresen abszurd fordulat, hogy egyrészt bűnt követek el, másrészt elfognak, feltételezném rólam, hogy olyan kisszerű és nyamvadt tettet hajtok végre, amelyért csak néhány ócska börtönosztendő jár?

Elhallgatott, majd csodálkozó füttyentéssel hozzátette: — Ejha!

— Bizony, hogy ejha! — feleltem álmélkodva. — E monológ után hajlani kezdek valamennyi elhangzott és el nem hangzott képtelen feltételezésre.

— Önök filozófusok elegendő adat híján is szenvedélyesen szeretnek következtetni. Pedig felindulásom egyetlen okra vezethető vissza: két évvel ezelőtt csakugyan vétettem már, ha nem is a törvények, de az előírások ellen, és ez tudományos pályafutásomba került. Nem csoda, hogy undorodom a kisszerű ügyektől.

Elvigyorodtam. — Egyszóval Önről beszélt az a kis szőke nővérke, akitől óvott engem. Örömmel viszonzom intelmét.

— És vajon milyen titokkal terhelte meg?

— Azt állította, hogy Ön az érlemeszesezés világszerte elismert és itthon mellőzött specialistája. Azt is megsúgta...

— ... hogy a kutatóintézet azért vált meg tőlem, mert egy tavaszon át a saját vérképemen tanulmányoztam az alkohol hatását, és ennek következtében némelyest hézagosan látogattam munkahelyemet.

— Nem így fejezte ki magát. Azt mondta: X.-nek bánata volt.

— Ez a szabatos kifejezés. De ne áltassa magát azzal, tisztelt uram, hogy honfibu emésztett; bármilyen boldog volna is romantikus füle, ha ezt hallhatná, a leghatározottabban meg kell tagadnom tőle ezt az örömet. Józan és köznapi kesergések adták kezembe a bú kupáját, pontosabban kupicáját, mivel a fölösleges erő kifejtést és időpocséklást elkerülendő a rövid ital híve vagyok. Ön romantikus hajlamainál fogva bizonyára ebben sem ért velem egyet, és inkább a hegy levét issza.

— Miért állította rólam egymás után kétszer is, hogy romantikus vagyok?

— Minden öngyilkos azon szenved hajótörést, hogy az élettől re gényt vár valóság helyett, s a körülmények vas-láncolata kihúzza vonakodó fejét a homokból. De az Ön romantikájának specialitására is fény derül, ha elmondja, miért akart személyesen meggyőződni arról, hogy nincs túlvilág.

Ma sem értem, miért engedtem felszólításának. Beszéd közben valami csábító felelőtlenség kapott el, megfeledkeztem még dr. X. jelenlétéről is. Arra tisztán emlékszem, hogy nem a börtön négyéves

lázalmával, hanem a szabadulás vészjósló napjával kezdtem, a novemberi esővel, mely nyűtt ruhámból raktári illatokat csalt elő. Újra látam a telefonfülkét, mintha a földből szökkenett volna elő, egész Budapest kínálta magát áramkörében, láttam a kövér fiatalembert, aki végigmért, kezembe nyomott egy tantuszt és előreengedett a fülkébe, ahol eszembe jutott, hogy a telefonáláshoz a drót másik végére is kell valaki, kényes helyzet, tárcsázást kellett mímelnem, mielőtt visszaadtam a tantuszt. Azután reménytelenül belevesztem szabad életem sivár tapasztalatainak ecsetelésébe, tervezett művemnek „A cinizmus etikájá”-nak alap gondolatába, a csalás, az öncsalás, a donkihóteség és a defenzív cinizmus magatartásának útvesztőibe, míg valami fojtott kuncogás nesze vissza nem rángatott a kórházi ágyba. Dr. X. hátra-dólt székében, válla remegett. Kijózanodva hallgattam el.

— Kérem, ne bántódjon meg — szólt még mindig nevetve —, de ez annyira mulatságos. Csakugyan teljes komolysággal kérdezte, miért nevezem romantikusnak Önt, aki marxista ihletésű szabadságeszményét marxista börtönökben tárolta, majd az erkölcs és a szellem nevében fellázadt az átkos civilizáció, az autók, a frizsiderek és egyéb mondhatatlan szörnyűségek uralma ellen. Frankensteinje az Emberiség, persze éktelenül nagy „E”-vel, akit kifizia, a hűtőszekrény halálra üldöz. De vajon mennyi ideig álltak el az Önök örök időkre tartósított nézetei? Önben szaglani bizonyultek a gondolatok, minden eszméje és eszménye romlandónak bizonyult, és ezt a felismerést akarta örökre elaltatni azzal a rakás szevenállal. Nézzon meg ezzel szemben egy megbízható, pedáns, szavatossági lappal ellátott frizsidert: addig tartósít, ameddig ígéri. Nincs joga megvetni azt, ami jobban működik, mint amivel megveti.

Azután engesztelően rámnézett, arca kamaszfiússá vált, két mély redőjét csaknem betemette a mosoly:

— Ugye tudja, miért beszélék így. Ha nem volna civilizáció, akkor nem volna érzelmesedés sem. De tréfán kívül: mondandóm éle kizárólag a filozófiát és a széplelkűséget sértheti, amelyet mélyen megvetek, már csak azért is, mert olyan kiváló embereket tesz tönkre, mint amilyen Ön. Az ilyen sivatagi ténykedéseknél még a nyelvtudományokat is többre becslöm, mert legalább szolid tényanyagon alapulnak. Apropó, milyen nyelveken olvas?

— Németül, angolul, oroszul és szótárazva franciául. De az előbbi témára visszatérve...

— Bocsásson meg, de most már aludnia kell — e beszélgetés során amúgy sem viselkedtem orvoshoz, vagyis foglárhoz illően. Ha felzaklattam volna, adhatok nyugtatót. Természetesen szolid adagra gondolok...

Elhallgatott, vizsgálódva végigmért, majd hozzátette:

— Ha Önnek is úgy tetszik, második szabadulása után folytathatjuk ezt a teljesen céltalan vitát. Ugyanis ma tudtam meg, hogy nemsokára visszakerülök az Intézetbe. Oktalan ellenfelemnek csak azt sikerült bebizonyítania, hogy a tudományos eredmények eléréséhez nem elegendő a túlfejlett könyvek, és ezért most már úgy vélik, hogy eleget térdepeltem a borsón. Szükségem van valakire, aki a felgyülemlett külföldi szakirodalmat a megadott szempontok szerint szortírozza, kivonatolja, és néhány közleményt — főként oroszról — le is fordít.

Körülbelül fél évig tudom ellátni munkával. Míg jobb megoldás nem kínálkozik, nálam lakhat, kvártélyon és kosztion kívül nyolcszáz forintot ajánlok fel. Mindezért napi hat órát kell dolgoznia, többi idejében akár filozofálhat is. Megegyeztünk?

Váratlan elfogódottság ragadott torkon, amikor dr. X.-szel megérkeztem a Vár egyik dülöngő utcájába, s a cirádás kapukulcs megfordult a zárban. X.-né kisietett elénk az előszobába. Szőkés varázsú hölgy volt, telt és csodálatosan arányos, férjénél legalább öt centiméterrel, nálam fél fejjel magasabb. Ösztönösen is valami hibát kerestem rajta: a tökéletes szépség elijeszt, mert úgy érzem, bármiként hatok rá, csak árthatok neki. Végül csupán azzal nyugtattam meg magam, hogy feje tömör, súlyos kontyot kívánna, és nem fiúsan rövidre vágott haját.

— Hadd mutassam be, kedves Eszter, Borsi János filozófus-barátomat és ideiglenes lakótársunkat, akiről már nem kis rokonszenvennel és elismeréssel beszéltem neked. Egyben át is adom, gondjaidra bízom, és rendelkezésedre bocsátom, hogy mutasd meg neki a lakást, hiszen végzetét senki sem kerülheti el; én pedig a családi kör ilyen szívvidító kibővülésének örömeire leszaladok egy üveg borért, mivel ezt vendégünk, illetve lakótársunk a maga anakronisztikus módján többre becsüli a konyaknál.

A lakás elbűvölt. Emberi sorsfordulók felé rohanva nem szívesen időzöm a tárgyi részleteknél, de itt egy pillanatra mégiscsak meg kell állnom. Az egyik szoba végtelenen modern volt, ami ebben az avitt környezetben groteszkül és pezsdítően hatott. Alacsony, élénk színű bútorok, szerfőlött széles és jókedvű rekamié, süppedő, bolyhos szőnyeg, a falból szellemesen kikacsokaringózó lámpatartók, különféle színű és alakú, házilag készített ernyőkkel, a falakon Picasso-, Rouault- és Chagall-reprodukciók, egy Vajda-kép, egy Kondor-rajz, és egy előttem ismeretlen festő kéken álmélkodó műve, amely nyilvánvalóan a háziasszonyt ábrázolta. Sárga háttérből szökkent elő ez a kékség, nem lehetett tudni, hogy vajon a ruha vagy a test formája áramlik-e olyan megejtően a néző szemébe, a határok meggyőzően egymásba oldódtak, mert minden átlelkedült, ami ehhez a nőhöz tartozott. És mégis: valami kézzelfoghatóan hiányzott, nem a részletekben — itt nem is törekedett szolgálai hűségre a festő —, hanem mintha az egyes tagok mozdulata mondott volna alig észrevehetően ellent egymásnak s ily módon a művész harmóniára törő szándékainak is. Némán, töprengve mentem tovább, a másik szobába, amely az előbbivel tudatos ellentétben biedermeier jellegű volt, majd a konyhába, ahol a bútoroktól a csempepig, az edényekig, sőt a gáztűzhelyig, a frizsiderig és az autogejzíríg minden a kék különböző árnyalataiban pompázott, végül a fürdőszobát kerestük fel — ekkorra már a házigazda is megérkezett —, ahol viszont minden tárgy zölden virított, különönc humorral, csodaszépen.

— Az én kedvesem — mondta a doktor, kezét csókolva feleségének — anyagcserém záró aktusának lebonyolításának ügyében is csak akkor enged be ide, ha spenót volt ebédre.

— Férjem, mint orvos, napi két ilyen hangulatrontó megjegyzést rendel magának, jó közérzete biztosítása érdekében — magyarázta a

nő, és megindult befelé. — Mondja hát meg, de őszintén, hogyan tetszik a lakásom?

— Bámulatos! — kiáltottam elragadtatva. — Ez a leg...

— Illó és helyes is, hogy dicsérje — szólt közbe X., miközben elhelyezkedtünk a modern szobában. — Feleségem ugyanis szobrásznak készült, de már a felvételi vizsgán megmondták neki, hogy szobornak jobban megfelelne, és ezért jobb belátásra tért, és kitanulta a lakberendezést. Csakhogy miután férjhez ment, teljes joggal úgy találta, hogy egy lakás is végtelenül sok problémát és munkát nyújt az igazi tehetségnek, aki el tud mélyedni a részletekben, és ezért azóta foglalkozását tekintve ezt a lakást rendezi. Persze csak olyankor, amikor nem modell. — És a kék kép felé bökött.

— Nem értem, Kálmán, miért akarsz minden barátod előtt egy szempillantás alatt lejártni?

— Ez úgysem sikerülhet neki — nyugtattam meg.

— Barátom ugyanis — ezt emlékezetem szerint még nem említettem neked — javíthatatlan romantikus.

— Csakugyan? — kérdezte mosolyogva a nő. — Filozófus és romantikus egy személyben — ez nagyon-nagyon érdekes.

— Nem vagyok romantikus — szóltam közbe.

— Miattam ne tiltakozzon. Mi úgy találjuk, a modernség vargabetyűjével vissza kell találni a romantikához, mert különben elfelejtjük a természetes színeket.

— Ki az a mi? — kérdeztem botorul.

— Az egyik itt ül az Ön jobbján — válaszolta a doktor — a másikat, aki a többes számot indokolttá teszi, noha vitatható, hogy személyrag is kijár-e neki, e zseniális kép alkotóját, fogadni mernék, hogy még ma este megismeri.

— Elvesztenéd a fogadást — felelte Eszter nyugodtan. — Dénessel tegnap, amikor elhozta a képet, abban állapotunk meg, hogy mintegy két hétig, amíg el nem készíti Harmónia-sorozata második darabját, nem találkozzunk.

— Akkor előbb-utóbb elődjére, a nagy költőre fogsz fanyalodni megint. Nem is bánnék egy kis változatosságot.

Már javában iszogattunk, amikor megszólalt a csengő. Egy vézna, hőrihorgas fiatalember botorkált be Eszter előtt a kivágódó ajtón. Seszínű haja nem sokkal feje búbja előtt startolt, ám a nyakszirtnél busásan behozta, amit elől elmulasztott. Szórtelen, sőt feltehetően borotvát sem ismerő arca kerekdeden imbolygott a mulatságosan hosszú és sovány nyak fölött, ami meghökkenítő csecsemőjellegűt kölcsönzött neki. Néhány lépést tett előre, majd köszönés nélkül, magas, nyújtott hangon így szólt:

— Ne ha... ne haragudj, Eszti, hogy visszajöttem...

— Ez itt F. Dénes festőművész — szólt a házigazda. — Méltóztass helyet foglalni. Hogyhogy vissza?

— Ugyanis dél... délelőtt már itt voltam a képért, de akkor nem akarta vissz... visszaadni, és most már biztos, igen, hát biztos vagyok abban (ismét kizárólag Eszternek beszélt), hogy nincs még kész. Viszsa kell adnod, csak egy napra, ott az orr körül... meg a jobb szem is... A jobb szem, hát az... És ott az az okker... az okker nem egészen... Csak egy napra kérem...

— Annyi képet csinálhatsz rólam, Dénes, amennyit akarsz, de ezt nem adom vissza. Egyetlen percre sem. Talán furcsa, hogy éppen én dicsérem, de gyönyörű. Értsd meg, egy pillanatra sem tudom nélkülözni. Örülök, hogy végre befejezted.

A festő keze remegett. Az öngyújtó felé nyúlt, azután inkább az én poharamat fogta meg, a szájához emelte, de meggondolta magát és ismét letette:

— Azt mondd, befejeztem? Dehát egy kép... egy kép nem akkor kész, amikor nem festik tovább, hanem... hanem amikor nem lehet tovább festeni... Most látom, nem, hát most látom, hogy az egész arc... az arcberendezés... Azt akarod, hogy soha, de soha többet ne vegyek ecsetet a kezembe? Én nem tudok... képtelen vagyok komolyan foglalkozni egy új képpel, amíg az előző nincs teljesen kész...

Hosszú huzavona után megegyeztek abban, hogy Eszter másnap pontosan öt órakor elmegy a portréért, mégpedig velem, hogy én is megismerkedhessek a műteremmel, és Dénes tiltakozhat, ahogyan akar, ha kell, karhatalom segítségével kaparintja meg mását és jogos tulajdonát. A művész pillanatok alatt megnyugodott, leakasztotta és falnak fordította a képet, majd bemutatkozott nekem. Újabb üvegek kerültek elő, éjfélig mindhármukkal összetegeződtem.

A lakás egyetlen köznapian berendezett helyiségében, a rendelőben tértem nyugovóra. A doktor biztosított arról, hogy csöppet sem zavarok, amióta kinevezése folyamatban van, gondolni sem tud a praxisára.

Reggel munkához láttam. Egy rakás folyóiratból, könyvből és külföldi nyomatból kellett kikeresnem és jegyzékbe foglalnom az érfallal és különösképpen a mukoid-anyagokkal foglalkozó közleményeket. Meghökkenve tapasztaltam, hogy az irodalomjegyzékekben milyen sűrűn szerepel dr. X. 1959-ben megjelent francia nyelvű tanulmánya. Kíváncsiságomtól vezérelve egy-két szöveget is végigböngésztem: a hivatkozásokból kiviláglott, hogy X. munkáját korszakos jelentőségűnek vagy legalábbis a további kutatások nélkülözhetetlen előrelendítőjének tartják. Ebéd közben beszámoltam erről Eszternek.

— Kálmán zseni — felelte. — Várj csak, mindjárt újabb bizonyítékokat hozok. — Kiszaladt, és egy paksaméta levéllel tért vissza.

— Különböző nemzetiségű professzorok írták. Tanácsot kérnek tőle, vitáznak vele, kiegészítik megfigyeléseit, és gratulálnak neki. És ez az én örült férjem elkeseredésében egyiküknek sem válaszolt. Tudod, közleménye megjelenése után egy héttel kellett megválnia állásától, és ez nagyon letörte.

Délután a festő műterme felé ballagva Eszter váratlanul újból férjére fordította a szót:

— Azt szokta mondani, hogy boldogabb lennék vele, ha feltalálná az érlemeszesedés ellenszerét, és eljárását rólam nevezné el. Ez igazságtalanság. Hiú vagyok, de nem azért vonzódok a költőkhöz és a festőkhöz, mert esetleg megörökítenek. Megnyugtatóan hat rám, hogy megközelíthetőek, és reggeltől estig nem iszonyatos izmaik megfeszítésével foglalkoznak.

Némán lépdeltünk a Pozsonyi úton. Újból ő törte meg a csendet.

— Van neked fogalmad arról, hogy ez a Kálmán milyen erős? Nemcsak átvitt értelemben, hanem testileg is? Ha megmarkolja csuklómat,

moccanni sem tudok. Múltkor azt a nála két fejjel magasabb Dénest derékon kapta, és könnyedén a feje fölött tartotta, míg össze nem csuklott, mint valami bicsak. Ha hiszed, ha nem, az volt az érzésem, hogy szórakozottan széttépi a levegőben.

— De hát e mögött a nagy erőfitogtatás mögött mégis bujkál valami gyöngeség, nem?

— Arra gondolsz, hogy féltékenységből gyűlöli Dénest? Lehet, hogy hiúsága berzenkedik barátságunk ellen, de különben én nem vagyok olyan fontos neki. Azt szokta mondani, hogy Dénes energiát szív el környezetéből, amelyet éppúgy nem ad vissza, mint a pénzt, amelyet kölcsönkér. Az, ilyennek szerinte nincs joga élni. Tudod, akkor szerettem igazán Kálmánt, amikor kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy ő is ember.

— Két évvel ezelőtt?

— Igen, amikor ivott, és durvább volt, mint egy lópokróc, és két éjszakát végigbógított a szobájában. Hosszú ismeretségünk alatt ez volt az egyetlen időszak, amikor éreznem engedte, hogy hálás a szépségemért. De már meg is érkeztünk.

Az egyik Új Lipótváros-i ház hatodik emeletén, leválasztott egyszobás lakásban élt és dolgozott F. Dénes festőművész. A sarokban keskeny dívány, amelyet majdnem átböktek a rugók, egy asztal, itt-ott szétszórta néhány szék, falra erősített deszkán egy tucat dülöngelő könyv, és mindenütt festékek, ecsetek, tálak, valamint vásznak, pappendeklik, furnérlemezek, félig telipingálva és telirajzolva, a gömbölyded csilláron szeszélyesen szétszórt állatfej-kontúrok, a pucér falakon arcok, fák, napok és holdak, tarka összevisszaságban és befejezetlenül, és mind e zűrzavar közepén ott pompázott a festőállványon a kék portré, de uramisten! — milyen állapotban... Az arcot csaknem teljesen lekaparta a művész, a hátteret durván összepötyözte, és már az alak megejtő kékségébe is belemázolt.

— Mit műveltél, Dénes! — Eszter majdnem sírt. — Teljesen tönkretetted! Ehhez nem volt jogod!

— A helyzet ugyanis... a helyzet az, hogy pillanatnyilag nem egészen kivehető... de grandiózus változásokat tervezek... A harmónia... nem olyan könnyű az, már Püthagorasz is... de hát ő csak az arányokban kereste... színek nélkül nem megy... az arcon is tükröződnie kell a kék valamilyen visszfényének... Idenézz, itt... Most még csak pacának látod, de később majd... És nem szeretem ott hátul azt a sárgát!

Amíg a töredékek, kép-törmelékek és vázlatok megszámlálhatatlan sokaságát szemléltem, ámuldozva egy-egy vonal, színfolt, kontraszt felülmúlhatatlan szépségén, egyes mozzulatok tökéletes igazságán, megvilágosult előttem e művész tragédiája: túl szépnek, tökéletesnek képzelem el a műveit, és azért nem dolgozza ki őket, mert fél, hogy álmai eltorzulnak a festék és a vászon kézzelfogható anyagában. Egyetlen képét sem fogja befejezni.

— Ne szomorkodj, Eszti — mondta, és ügyetlenül megsimogatta a nő haját —, majd meglátod... meglátod, milyen gyönyörű lesz...

2.

Két hetet töltöttem dr. X.-éknél, és most nem szívesen emlékszem vissza erre az időre. Szerettem munkámat. Újra dolgozni kezdtem „A cinizmus etikáján”, Csernisevskij-t olvastam. Tíz év óta először otthon éreztem magam valahol. De úgy látszik a szigetek arra valók, hogy elsüllyedjenek.

Ezt a feljegyzést valóságos szigeten írom, X. nyaralójának erkélyén. A fürdőző, evező, labdázó fiatalok minden kiáltása, felcsattanó nevetése a gerincembe dőf. Újból egyedül vagyok, és feltételezhető, hogy ez a sziget nem fog elsüllyedni.

Mint látható, határozottan érzélgős lettem. Nyilván időhúzásból. Pedig előbb-utóbb úgyis el kell mondanom a katasztrófát. Azért vettem elő ezt az átkozott füzetet, hogy mindent beleírjak, hátha közben megokosodom.

Az utolsó délutánnál kezdem. A borzalom éjszaka történt, de úgy érzem, ez a délután is hozzájárult ahhoz, hogy bezáródjék számomra a kör.

Elmentem a cókómókért volt barátomhoz, akinél öngyilkossági kísérletem előtt laktam. Eszter elkísért. Szokásunk szerint gyalog ballagtunk „ügyintézésre”, ahogy ezeket a közös sétáinkat neveztük.

— Mondd csak — kérdezte —, milyen ember ez a te főbérlőd?

— Hogy most milyen ember, arról beszélni sem érdemes. De hadd mondjam el, miként ismerkedtem meg vele: abból megítélheted, hogy milyen ember volt.

Eszter hallgatással felelt. Különös tehetsége volt ehhez, egy-két kurta kérdés után személyreszólóan tudott csöndben maradni.

— 1943-ban történt, 16 éves koromban. Szokásos polgárpukkasztó kórsétámon voltam éppen, ezúttal négykézláb bandukoltam alkonytájt a Vilmos császár úton, és „hátsó” lábamat fel-feleltem a hirdetőoszlopoknál a járókelők megvető ámulatára, amikor egy valószínűtlenül vékony hang elismerően megszólalt fölöttem: „Csuda bátor vagy, még nézni is hátborzongató”. Egy mesésen ócska félcipőt láttam, fel sem néztem a tulajdonosára, csak megráztam a faromat és másztam volna tovább; ő azonban tovább cincogott: „Bár volnék én is olyan bátor, mint egy eb, akiért még ebadót sem kell fizetni. De hát gyáva féregnek születtem, a kutyafáját!!” — És tenyerével tiszta erejéből a hirdetőoszlopra csapott, öt centiméterrel az orrom elé. Még fel sem ugorhattam, máris visszarántotta a kezét; a kormányzó úr hősi halált halt fiának gyászkeretes arcképén, pontosabban az orrán kézzel írott röpcédula virított „Függetlenségi Front” aláírással. Fel-tápáskodtam. Kis cingár fiatalember volt. Szóhoz sem juthattam, máris faképnél hagyott. De egy hét múlva leugrottam a robogó villamosról, mert megláttam a sarkon. „Megint csuda bátor vagy” — mondta elismerően, és már indult is. Ezúttal azonban nem hagytam magam lerázni, és ekkor kezdődött hosszú barátságom a kis Tulipánnal, aki immár visszavonhatatlanul Tulip Gézává minősült vissza, és mint ilyen, a Szakszervezeti Központ dolgozója.

— Tulipnak hívják? Nincs ennek egy Joli nevű lánya?

— Dehogynincs. Atyjával együtt ő is hozzájárult ahhoz, hogy szevé-nálokat ebédeljek.

— Csak nem szeretted bele?

— Ugyan! Viszont híg agyú társaságával szétrombolta azt a börtönben kialakult idétlen hiedelmemet, hogy talán helyesen, talán botorul, de valamiért csak áldozom éveimet.

— Ertem. Hadd jöjjenek fel veled...

A háziak közül csak Jolán volt odahaza egy alacsony, kocka alakú, nyak nélküli fiatalemberrel, aki Esztert jasszos fordulatokban bővelkedő, zajos üdvözléssel fogadta. Hamarosan kiderült, hogy ő az a bizonyos R. Gyula költő, akiről már többször is hallottam. Eszter vizet kért, majd amikor Jolán kilibeggett, elmagyarázta, hogy nem akarta elszalasztani a váratlanul kínálkozó alkalmat, amikor megismerheti Dudus friss és közszájon forgó hölgyét.

— Iktatószám: 1961/7 — szólt közbe a kocka.

— Ha cinizmussal akarsz foglalkozni — fordult felém Eszter —, akkor Duduskát úgysem hagyhatod ki.

— Hogy akarsz vele foglalkozni?

— Elméletileg.

— Úgy nem érdemes. Melyik falvédőről ráztak le?

— A gyűjtőből.

— Aha, akkor te vagy az az ürge, aki még ezt az egydimenziós Jolit is kiborítottad. Te szoktál szevenálokkal a pünkösdfürdői kabinokba spurizni, mi? Én néhány nappal később ismertem meg ezt a nimfát — és a belépő Jolánra mutatott —, de még akkor is a te altatóidat köpte ki magából.

— És tudod, Jani bácsi, mit mondott apu? Hogy te annak a régi forradalmárnak a tragédiáját testesíted meg, aki nem tud lépést tartani a korrallal. — Jolán kuncogni kezdett, és fekete hajbozótját a vállára lökte.

— Apád — szólalt meg a költő — vörösen kigyúl, mint a kupilámpák, ha a korszemletről szónokolhat, de azért annyira nem tiszteli a korszemletet, hogy kávé tartson itthon. No de én tanultam a saját káromon, nesze.

Ezzel egy zacskó kávé nyomott a lány kezébe.

— Öregeihez képest Gobseck gyámságra érett tékozló huligán — szólalt meg Gyula, amikor hármásban maradtunk. Jelenleg éppen autóra spórol, az éhséggel is dacolva. Tudjátok, az ilyen régi bolseviknak szüksége van arra, hogy valami nagy ügyre feltegye az életét.

— Inkább azt mondd meg, Dudus, min dolgozol most?

— Még mindig anyagi és társadalmi létem lebetonozásával foglalkozom.

— Hogyan betonozol? — kérdeztem.

— Például így — felelte, s kocka-mellkasát, gömböc-karizmát kidüllesztve szavalni kezdett:

Itt élek a proletárokkal,
hol konok köveket csókol a por.
A proletár persze már nem koplal
roncs felhők közt, mint valamikor.

— Hiszen ezt ismerem — mondtam —, bizonyos szóra sem érdemes eltérésekkel. Ötvenhat nyarán olvastam gépiratban, egyéb műremekek

között, ha jól emlékszem rá, „Izom” névaláírással, várj csak, hogy is volt:

Itt élek a proletárokkal,
hol csorba kövekre települ a por.
A proletár persze ma is koplal
roncs felhők közt, mint valamikor.

— Irtó művelt vagy. Ezek szerint az újabb verziót nem adhatom le a hozzád hasonló forráskutatók miatt. Sebaj, az ilyen áru akkor volt divatban, amikor még látványosan ingadoztam.

— Szóval a cinizmus leglaposabb variánsát választottad.

— Ezt a csudapókot! — álmélkodott két kezét összecsapva. — Fogadjunk, a felkelést is mindvégig az ülógumóidon töltötted, kiáltványokat, tervezeteket, platformokat és javaslatokat skribáltál. Aztán két hét alatt úgy megszoktad az ücsörgést, hogy beadtad a továbbszolgálati kérelmedet, mi?

— Miért, te talán a nyílt mezőn csorgattad el drága véredet?

— Mi közöd hozzá. Lényeg az, hogy helytelenül cselekedtem.

— Miért?

— Mert vesztettem. Aki veszít, annak nincs igaza. Akinek nincs igaza, az helytelenül cselekszik. Három évig tartott, míg ennek a gondolatsornak a végére jutottam, a rendőrség szerencsére kivárta ezt, és aztán futólépésben jóvá tettem mindent.

— Önkritika?

— Kinek nézel te engem? Nem is várják ezt olyan gyerektől, akinek a nagyapja mint tróger családi legendák szerint ötvenöt éves korában másodmagával cipelt fel egy Bösendorfer zongorát a harmadik emeletre, miközben a fordulókban a Marseillaise-t füttyülte.

— Hát én szívesen tartanék egy kis önkritikát, ha így nyilvánosságot tudnék biztosítani a véleményemnek.

— Midnek? Kit érdekel az? Ha én holmi véleményért megalázkodnék, nem tudnék többé a tükörbe nézni. — Elmosolyodott, leszegte fejét, állát a mellére szorította. — Lódítgatok nekik, nélkülözhetetlenné teszem magam, aztán majd meglátjuk. Különben — fordult Eszter felé —, már ott tartok, hogy megengedhetek magamnak néhány szép versikét is, garantáltan maszek témákról. Ha meghallgatnád...

— Juj, mondjál verset, Duduskám! — kiáltott az ajtóból Jolán.

— Majd inkább küldök néhányat, Eszter, jó? Vagy fel is hozhatnám?

— Utálatos vagy — duzzogott Jolán. — Biztos rólam sem írtad meg, amit ígértél...

— De régen volt az, nimfa... Azóta szerencsére rájöttem arra, hogy értékeid költői szempontból túl kézzelfoghatóak. Egy festő többre menne velük.

— Ne pimaszkodj. — Jolán majdnem sírt. — Ti mindnyájan sokkal jobbak vagytok nálam, ugye? Élnétek csak ebben a koszfészekben...

— Ne zokogj, nimfa, mindjárt tényleg itt a festő. Kár, hogy ő meg nem szokta befejezni a képeit. Ha van egy kis esze, akkor a te esetekben a pofika marad le.

Majd Eszterhez fordult.

— Meg lesz lepve az a folytatásos pózna, hogy itt talál bennünket együtt. Tegnap találkoztam vele a művészklubban, és összebékültünk abból az alkalomból, hogy ingyenmodellt szereztem neki Joli személyében. Valami Harmónia-sorozatról hadovált, de hiszen te sajnos jobban ismered válogatott terveit. Már itt kellene lennie.

Eszter azonnal búcsúzni kezdett. Műtermi látogatásunkkor közölte Dénessel, hogy nem hajlandó ránézni sem, amíg a kész képet nem látta. Így hát érintkezésük napi két-három telefonbeszélgetésre korlátozódott, a festő ilyenkor elpanaszolta, hogy a könyvkiadók mindig mással illusztráltatnak, a Képzőművészeti Alap csak giccst ad pénzt, beázott a mennyezete és falfestményei szétrohadtak, válófélben lévő unokanővére három napon és éjszakán át sirámaival terhelte és nem hagyta dolgozni — ám Eszter az egymásra tornyosuló csapások ellenére is állta szavát.

Már a taxiban ültünk, amikor a sarkon feltűnt F. Dénes, egy becsomagolt képet cipelve. Eszter izgatottan kiugrott a kocsiból, szinte futott az égimeszelő felé, néhány szót váltottak, majd láttam, hogy csalódottan legyint. Odamentem hozzájuk, Dénes éppen szabadkozott:

— Meg se mutatom... Csukott szemmel festettem... az Alapnak, de már későn értem oda... Holnap majd újra... Persze, hogy giccs, de hát pénz is kell, Eszti... Hogy fessek meg a Harmónia-sorozatot, ha nincs pénzem? A vászon is, meg a festék is, meg minden pénzbe kerül... a kenyér, az is... Egész biztos kapok ezért hat-nyolc százast... Milyen jó lesz aztán újból... újból kinyitni a szemem...

Amikor meghallotta, hogy hol és kikkel voltunk, elszomorodott.

— Gyula... Gyula rossz ember, Eszti. Fáj nekem... igenis, fáj, ha vele vagy.

Visszaszálltunk a kocsiba. Eszter kibámult az ablakon. Az árnyékötegek és fénycsóvák sebesen váltakozó csíkjai szakadatlanul szétzedték és összerakták, újjáalakították az arcát.

— Milyen nagy művész lehetne — szólalt meg nagy sokára.

— Csak ártasz neki, ha más követelsz tőle, mint amit adhat. Légy egy kissé megalkuvóbb.

— Már nem lehetek megalkuvóbb. Dudust is, Dénest is hónapokon át igyekeztem nem megismerni, hogy hihessek bennük. Aztán mindig eljön az a perc, amikor nem tudom elég erősen befogni a szememet. Habár Dénes talán egyszer még kirukkol...

— Kálmánban sem hiszel?

— Benne hihetnék, de ő nem tart rá igényt. Még te sem sejteted, mit állok ki két hét óta szinte szenvedélyes közönyétől... Pedig mennyire örültem, hogy újra dolgozhat...

Vigasztalni kezdtem, hogy csak látszatból ítél, és hogy Kálmán gögből és szeméremből elfojtja ugyan érzéseit, de nem tudná nélkülözni őt. Eszter félbeszakított.

— A nadrágját sem tudná nélkülözni. Nézd csak, majdnem olyan gyámoltalan vagyok, mint az a szerencsétlen Dénes. Művész akartam lenni, de Kálmán villámgyorsan telibe találta önbizalmamat. Erre elhatároztam, hogy nyersanyag leszek. Ő azonban csak kelléknek nézett. Dudushoz folyamodtam tehát, majd Déneshez, de egyikük sem tudott okosan, méltóan felhasználni...

Zavarosan hebegni kezdtem a művészekről, akik legfeljebb ábrázolni akarják azt, amit ő pusztán létével, spontánul megvalósít. A mondatba sajnos reménytelenül belezavarodtam, mert közben ráébredtem, hogy milyen siralmas és reménytelen szerepet szánt magának ez a királynő. Ő pedig rámnézett, és türelmetlenül legyintett.

Este beállított a festő. Kép nem volt nála. Eszter tüntetően leszegette a fejét.

— Azért jöttem... Nézz rám, Eszti, kérlek... A kép nagyon szépen halad... A háttérben óriási dolgok... De az Alap legjobb esetben is csak a jövő héten fizet... Figyelsz, Eszti? A lakbért viszont... Szóval a harmadik részletet nem tudnátok előlegezni?... Ugyanis holnap az utolsó nap... Tulajdonképpen ma lenne, de a házmester kivételesen hozzájárult, hogy csak holnap...

— De Dénes, az első két részletet azért adtuk egyszerre oda, mert az egész hónapi lakbért akartad fizetni — szólt Eszter.

— Igen, csakhogy sürgős kötelezettségek...

— Feleségem ugyanis 3000 forintot kínált tíz hónapi részletre ama képért, amelynek el-nem-készülte gyászbetűkkel áll majd a jövő művészettörténeti kézikönyveiben — magyarázta X., majd Dénes felé fordult:

— Elmondhatatlan szerencsémnek tartom, hogy kisegíthetek, Dinike, de csak ha baráti alapon tehetem, és nem beszélsz közben egyremásra mindenféle képekről.

— De hiszen valóban szépen haladok... már a jövő szerdán... nem, kedden...

— Örvedetes, de engem nem érdekel. Itt van 300 forint, csakhogy ezt meg kell keresned. Mivel ilyen alantás dolgokkal eddig nem foglalkoztál, feltehetően riadalom tölt el; megnyugtatódsodra közlöm, hogy könnyű munkát kapsz. Csak azt kell utánam mondanod, hogy...

— Kálmán! — kiáltott Eszter.

— ...hogy baráti szívességből kéred, mert a kép sohasem lesz kész.

— Ez undorító volt!

— Nos, vadkacsavadász úr?

— De amikor... amikor biztos meglesz...

— Akkor még egyszer kifizetem. Most azonban tedd, amit mondtam!

— Szóval azt...

— Hallgass! — kiáltotta Eszter csaknem sírva.

— Fájdalomtól megtörve be kell vallanom — szólt dr. X. nagyon halkán és komolyan —, hogy a legkevésbé sem érezhetek együtt a jelenlévők pelyhedző humanizmusával. Hazugsággal locsolni a gyöngeségeket, hogy az égig nőjenek — humanizmus, feltárni az igazságot — kegyetlenség, fekélyt csókolgatni — humanizmus, kívágni — kegyetlenség, pártolni a tehetetlenséget — humanizmus, megvetni a tehetetlenséget — szívtelenség...

— Ha sajnálsz a pénzt, inkább ne add oda, Kálmán.

— A pénzt természetesen nem sajnálok, hiszen a nagy mecénások sorába emel. De azért hadd állapítsam meg kárpótlásul, hogy Dinike párolt és szűrt huligán, görbe tükörben.

— Nem túl meggyőző hasonlat — szóltam közbe.

— A hasonlóság egyenesen kísérteties: ők se dolgoznak, és Dinike is él. Csakhogy persze ők fegyelmezettebbek. Betartják a saját normáikat. Hallottatok a Princ-féle galeriról?

Nem válaszoltunk. De Kálmánt már nem lehetett megállítani.

— E tiszteletreméltó társaságban annyira kivirágzottak a kommunizmus eszméi, hogy még a nemi életből is kiküszöbölték az individualizmus csíráit. A nők, az időpontok és a kéglük be vannak osztva, a tarifa két rongy, kültagok négyet fizetnek, a jövedelem a közösségé, amely viszont viseli a nők felruházásának súlyos terheit. És az egyik lány még ezt az ideális rendet is felrúgta volna: nem akart lefeküdni a soros fiúval. Az indoklás még a pusztá ténynél is vérlázítóbb: be-le-sze-re-tett egy másikba. Csak azzal akart, akár sorosan, akár soron kívül. Mit gondolsz, Dinike, mit csináltak vele?

— Én igazán... én elképzelni sem tudom...

— Túrheti egy közösség, amelyik élni akar, hogy legszentebb elveinek fittyet hányjanak?

— De hát ezek az elvek... Én azt hiszem, te csak viccelsz...

— Addig lógatták ki a Halászbástyánál a mélység fölött, míg nem jött meg az erkölcsi érzéke. Hat derék közösségi lénynek fél éjszakájába került e lány perverzítése, mondhatnám: szodomita romlottsága. Mit gondolsz, Dinike, nem kellett volna minden teketória nélkül lepottyantani azt a perszónát?

— Én azt hiszem... ez... ez borzasztó, ez kegyetlenség...

— Szerintem pedig mindenkit le kell dobni a Halászbástyán, aki nem tud a saját maga által vállalt törvények szerint élni. Persze te művész vagy, azaz gyáva és fegyelmezetlen fél-entellektüel, és féltő, hogy sohasem fogsz erre ráébredni.

Nagyon kínos volt: engem, a kívülállót is kivert a verejték. Rémműlten láttam, hogy Dénes húsos ajka sírásra görbül. Gyors elterelő hadmozdulatra szántam magam.

— Voltaképpen mi a kifogásod a művészet ellen, Kálmán?

— A művészet utánzás. Az ember azt utánozza, amit nem ért pontosan. A tárgyak világának utánzása: anakronizmus. Akinek például már vérévé vált, hogy a színek a fény meghatározott rezgésszámát képviselik, arra az úgynevezett festői problémák kifejezetten humorosan hatnak. Amit például Dinike...

Ebben a pillanathban megszólalt szobámban a telefon. X. kisietett, és amikor két perc múlva visszatért, arcát teljesen megpuhította rég nem látott kamaszmosolya.

— Asszony — mondta cikornyás stílusáról megfélemlítve —, július 15-én, azaz három nap múlva már az Intézetben dolgozom. És ami még ennél is több: szabad kezet kaptam! Erre iszunk egyet! Elő a lemezekkel!

Elfacsarodott a szívem, látva, hogy Dénes felugrik, szétlöki valószínűtlen karjait, odabotorkál kínzójához, és átszellemült arccal megöleli:

— Jaj, de örülök... Kálmánkám, hát ez igazán nagyon... Végre sikerült...

Am ennek újból arcára tapadt az undor. Lefejtette, mondhatnám: letörte magáról a festő karjait, majd szótlánul kiment a konyhába. Egy fél üveg ginnel tért vissza.

Eszter kitöltötte az első pohárkákát, feljajdult a vad, és mégis megfoghatatlanul tárgyilagos, csaknem gunyoros zene, és én — esztendők óta először — egy pillanatra úgy éreztem, hogy megérkeztem valahová, ahol érdemes volna kipakolni a hátizsákomat. Minden olyan valószínűtlennek tetszett: Kálmán ábrándosan az italba bámult, Eszter pedig mosolyogva nézte. Sosem hittem volna, hogy ez a két ember eszembe juttathatja a fényképészboltok kirakatát, de éppen mert ők tették, öröm fogott el.

Ekkor Dénes dr. X.-re szegezte hunyorgó szemét, és a dob dőrejét túlkiabálva megkérdezte tőle:

— Bocsáss meg, de... már egy idő óta meg akarom... Mintha te az utóbbi időben... mintha neheztelnél valamiért... Mintha már nem is... mintha egyáltalán nem is szeretnél. Megbántottalak, vagy...

Mi hárman egymás arcát fürkésztük, hogy csakugyan jól hallunk-e.

— Bárcsak felbukkanhatna bennem az a kósza remény, hogy gúnyolódsz, Dinike — mondta dr. X., és felhajtotta a gint, majd rögtön újratöltött.

— Mégis... legalább azt mondd meg — makacskodott a festő —, hogy mivel bántottalak meg.

— A léteddel — szolt X. Halk, metsző hangja áthasította a zene rikító függönyét. — Mit kezdhet egy orvos, aki csak alantas testi dolgokban jártas, ötvenöt kiló zörgő árnyékkal? Lehet-e például egy árnyéknak érzelmesedése? És ha csak szolid, megbízható árnyék volna, Hádeszben homzség kollégáidhoz hasonló... De tebeléd naponta vért kell pumpálni, lelket, önbizalmat, lakbért... Mit gondolsz, összehasonlíthatatlan jóságú barátom, kitől vonatik meg mindez?

— Kálmán, kérlek, hagyd abba — mondta Eszter sápadtan. — Gondolj arra, hogy milyen nagy öröm ért ma...

— Szívesen gondolnék rá. De mit gondolsz, piktor, milyen erkölcsi alapom marad az élethez, ahhoz, hogy elvégezzem nélkülözhető, de mégiscsak értelemmel teljes munkámat, ha árnyékságod is jogosan imbolyog itt?

— De hiszen én is dolg... ha nem is szereted a művészetet, az embereknek azért szükségük van...

— Soha el nem készülő képekre?

— Nem, ezt nem bírom tovább — szólalt meg Eszter. — Kálmán, könyörgök, gyere táncolni, vagy te gyere Dénes, nem baj, ha ügyetlenkedsz, majd tanítlak.

A zene nyúlósan érzelmes régiókba bicsaklott. Dénes félig fölemelkedett, de tekintetét nem bírta levenni X.-ről, ahogy a nyúl sem tud kiugrani a reflektor fényköréből. Söhajtott és visszaereszkedett a székre.

X. egy hajtásra kiitta a harmadik poharat. Aztán, mintha Dénes már nem is létezne, élénken felénk fordult.

— A mélyen tisztelt társaság előtt nem árulok el országos titkot, amikor meggyónom, hogy rakoncátlan szellememet sehogy sem tudtam felhúzni korunk uralkodó kaptafájára. Abban az egyben azonban maradéktalanul egyetérték a kommunistákkal, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék.

— De hiszen én dolgozom... meg gond... gondolkozom...

A doktor hátradőlt, láttam, hogy fojtott nevetés rázza. Azután kissé felemelkedett, mintha halálos csapáshoz szedné össze erejét, és így szólt:

— Eme bejelentésed második passzusa megérdemelné, hogy egy vicc-lap különkiadásban nyomassa le a téged ismerő exkluzív közönség számára. Ami pedig a munkát illeti: te még értéket nem termeltél, Dinike, de nem is fogsz. Még akkor is ezt kell mondanom, ha egy pillanatra csatlakozom ahhoz az általánosan elfogadott vélekedéshez, hogy a befejezett és sikeres műalkotás: érték. De ha nem termeltél, nem termelsz, és nem fogsz termelni értéket — amit mind a négyen világosan tudunk —, akkor milyen joron foglalasz el helyet a térben, az időben, a statisztikai kimutatásokban, a lakók névjegyzékében és a szívekben: nézd csak, gyönyörű hitvesem most is téged sirat.

Ekkor Eszter sikoltozni kezdett, arca eltorzult, teljesen idegenné vált; Kálmán pedig olyan kézmozdulatot tett, mintha legyet akarna elhessegetni.

— Ugyan, Eszti, ezzel a műsorszámmal nem szoktál nyilvánosan fellépni. Nem hallod? Majd egyszer, ha ketten leszünk, folytathatod. János, kérlek, vidd magaddal a Kicsi Kapuba, hozzatok valami italt.

Ezzel visszafordult a festőhöz, és közönyösen, a kapatosság minden jele nélkül magyarázni kezdett neki valamit. Az meg szemmel láthatóan elázott már. Duzzadt bébiajka kissé szétnyílt, két sima arcán végigcsorgott a könny.

Alig léptünk ki a mélytengeri atmoszférából a szabad levegőre, Eszter megragadta a vállamat:

— Segíts nekem, Piroskám — kérlelt. Először használta gúnyneve-met, amely hajam színéről ragadt rám.

— Mit tehetek én itt? — kérdeztem.

— Siessünk. Én nem bírnám ki még egyszer, de te menj vissza hozzájuk az itallal, és próbáld megmenteni azt a szerencsétlent.

Negyed órán belül hazaértünk, de senkit sem találtunk otthon. Eszter nagyon izgatott lett.

— Hova mehettek? Azt még érteném, hogy Kálmán kidobta, hiszen jobban unja, mint utálja Dénest... Piroskám, menj, keresd meg, válaszd szét őket... Ez teljesen, tökéletesen érthetetlen...

A kapuban megálltam, és tűnődni kezdtem, hogy merrefelé vágjak neki az éjszaka gömbjének, amikor egyszer csak feltűnt Kálmán: a Halászbástya felől jött.

— Elkísértem egy kicsit — magyarázta. — Biztos, ami biztos. Ha már kétszáz lépést megtett valamilyen irányban, akkor csak továbbhurcolja a tehetetlenségi nyomaték.

— Mondd, Kálmán, te voltaképpen féltékenységből gyötröd?

Rámbámult. — Attól tartok, kérdéssel áthágtad a bizalmasság-nak azt a határát, amelyet ismerőseim tiszteletben szoktak tartani. Különben nem bánom, most az egyszer mégis felelek: Ha Eszter időnként le is feküdt volna F. Dénes úrral, amit nem tartok valószínűnek, hiszen csak üres élete betöltésére és lélek-szükséglete kielégítésére használja, akkor sem lenne okom féltékenységre: csak azért tenné, mert szánakozni szerető szíve nem bírná elviselni, hogy halhatatlantólja huszonhat éves korában még mindig abba az alantas bűnbe süpped, amelyet pontatlanul Onánról neveztek el... Egyéb-

ként lehet, hogy magasabb szempontból mégis feltékeny voltam rá.

— Mikor?

Megvonta a vállát. — Miért álldogálunk itt a kapu előtt? — Belépünk a lakásba, és az ajtó résén át láthattuk, hogy Eszter eloltja a villanyt.

— Egy nap alatt — szólalt meg Kálmán — több érzelmet és gondolatot tékozzolnak rá, mint például rám egy év alatt.

— Miért, te is igényled?

— Nem igénylem. De megillet.

Reggel ötkor felrikoltott a telefon. Félig öntudatlanul nyúltam felé. Az iránt érdeklődött valaki, hogy járt-e nálunk előző este F. Dénes festőművész. Az igenlő válasza megkért, hogy maradjunk odahaza, meglátogatnak.

Fél óra múlva megérkezett a hatóság: két alacsony, szürke arcú civil nyomozó. Helyet foglaltak a modern szobában, majd levették a kalapjukat. Mi ketten Kálmánnal szintén leültünk, Eszter fehér pongyolájában az ajtónak támaszkodott.

Kérdésükre Kálmán előadta, hogy este idehaza iszogattunk és beszélgettünk, majd amikor Eszter és én leszaladtunk italért, Dénesnek mehetnékje támadt. Hányingerre és szédülésre panaszkodott. O lekísérte, de csak a kapuig, Dénes meglehetősen egyenes léptekkel továbbment a Halászbástya felé, őneki pedig kedve szottyant a gyönyörű éjszakában egy kis magányos sétára. Visszafelé jövet a ház előtt találkozott velem, aki éppen a keresésükre indultam. Ha szabad feltennie egy kérdést: vajon miért érdeklí mindez a hatóságot?

A nyomozók válasz helyett felém fordultak, és megkérdezték, hogy ki tudom-e egészíteni az elhangzottakat. Némán nem-et intettem. Ekkor dr. X. leplezetlenül felém fordult és rám mosolyodott.

— Árulják el végre, mi történt! — Eszter hangja dühösen csapódott a fülünkbe.

— Az történt, elvtársnő — mondta az egyik látogató —, hogy ma hajnalban a Halászbástya alatt megtalálták F. Dénes festőművész széjjelzúzódt holttestét. Valószínűleg öngyilkos lett.

Eszter remegő ajakkal, de könnytelenül, némán vette tudomásul a hírt. A nyomozók még feltettek néhány kérdést Dénes természetéről, esti viselkedéséről, kapatosságának fokáról és anyagi viszonyairól. Kálmán nyugodt válaszai szemmel láthatóan kielégítették őket. Különösen azt hallották örömmel, hogy a tragikus eseményt nem lehet a részegség számlájára írni.

— Ezek a művészek — mondta egyikük összefoglalásképpen — rettenetes emberek. Állandóan csak bajt okoznak.

Mikor a házigazda kikísérte őket, Eszter hozzám futott, és suttogva megkérdezte:

— Csakugyan így volt? Beszélj!

Bólintottam, mert hang nem fért ki a torkomon. Eszter felzokogott, kirohant az ajtón, és bezárkózott a fürdőszobába.

— Ne haragudj, hogy tapintatlan kérdésekkel zaklatlak — kezdte Kálmán a szobába visszatérve —, de sehogy sem tudom eldönteni, miért nem tártad fel az igazságot bűnüldöző szerveink előtt. A négyéves mindennapos megszokás talán feltételes reflexszé rögzítette ben-

ned, hogy hatóságok előtt lódítani kell, vagy más, erkölcsi megfontolásaid voltak?

— Azért hazudtam, amiért te: hogy elejét vegyem a fölösleges, kínos kérdezősködésnek, amely az öngyilkosság tényén úgysem változtathatna...

— Őszintén, patyolattiszta lelkiismerettel állítod ezt? Vajon nem motoszkál benned ama gyanúnak legalább halvány árnyéka...

— Kálmán!

— Attól rettegsz talán, hogy vonakodó fülednek még az öngyilkosság tényénél is borzasztóbbat kell hallania? Megnyugtatlak, hogy ez nem fog bekövetkezni.

— Szívből remélem.

— Ahá! Megérkeztünk a reményhez. A cinizmus etikusa öncsaláshoz folyamodik.

— Hagyd már abba!

— Legnagyobb sajnálatomra még nem hagyhatom abba. Olyan embernek ismerlek, akinek nagy megrendülések idején futnia kell valahova. Mármost vagy a Duna-parti kabinok felé indulsz meg, vagy — ha szórszálhasogató erkölcsi rögeszméid kozmikus méretekben elhatalmasodnának rajtad — a rendőrség irányában. Az előbbit mint orvosod ellenzem, az utóbbival magánszemélyi minőségemben nem érthetek egyet. Azt javaslom, beszéljünk tovább, amíg harmadik, jobb hely nem jut eszünkbe.

Az ablakhoz léptem, hátatfordítva X.-nek. „Milyen boldog volnék” — gondoltam —, „ha csak elméletileg kellene foglalkoznom az erkölcsstan problémáival.”

— Csak azt tudnám eldönteni — folytattam fennhangon —, hogy jogom van-e megfosztani az emberiséget egyik legszörnyűbb betegsége esetleges meggyógyítójától. De ha nem teszek vallomást, akkor elismerem, hogy a lángrészt, a kiválasztottat külön erkölcsi mérce illeti meg, és ezzel a vadon embertelen rendjének álláspontjára helyezkedem, amely századunkban több áldozatot követelt magának, mint bármelyik betegség...

— Végre — kiáltott fel örömmel a doktor —, tehát On, tisztelt uram, gyilkosnak vél engem, és bűnömet mégis palástolta a rendőrség előtt. Ez még egy moralistától is több mint megható! Ámde szomorú szívvel ki kell ábrándítanom sokatmondó tévedéséből: azt hiszi tán. olyan fontos nekem az erkölcsi világrend, hogy helyreállítása érdekében kockára tennem tudományos pályámat és azt a kezeit fogható eredményekkel kecsegtető munkát, amelyet el kell végeznem?

Sarkon fordultam. — Hihetek neked? Igen, egyedül ez az érved nyugtathat meg...

— Nono. Ez a válasz csak korpásszívű jogászt nyugtathat meg, lángholó moralistát sohasem. Hiszen az úgynevezett erkölcs és a fennálló jogrendszer közt tátongó üdvös szakadék lehetővé teszi, hogy a törvény időnként egykedvű arccal hunyja be szemét a gyilkosság előtt. Ha például feledhetetlen barátunk az én szavaim hatására és következtében ugrott volna ilyen meggyőző sikerrel, továbbá, ha szemtanúja lettem volna ennek — ami persze teljesen bizonyíthatatlan, és jogos felháborodással tiltakozom is ellene, hiszen egy ilyen tárgyú rendőri vizsgálat újból és örökre becsapná orrom előtt az Intézet

kapuját —, sőt, ha leplezetlen buzdításomra követte volna el élete egyetlen eltökélt tettét, a hivatalos tetemrehívásnak akkor is felmentéssel kellene végződnie. De téged, aki nem vagy jogász, mindez a legkevésbé sem befolyásolhat.

— És még te gúnyolsz engem moralizáló hajlamaim miatt.

— Ne feledd el, hogy nekem nem ez a szakmám, noha most mint orvosod beszélek így: mivel mindezek a gondolatok és kételyek előbb-utóbb úgyis feltámadnának, és különféle kombinációkkal, féloldalas filozófiai következtetésekkel kiegészülve rendszerré kerekednének benned, szeretném siettetni és ellenőrzésem alatt tartani ezt a folyamatot, és át kívánlak segíteni a krízisen.

Ekkor belépett Eszter. Sötétszürke, elegáns, egyszerű ruhát viselt, arca és hangja nem árult el felindulást.

— Folytassátok csak — és leült.

A doktor rá sem nézett, változatlan hangon magyarázott tovább.

— Ha pedig a megboldogulttal szemben érzett viszolygásomat moralizálásnak fogod fel, és nem egy közhasznú, tevékeny életforma védelmének, akkor tompítsa diadalmas mosolyod életét, hogy én is azt ítéltém el, amit te, készülő művedben: a nyamvadt öncsalást.

— De én nem egyes képviselőit ítéltém el, és főként nem halálra.

— Mert a következtetések levonásához bátorság kell. Különben is az ítéletet ő hajtotta végre. És bármerre billen is önkényes mérleged, látnod kell, hogy ez a sors csak semmirevaló, gyenge embert érhet utol. Semmit sem veszített vele az emberiség.

— De ő mindent elveszített, Kálmán — szólt halkán Eszter.

— Az ember nemcsak másokért van — mondtam izgatottan —, hanem öncél is. Már azzal is segít az emberiségnek, ha mások erőszakos megkárosítása nélkül betölti a saját életét.

— Éppen te mondod ezt, kedves barátom? Hiszen a gyászterhes események után te sem elevenek és holtak személyes sorsát mérlegelted, hanem azt, hogy beillesztheted-e a lángész esetleges arisztokratikus különjogait demokratikus erkölcsrendedbe. Most is ezen tűnődsz.

— Ezt szerencsére nem értem — szólt Eszter —, és most elutazom a nővéremhez. Pihenésre szorulok. Te, Kálmán, bizonyára rövidesen nagy ember leszel, és akkor majd kell valaki, aki időnként átrendezi a lakásodat. Ehhez erőt kell gyűjtenem. Jánosnak is azt tanácsolom, utazzon el egy időre. Szervusztok — és kisietett a szobából.

Még be sem csapódott az előszobaaajtó, máris hallottam a doktor felviduló hangját:

— Látod, mire képes a leheletfinom női ösztön. Rávezetett arra, hogy hova rohanhatsz. Van a Lupa-szigeten egy kis nyaralóm. Leviheted a fordítanivalókat is meg egy táskagépet. Filozofálhatsz is. De ha úgy érzed, egyelőre nem tudod folytatni szellemi hivatásodat, amelyet ezúttal kegyelemből nem minősítek, akkor munka után ott a Duna. A szigeten szerencsére se kabin nincs, se rendőrség. Így hát, azt hiszem, most már magadra hagyhatlak.

Még aznap délben idehajóztam, és azóta kizárólag kudarcaim leltározásával foglalkozom. Levizsgáztam öncsalásból és cinizmusból is, az R. Gyulá-s vállrandításhoz pedig nincs tehetségem. Elvégre meghalt valaki, és a felelősség...

Na tessék, már megint kezdem a körtáncot. Amikor e feljegyzést írni kezdtem, azt reméltem, hogy bebizonyíthatom: ha másnak nem is, legalább a szerzőnek használ az írás. Tévedtem. Tanácstalanabb vagyok, mint három nappal ezelőtt. Az erkölcsstan kopár kérdőjelei akasztófák. Talán még egyszer végig kellene mindent gondolnom, könyörtelenül, tövéről hegyére.

Egyéb irányú zavaró ötleteim azonban sajnos gátolnak ebben. Jelenleg éppen az jutott eszembe, hogy ha valamilyen csoda folytán telefonfülke szökkenne ki orrom előtt a földből, most sem tudnám, kit hívhatnék fel.

ÖSSZEROPPANÁS

BURÁNY NÁNDOR

II. Szégyen

44

Mira. Szomorú szemű, jóságosan lágy tekintetű, barna hajú harmincéves asszony. Eljátszotta az életét. Túl korán. Azt hitte, hogy játszik az élettel, s későn döbönt rá, hogy valójában az élet játszik ővele és nem fordítva. Sosem vidám az ilyen fölismerés, és mindig sok sírással jár. Mira is sokat sírt. Azt siratta, ami elmúlt, vagy azt, ami nem jön el?

Az asztalon egy régi, kék színű kekszesdoboz, benne levelek, képeslapok. Odanézek, megértem kérdésem, s elmosolyodik:

— Az este itt volt Anna. Jót derültünk, nézze csak, húsz évvel ez előtt írta ezt az újról üdvözlőt!

Kezembe veszem, nézem, egyik oldalán három szál tulipán, a másikon a címzés és a jókívánság. A gimnázium ötödik osztályába jártak, tizennégy évesek, a háború után a második békés esztendő: Boldog új évet kívánok, s azt, hogy szép sikereket érjünk el az osztály nélküli szocialista társadalom építésében...

— Viccnek jó — mondom, s kíváncsian figyelem, mit mond erre.

— Ez nem vicc. Halálosan komolyan így gondoltuk.

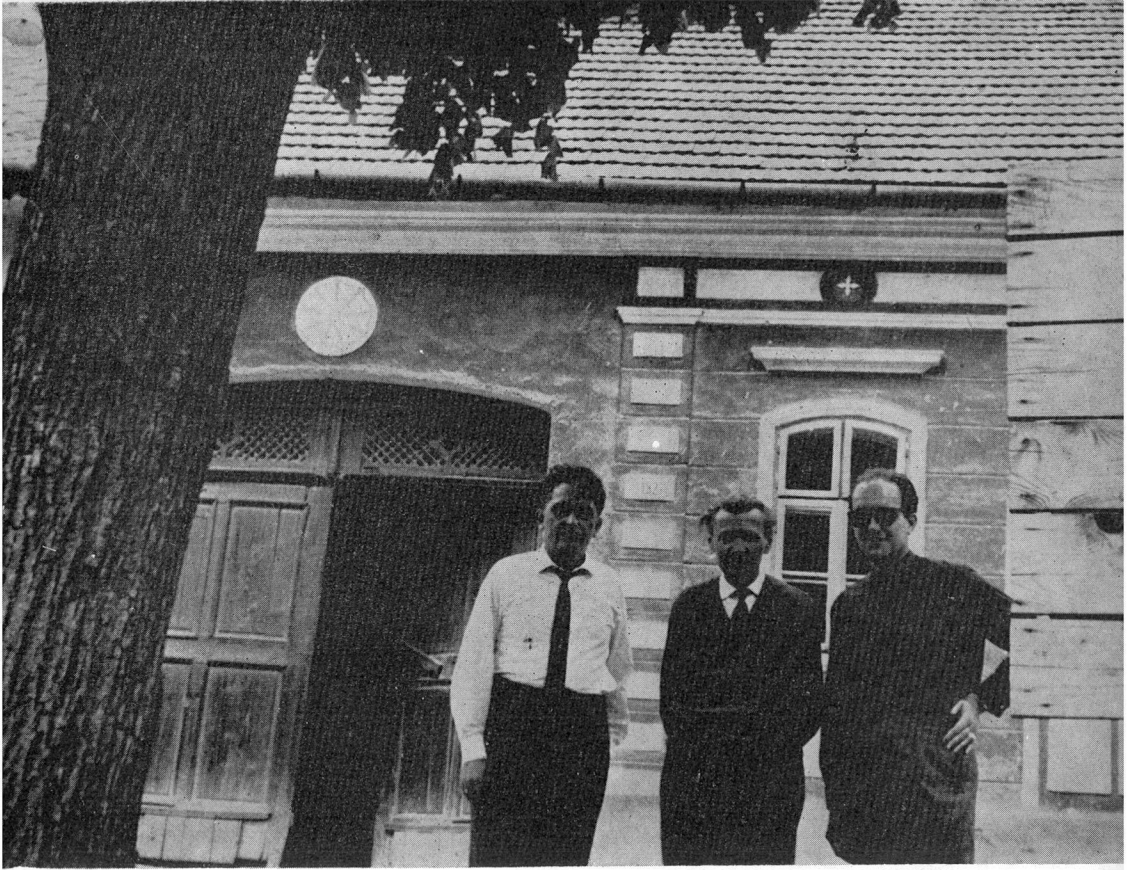
— Nem rossz — hagyom rá, aztán: — Abban az időben én a kisérlettségire készültem, nem írtam újról üdvözlőket, de ha írtam volna, akkor se kívánok ilyesmit a barátomnak. Milyen messzire voltunk egymástól! S nemcsak térben. Aztán mindig csökkent ez a távolság, ma már ő sem ír ilyen jókívánságokat a barátnőjének. Kinőttük az illúziókat, csak mosolygunk, mikor egy képeslapon vagy a padláson a porosodó, pókhálós gyermekkocsi képében találkozunk velük.

Még nem magyaráztam meg neki, hogy kerülök ide ilyen szokatlan időtájban. Gyakran vagyok a vendége, de hajnalban még nem állítottam be soha. Mutatja a térdét. Be van fáslizva.

— Elestem.

— Hogyhogy, nem értem...

— Egyszerűen. Nem ütött el semmi. Mentem az utcán és...

Fábry Zoltán štosi háza előtt

Megszoktam, hogy mindig meglep valamivel. Mégsem tudom elhinni. Mi oka lehet ennek megint?

— És mit szól ehhez a pszichiáter?

— Azóta még nem voltam nála.

— Jobb is.

De látom, észreveszi és élvezi a zavaromat, tanácstalan dadogásomat, most ő az ura a helyzetnek, takargatja a titkát, játszik velem. Mit tehetek? Jó, hát várunk egy kicsit. Megkínálom, és rágyújtunk még egy cigarettára.

— A bukás utáni napon történt.

Mélyet szív, aztán a kifújt füst mögül várja a hatást.

Örülök, hogy feljöttem hozzá, megszabadultam önmagamtól, nála, az ő társaságában ez mindig sikerül, átmenetileg legalább. Anélkül, hogy szándékában lenne, mégis segít ebben. Ő az, akinek a sorsa számomra az enyémnél is érdekesebb. Magára vonja a figyelmem, sokszor, ha nem is vagyok vele. Most megint nem tudom elképzelni, milyen bukásról beszél. Már régen nem találkoztunk. Szememre veti:

— Igen, én itt életveszélyben vagyok, s meg sem látogatsz!

— Nos, már alig látszik a kötés a sötét harisnya alatt. — Nyugtatom én is, játékból. Szép a lába, még így sötét harisnyában sem vastag.

Tudom, hogy mese az egész. Teljes igazság, őszinteség, ugyan hol vagyunk? Igaz, hogy csak az menthetne meg, szabadítana fel, de hát arra én is képtelen vagyok. Tehát nincs mentség és nincs szabadulás. Ülök a zöld bársony huzatos fotőjben, beleveszve, belesüppedve a tehetetlenségbe. Ez az alkalom, ez az asszony megint jó arra, hogy megmeneküljek önmagam elől. Mikor az utcán voltam, egyedül, s megláttam az ablakából kiszűrődő fényt, megörültem. Pedig tudhattam volna, hogy ez nem szabadulás, csak menekülés. Utána megint ki kell mennem az utcára, megint egyedül maradok önmagammal, s újra kell kezdenem; reggel ezt az alkalmat, ezt az esélyt mégsem szabad elszalasztanom, ez jóvátehetetlen mulasztás lenne, nem tudnám magamnak megbocsátani. Ha sikerül, utána sosem kell menekülnöm többet.

Ki tudná ezt most megfejtetni, és miért érdekel egyáltalán: a szép cseres sárgadinnye szagára gondolok, ahogy föl-vágjuk este, vacsora után, a föllocsolt udvarra kitett asztalon, vagy ahogy válogatom a bosztánföldön az érettjét, úgyelve, nehogy eltapossam a dinnyeszárat. Erre kellett mindig vigyázni nagyon.

Mirának igaza van. Ha hallgat is, megértem, érzem, hogy nekem egy szavam sem lehet. Ismerem az életét, tudom, mi minden ment keresztül, mellette látom, hogy én igazán nyertem, sokat nyertem. Apja partizán, el is esett a harcokban, utána az anyja mindenestül a mozgalomnak adta magát, a gyerekeivel alig törődhetett; igaz, mindegyik egyetlenemet végzett, de a háború előtt gazdagok voltak, ami a jólétet, a kényelmet illeti, a régi rendszer nekik kedvezőbb lett volna, mégis az új mellé álltak. A gyerekek is.

Mikor én azon szörnyülködtem, az utcamegbízottak hogy maszírozák az apámat a beszolgáltatás meg az adó miatt, ő tizenöt kilométereket is gyalogolt a hegyekben, hogy megszervezzon egy-egy akciót.

Sosem találtam a helyem. Talán sosem éreztem fenntartás nélkül jól magam sehol. Mindig bántott valami. Az utcánkban a parasztok úgy beszéltek az ismerős kommunistákról, hogy:

- Mind fel kellene ezt akasztani!
- Nem szeretett ez egy se dolgozni soha!
- Éhenkórász ez mind!

Ezt hallottam napról napra. Az iskolában az ellenkezőjét nevelték volna belénk. Kinek higgyek, az apáméknak vagy a tanítómnak? Úgy éreztem, a parasztok is igazságtalanok, egyoldalúak, eltúlozzák a panaszokat és vádakát, hiszen az eszmék, amelyekről az iskolában tanultunk, szépek voltak és igazságosoknak tűntek.

Később, mikor felvettek a pártba, s aztán gyorsan tagja lettem a fővárosi pártvezetőségnek, azok közé az emberek közé kerültem, de már egy megváltozott időben, akikről a gyepszéliak, akikhez ragaszkodtam, akikkel sokban azonosítottam magam, gyűlölettel és megvetéssel beszéltek.

Most együtt dolgoztam ezekkel az elvtársakkal, szerettek is, gyorsan karriert csinálhattam volna. De nem vette be őket a gyomrom, nem tudtam lenyelni a szellemességeiket. Dicsekedve mesélték hőstetteiket, hogy húzgálták ki a parasztoknál a szalmakazal alól a hízókat. A beszolgáltatás idején mint SZKOJ-isták kaptak ilyen feladatokat. Ez is egy próbatétel volt. S aztán úgy mesélték, mint nőügyeiket a henegeő kamaszok.

Ültem köztük, hallgattam őket, nem szóltam közbe, nekem ilyen hőstetteim nem voltak, nem értették a hallgatásomat, meg-megkérdezték, mi bajom van.

Ők a felhőkben jártak, a gyepszéli parasztok meg nem tudtak kicammogni a végtelen sárból? Van-e egy köves, aszfaltos ut, ahol járhat az ember anélkül, hogy besározná a cipőjét?

Míntha ma mosta volna, tisztán fénylik a barna haja, semmi zavar a tekintetében, megnyugtató szelídséggel ragyog a szeme. Ha itt vagyok veled, ha nézhetem ezeket a szemeket, egyszerre biztonságban érzem magam.

— Hogy nem alszik már ilyenkor? — nézek kérdően az órára. Nem tudom, mi legyen velem, nem tudom, miért vagyok itt, s mióta följöttem, állandóan azon rettegek, hogy most már illene, hogy elmenjek.

— Tudja, hogy nem bírok aludni — válaszolja, s hegyi patakok tiszta vize csörgedezik a hangjában —, aztán van egy sürgős munkám, gondolom, befejezem. Az új szálloda fűtési rendszerét készítem.

Egy tervezőirodában dolgozik, osztott lakása van, s azt hiszem, még nálam is szerencsétlenebb. Egy éve, hogy elvált a férjétől, a válás után egy hónapra egy barátnőjéhez születésnap mulatságra volt hivatalos, közben az intézetben a pártértekezlet tovább tartott, mint gondolta. Mit tegyen? Szót kér:

— Elvtársak, én a párt miatt elvesztettem a férjem, most engedjétek meg, hogy elmenjek . . .

— Menj csak — s nevettek rajta.

Azt mondja, a férjét saját magánál is jobban szerette. Az anyja ellenezte a kapcsolatot, a házasságot is. Annak lett végül igaza? Kínosak, fájdalmasak voltak a válás előtti hetek, napok. A férje állandóan részeg, s egy hajnalban a kiabálásra összefutó szomszédok előtt

a kép: az asszony fekszik az ágyban, a férje meg a tarkójára szorított revolverrel faggatja, hogy mondja meg, ki a szeretője.

Tizenhat éves, mikor beleszeret a tíz évvel idősebb férjibe, rögtön feleségül akar menni hozzá. Ez az egyetlen vágya, abbahagyni az iskolát s csak vele lenni folyton. A politikai munkásnyának nem sok ideje jut a gyerekekre, a negyvenes évek végén vagyunk, de mikor a lánya terveit hallja, kegyetlenül beleveri a fejét a falba.

Az ember nemrég újra nősült, az asszony még visszavárja? Néha, mikor mondogatom neki, hogy majd visszajön az még, tiltakozik, hogy nem, csak azt ne, soha többet. De aztán elpityeredik. Mikor férjhez ment, tagja lett az egyetemista vezetőségeknek, bevásároltatták a pártfórumokba, képviselő-testületekbe. Mindenre jutott ideje, csak a családjára nem. Úgy érezte, nem maradhat el egyetlen konferenciáról sem.

Egy olyan társadalom nevelte, amelyik áldozatot követelt, a közügyekért való teljes odaadást. S most olyan társadalomban él, amely nem követeli meg, sőt nem is tűri el az áldozatot.

— Nem szörnyű így egyedül?

— De. Borzalmas.

— Miért zárkózik el a társaságtól?

— Tudja, hova vezet az? Az ember váltogatja, s közben mindig lejjebb zuhan.

Példákat mesél. Harminckét család lakik a házban, közülük egyetlen él normális életet. A többiek... A fölötte lakó asszony most ment férjhez tizennegyedszer. Mindegyik férje veri, havonta egyszer a mentők viszik be. „Nézzék, hogy összevert — fordul a teraszon bábáskodók felé — muszáj, hogy nagyon szeret!” Egy másik asszony a fiával él egy padlásszobában, a pincelakásban három öregasszony iszik folyton, az első emeleti lakásban egy özvegyasszony sűrűn váltakozó albérlőinek kínálja a nemi élet gyönyöreit...

Nemsokára virrad, s még semmit sem aludtam, ebből most már úgysem lesz semmi, mégis menni kellene, nem maradhatok tovább. Ez is neveletlenség volt.

Egyszerűen nem értem, miért tűri ez az asszony, hogy így terrorizáljam. Nem tettem neki semmi olyat, amiért hálával tartozna irántam, ismeri a helyzetemet, tudja, hogy nem is várhat tőlem semmit. Első találkozásunk alkalmával, a Szerb Kávéházban vacsoráztunk, két üveg sör mellett egyszerre elmesélte egész életét. Megijesztett a bizalma. De nagyon jólesett. Minden fehér ingem piszkos, zoknit sem mostam már két hete. Felhívnam telefonon a feleségem, de félek, hátha nincs otthon. Veszettül viszketni kezd a köldököm körül, úgy, mint mikor gyermekkoromban mocorogni kezdett a bolha — a disznóakol körül szedtük össze — a gatyakorcban. Nincs kedvem kimenni a hidegbe. Mit szólna, ha most megkérném, engedje meg, hogy itt aludjak nála? Igaz, csak egy rekamié van a szobában. Ha most egy tiszta asszonyt magamhoz szoríthatnék! Honnan van az, hogy szegénylős az ember? Mennyi mindent csak azért nem csináltam az életben, mert szégyelltem, féltem, hogy kinevetnek, és mennyi minden megtörtént velem, amit aztán szégyelltem, amitől féltem, hogy majd kitudódik, s nevetséges leszek mások szemében.

Ügyszólván állandóan mozgásban voltam, mindig és nagyon gyorsan újabb és újabb társadalmi rétegekbe kerültem, nem volt időm, hogy elsajátítsam szokásaikat, modorukat, erkölcsi felfogásukat. Örökös bizonytalankodás. Örökös félelem. Belefárad az ember, elfásul, eltompu, s ilyenkor nem képes felmérni, áttekinteni az utat, amit megtesz, egyszerűen úgy érzi, képtelen szilárdan megállni, képtelen élni.

Az apámnak sosem voltak ilyen gondjai. Rengeteget és szakadatlanul dolgozott. El sem tudom másként képzelni, csak munka közben. Szedjük a kukoricát, ő két sort hajt, én egyet, mégis nagyon elhagy. Egész nap tartja ezt az iramot, s ki sem fárad. Volt egy bátyja, csavaros eszű, tréfás kedélyű, fáradhatatlan szorgalmú tanyai paraszt, az első világháború idején mint tengerész valahol az Adrián hajóztatott. Mind a hat gyereke paraszt marad, befogja őket a munkába, s mire megnősülnek, mindegyiknek vesz tanyát földdel. A háború alatt, a beszolgáltatás idején senki sem tudott túljárni az eszén, hiába örködött ott a cséplésnél az ellenőr, a mérésnél csak becsapta. Folyton spekulál. Élelmes, nyugtalan. A tanya mellett szőlőskert, s benne néhány olyan tőke is, amelynek a vesszejét még állítólag a tengerentúlról hozta, magtalan mazsolaszőlő. Büszke erre, senkinek sincs ilyen a környéken. Szeret iszogatni, sokszor látom beszíva, ilyenkor rendszerint az asszonyokról beszél, meg-megpödrí a bajszát, csipkelődik, kíméletlen, de ha visszavágsz, nagyon könnyen megsértődik. Piros, borvirágos az arca. Egy nap a lányánál dolgozik — annak negyvenégyben tűnt el a férje —, hordja ki a ganét a földekre. Ebéd közben rosszul lesz, mintha megakadna a torkán a falat, ledől az ágyra, s föl sem kel többé. Sosem betegeskedett, még panaszkodni sem hallottuk.

A gyerekei már nem maradnak kinn a tanyán. Kettő negyvenötben amerikai fogságba esik. Írnak haza, érdeklődnek, milyen a világ erre, hogy fest a kommunizmus, merre vegyék a fogolytáborból az irányt. Az egyik hazajön, a másik, az idősebb nyugat felé indul. A tanyai parasztgyerek nekivág a nagyvilágnak. Előbb Angliában, Dániában dolgozgat, aztán Amerikában, Kanadában tartózkodik. A másik fiú hazajött. Egészséges emberek, nyugodt az álmuk, nem kínozzák őket rémképek. Nekem meg reggelenként, ébredés előtt, félalomban mindig megjelenik a balta, nem tudni, honnan, ki hozza, csak látom, ahogy lecsap — oldalt fekszem — a pizsamakabát gallérja és a hajam között a nyakamra. Gyermekekoromban csodáltam a cigányokat, a szőlő végében, a füzes mentén állt a nyárfasor, éles fejszéikkel nekiálltak egynek-egynek, s egykettőre kidöntötték, így sújt le a nyakamra is a balta, nem fáj, nem is bánt, inkább élvezem ezt az ébredés előtti szertartást. Talán azért, mert ösztöneimmel érzem, hogy ez már az ébredést jelenti, vége az éjszakai álmatlan vergődéseimnek.

Nagy reményekkel jöttem az egyetemre. Aztán: hónapos szoba, menzák, nyugtalanság. Az első év vége felé megkezdődik az agitáció a munkaakcióra, talán tizenketten vagyunk a csoportban, és senki sem akar jelentkezni. Az újságok azt írják, hogy mindenfelé lelkesen és tömegesen jelentkeznek a fiatalok. Autóutak, vasutak, gyárak épülnek. Egy szerb fiú vezeti a megbeszélést, mindenki magyarázza neki, hogy miért nem mehet, családi és egyéb okokra hivatkoznak, unom

ezt a kétszínű játékot, undorodom tőle. Mire rám kerül a sor, egyszerűen azt mondom: Én nem akarok menni!

— Éppen ez hökkentett meg engem, pontosan ez az, ami miatt hívtalak! — magyarázza kemény hangon egy szúrós szemű fiú ötvenkettő májusában, miután maga elé rendel egy pici irodába, ahol, be kell vallanom, félttem tőle, csak egy asztal, két szék az ablaktalan helyiség berendezése, az ajtó üvegén csomagolópapír, kívülről nem lehet belátni, fönn egy szál dróton villanykörte világít, így folytatja: — Ma reggelre valaki ellenséges érzületű föliratokat ragasztott ki a folyosó falára, s a te határozott visszautasító kijelentésed kapcsán felmerült a gyanú, hogy...

Szólni akarok, de a fiú, az egyetemistaszövetség egyik vezetője megmutatja noteszét:

— Látod, mindenkinél van valami bejegyzés, magyarázat, de a te neved mellett semmi, csak az a három szó. — Nézem, milyen csontos a keze feje.

— Mi közöm nekem a plakátokhoz — próbáltam háborogni, de határozatlanul. Nyugtalanított, megijesztett az összefüggés.

Fölemelte ujját, türelemre intően és figyelmeztetően, éles arcvonásait még szigorúbbnak láttam:

— Azt majd még meglátjuk. Tudod, én elvégeztem a belügy nyomozóiskoláját, gondolom, hallottál már róla, és azért is akartam veled beszélgetni, hogy tisztázzuk a dolgot, őszintén mondom — lágyult el —, én sem hiszem, hogy igaz lenne...

Aztán megkérdezte, miért nem akarok önkéntes munkára menni. Láttam, nincs menekvés, nekem is magyarázkodnom kell, de sehogy sem ment, nem volt hozzá kedvem. Tartott egy előadást arról, hogy most értünk a nagy nehézipari létesítmények építésének utolsó évébe, hogy minden erőnket erre kell összpontosítanunk, szól a külföldi nyomásról s hogy csak saját erőnkre támaszkodhatunk. Én közben haza-hazagondolok, tudom, hogy sokba kerülök apáméknak, s most még egy hónapot, épp a legnagyobb dologidőben, nem segíthetek nekik. Mégis úgy látszott, el kell mennem. A csoportból közben néhányan megpuhultak s jelentkeztek. Rámenősebb lett az agitáció. A vezetőségből jelentkezett néhány idősebb, beteges elvtárs is, őket példaként emlegették: „Látjátok, ők betegek, mégis az elsők között vannak!” Valóban így volt, de az indulásnál hiába kerestük őket. Otthon maradtak. Néha úgy éreztem, hogy beugrottam, fölültem annak a nyomozóiskolát végzett havernak, bántott, hogy a barátai között aztán elhencegphetett vele, hogy rámijsztett. De vegeeredményben kellemesen múlt el az az egy hónap a porcelángyár építésénél, nem volt túl nagy a tábor, közvetlen légkör alakult ki. Kétheti ott-tartózkodás után, mikor délben munka után felsorakoztunk, hogy megyünk a táborba ebédre, annyira tűzött fölöttünk a nap, hogy nem bírtam ki, összeestem, s úgy vitt be az orvosi rendelőbe egy bajszos, mindig dörnyögő fiú a vállán, akár egy zsákot. Akkor este kitüntettek, a szokásos zászlóbevonási szertartást én végeztem el. A parancsnok igazán nagyszerű ember, a helyettese is, meg a nyomozó is, aki állandóan a konyhán dolgozott, mindannyian hangoztatták, hogy teljesen megváltozott rólam a véleményük. Azt hitték, hogy megrögzött reakciós vagyok, s félték, hogy majd sok baj lesz velem az egy hónap

alatt, és most meglepve látják, milyen becsületesen végzem a munkám. Többször is figyelmeztettek, hogy pihenjek is, ne dolgozzak annyit. Ez is elkészerített. Valóban így van? Mindig későn jönnek rá az emberek, hogy igazságtalanok velem szemben, bántanak, elítélnék, aztán beismerik, hogy tévedtek, de rajtam ez már semmit sem segít. Akkor a munkaakción hagyott ott egy lány. Nem veszünk össze, vacsora után egyszerűen nem velem, hanem egy másik fiúval ment sétálni. Ennyi az egész, meg sem kérdeztem tőle, miért van mindez. Megérte ez az egy hónap, mégis jó visszagondolni azokra a napokra. Hazainduláskor kéthetes ingyenes üdülést kaptam jutalmul az Avalára, nem fogadtam el. Makacsságból, önféjúségből utasítottam vissza, pedig ment egy földrajz szakos főiskolás lány is, akivel szerettem volna együtt üdülni.

Erős tél. Kémény. Nem fűtök. Újév körül nagyon köhögök. Jég-hideg szobában ing nélkül alszom. Megint egy dolog, amit szégyenlek: nincs pizsamám. Pizsama? Ott, ahonnan jövök, nem tudták, mi az, abban az ingben aludtak, amiben nappal dolgoztak. Mikor kikerültem innen az újabb környezetbe, láttam, hogyan élnek mások, titkolnom kellett, takargatnom ezt is, nehogy kinevessenek. Emlékszem, már nagy gyerek voltam s még mindig nem ágyban aludtam, este a kemence mellett összefordítottunk két karosszéket, kimentem, s a gangból behoztam a darás láda tetejét, ráhelyeztem a székekre, aztán erre jött a duci, a kabát, hogy ne legyen nagyon kemény. Külön szobában, egyedül nem merem volna aludni, akkor is mindig félttem, mikor este ki kellett mennem a sötétbe a láda tetejéért. Talán normális lenne, hogy még büszke is legyek arra, hogy sikerült kijutnom ebből a — így mondjuk — primitív életmódból, hogy ma elértem, amit más ember elérhet, módom van rá, hogy úgy éljek, ahogy általában a kultúremlők élnek. Mégsem nyugtat meg, inkább zaklat, marcangol ez a tudat. Elkészerít. Nincs önbizalmam. Nem becsülöm magam. Ha valami nagyobb dolgot határozok el, előre tudom, hogy semmi sem lesz belőle. Le se szarnám az ilyen embert, amilyen én vagyok. Önmagammal szemben sem tudok maradéktalanul őszinte lenni, ha bíró lennék, önmagamat kellene a legszigorúbb ítélettel sújtanom. Megszomjazok. Kiszáradt a szám. Gyermekkor: a csordakútnál, a bikaistálló előtt — a nagy vályúban meztelenül fűrődtek a csordásgyerekek — odahajolok a kút vastag vascsövéhez, odatartom bal tenyerem a kiömlő víz alá és a kánikulai délben szűröcsölöm, falom. Kimegyek a fürdőszobába, megnyitom a mosdó fölötti csapot, s mikor már jó hideg folyik, akkor hajolok most is úgy oda, és iszom a tenyeremből. Otthon is így szoktam esténként, mikor már mindenki alszik a házban. A pohárból nem esik jól a víz. A szemeszteri szünetben hazautaztam. Szédélgés. Magas láz. Etvágytalanság. Röntgen, tüdőbaj, kaverna, orvosságok, két műtét. Sosem lesz belőlem többet egészséges ember. Fanyar humorral biztattak: Csak az első tíz év nehéz ebben a betegségben. Szanatórium, aztán megint az egyetem. Érdemes?

Almatlanság, morfiuminjekciók, orvosi tanácsok, ellenőrző vizsgálatok, gyanús leletek. Egy este. Egy asszony. Először látom. Nekem esik, ölel, csókol, harap. Második, harmadik este. Félek, nem merem neki megmondani, hogy beteg vagyok, mi lesz, ha emiatt szakít ve-

lem. Tudhattam volna ezt előre. De hát mit tehetek? Megmondom neki, s kérem, ne haragudjon rám, hogy nem közöltem vele mindjárt első este, csak mosolyog, hogy ő ezt már tudja rólam, s egyáltalán nem zavarja a betegsége. A folytatás? Ezt megint el kell ásnom. Soha senkinek nem fogom elmondani. Kinevetnének, lenéznének, megvetnének. Így csak én teszem ezt önmagammal.

De akkor visszajött az életkedvem.

Oklevelet szereztem, munkába álltam. Lelkesedéssel dolgozom. Párizsi kirándulás. A belügy nem akar útlevelet adni. Fellebbezek. Aztán sikerül. Bámészkodom a Concorde téren, a Szajna-parton. Kell hogy legyen az ember életében valami, ami leköti az idejét, eltereli a figyelmét önmagáról. Habár lehet, hogy ez nagyon embertelen álláspont. Olyan, mintha állandóan mákonyt szedne, mindig nagyobb adag kell, s a végeredmény nem kétséges. A munkával is így valahogy vagyunk, végül kimerül, kidől az ember, s nem segít rajta semmi.

Megkérdezem, mikor lesz kész az új szálloda, mennyit kap a túlórásért, mikor költözik már új lakásba. S ahogy mesél — még mindig hihetetlen üdéséggel —, azon gondolkodom, miért kérdezem tőle mindezt így, hajnalban. Mintha csupa olyan dolgok lennének, amelyeket most mindjárt meg kell beszélni. Pedig csak időt akarok nyerni.

— Főzök egy erős kávé, jó? — ajánlja, s föláll, hogy a konyhába menjen, kísérem a mozdulatát, aztán szomorúan nézek vissza az üres fotóbe, gyerekkoromban éreztem ilyet, mikor kiröppent markomból a szalmakazalban rostával fogott kismadár.

— Maradj — kérlelem, de meglepődöm, amiért egyszerre letegeztem. — Megyek most már — hazudom, és végtelen vágyat érzek, hogy a kezét megszorítsam legalább. Nem merem rászárni magam. Felőtt embernek számítok, s most ezzel magam előtt is nevetséges vagyok, de félek, hogy minden közeledési kísérletemmel csak elijeszteném magamtól. Ülve maradok. Nézem, hogy kimegy a konyhába, közben bekapcsolja a villanymelegítőt.

Egyedül maradtam a szobában. Egy szekrény, egy kaucs, három fotó, egy asztal, könyvespolc, rádió, lemezjátszó. Van egy lemeze, szeretem hallgatni, odamegyek, s a rádió melletti dobozban keresgélem: Camus beszél a Fekete Orpheusról. A rádión egy képtartóban az apja képe. Magas kopasz férfi. A szeme, a tekintete — az ilyenre azt szoktuk mondani, hogy jó ember volt. Egy szerbiai városban néptanító. Kommunista. Gazdag lányt vesz feleségül, s azt is magával ragadja, beviszi a mozgalomba. Mikor elesik, az asszony nemcsak a gyerekek nevelését vállalja egyedül, de politikai szerepét is. Egy éjjel, mikor hazament, az asztalon nagy fehér papírlapot talált, a gyerekek azt írták rá: „Anyu, mi vártunk vacsorára, de ma ismét hiába, csak nem jöttél, hát mi elmentünk a mennyországba...”

De a gyerekek is, főleg Mira, a legfiatalabb lány, követték a példáját. S itt most, amíg várom, hogy megfőzze a kávé, muszáj megint arra gondolnom, milyen messze voltam én akkor a párttól. De tettem róla? Azok az emberek, megnyilvánulások, jelenségek, viszonyok, amelyeket azonosíthattam vele, számomra annyira visszautasítóak, embertelenek voltak, annyira olyannak tűntek, hogy nem kívántam, nem tudtam elképzelni velük a közösséget. Kerületi és utcaleg-

bizottak, harisnyabónosztás, beszolgáltatás, kollektivizálás. Hogy beszéltek róluk?

A kerületi megbízott, szerb volt vagy orosz?, Borónak hívták, nagy örömmel jelentette be egy este a második kerületi otthonban: „Ember-ek, ma este nagyon nagy örömhírt hozok!” Már előtte való nap úgy hívogatták össze a parasztokat, hogy jöjjenek, nagyon fontos dologról lesz szó, nem tudják, hogy miről, de nagyon fontosról. A teremben türelmetlenül várták, hogy mi lesz az a nagy örömhír. Azt remélték, hogy a beszolgáltatást vagy az adót csökkentik. Boro körülnézett a fülüket hegyező öreg parasztok között, aztán folytatta:

— A beszolgáltatási versenyben a mi kerületünk nyerte el a vándor-zászlót. A második kerület a legjobb!

Az embereket mintha leforrázták volna:

— Ugyan eredj az apád f...ba — hajoltak össze itt is, ott is ki-ábrándultan.

Az unokabátyám, aki az angol fogságból hazajött, egy maximumos, kuláknak minősített gazda lányát veszi feleségül. Összel tartják a lag-zit. Újbor. A kukorica leszedve. Igaz, ennek jó része a lányos háznál még kinn hever a tanyaudvaron. Reggelig tartana a mulatás, de virra-datkor megérkeznek a leltározók. Jönnek lefoglalni a tanyát. Az itte-niek észbe kapnak. Asztalhoz ültetik a hivatlan vendégeket, s amíg ezek a maradékban lakmároznak, a fiatal pár meg a násznép kinn befogja a lovakat, felpakolja a kocsira és viszi a vőlegényes házhoz, amit lehet. Mentik, ami menthető. Az öreget elviszik egy messzi vá-rosha, ott hal meg a börtönben.

A fiatalok, Kovács István meg felesége, bérelnek egy tanyát, ott kezdik az együttes életet, velük özvegy anyjuk, aki összeroppan, ágy-nak esik, tíz évig nyomja az ágyat, úgy kell emelgetni. Megváltozik a helyzet, a politika. Visszakapják a tanyát, a földet is. Sokat dolgoz-nak, jószágot nevelnek, ahogy mondani szokás: szépen összeszedik magukat. Mintha közben semmi sem történt volna. Szenvedés. Ret-tegés. Bizonytalanság. Elfelejtí az ember? Új bajok, új örömök jön-nek, nem érkezünk a régieken rágódni. A városban vettek házat, nagy összkomfortos lakás, vízvezeték, fürdőszoba. Azt lehet mondani, min-denük megvan, nem tudják, mi az anyagi gond. Két gyerek: egy fiú és egy lány. Jó... Az apjukat elvitték. Egy ember meghalt a börtön-ben. Ártatlanul? Egy kulák. Ezt az egészet így nagyon könnyen ei lehet intézni. „Nagy valami, majd még sajnáljuk is! Nem? Osztály-ellenség.” És folytathatjuk tovább a gondolatot: Ó is kizsákmányolta a szegény napszámosokat. Azoknak a zsírjából szedte össze a gazdag-ságát, azoknak a verejtékéből gyarapította tovább...

Hol az igazság?

Sokat vitakoztam magamban ezen. Kérdeztem: így kellett ennek lenni? Hivatalosan talán tisztázódott is a dolog. De önmagunkban? Nehéz helyzetben volt az ország, szükség volt a gabonára, a pénzre is, aki viszont nem teljesítette kötelezettségét, azzal nem lehetett te-ke-tóriázni. Forradalom. Proletárdiktatúra. Ez igaz. Ez az elmélet. De hogyan valósul meg, hogyan torzul el ez a gyakorlatban, s éppen az eltorzulások követelnek sok, fölöslegesen sok áldozatot. Hogy lehet ilyen esetekben elkerülni a személyi bosszút, a visszaéléseket, amelyek

számtalan esetben kifejezésre jutnak, s amelyek megcsúfítják, beszennyezik a legszebb eszmét is?

Az unokafivéremnek ez az életútja, apósának tragédiája évek óta bennem él. Talán sosem tudok megszabadulni tőle. Pedig sosem láttam az öreget, csak hallásból ismerem. És végeredményben, ez csak egy eset. Igaz, nem egy közönséges eset. Már a folytatása miatt sem. Mikor már egyenesben voltak. Talán el is felejtették a fájdalmakat, az asszony megbetegedett. Kihívták az orvost. Az — egy öreg, de nem becsült orvos — dörmögött egy kicsit, hogy miért hívják közönséges grippe miatt is, aztán kiírt egy doboz aszpirint. Két napra rá, éjjel az asszony fölébresztette férjét, hogy rosszul érzi magát. Fél óra múlva meghalt.

Órára nézek: három elmúlt. Fönlállok megint, nyújtózom egyet, ropgatatom a csontjaim.

— Mindjárt kész — szól be Mira a konyhából. — Nem is kérdeztem... vacsoráztál te?

Az ablakhoz lépek, kinézek az utcára. Csöndes, kihalt. Elaludt a főváros. Talán két óra még és elkezdenek csörögni az ébresztőórák. Aztán álmosan, ásítózva megindulnak a pizsamás emberek a fürdőszobába, zuhognak a víztartályok. A megszokott békés reggel életritusa. November huszonhanyadika is van? Akkor, huszonkét évvel ezelőtt, azon a szörnyű éjszakán is így szitálhatott a havas eső...

Mintha most virrasztanám át azt az éjszakát, amit akkor a gyermekek nyugodt álmával átaludtam. Honnan is sejthettem volna, hogy mi történik a volt szálloda pincéiben és a folyóparton, a lövészárkok mentén. A környéken lakók hallották az éktelen jajgatást, a fájdalmas nyögéseket, a sivalkodást, a lövéseket, de később sem mertek róla senkinek beszélni. Hordtam tovább a nagybátyámnak az ebédet, de még sokáig nem tudtam semmit arról a szörnyű éjszakáról.

Mira behozta a kávé. Ahogy elém tette, egymás szemébe néztünk, s a tekintete most is olyan megnyugtatón és bátorítón hatott, mintha csak kínálta volna magát.

Elhatároztam, hogy felteszem neki mégis azt a kérdést, amely már régóta kínoz. Előbb azonban megkértem, hallgassuk meg a Camus-lemezt.

55

Illatos kávégőz. Camus rekedtes hangja. Csordultig vagyok szorongással.

Keresi a tekintetem. Van benne valami a francia nők bájosságából.

— Ugye szép? — kérdezi mosolyogva, de ha nem is látnám az arcát, hangjából érezném, hogy kacér mosoly kíséri. Honnan van ereje ennyi bukás után? A válasz helyett ezt kérdelem tőle:

— Kitől örökölte ezt a vitalitást? — Zavaromban megint hol tegezem, hol magázom.

Tisztában van velem, mit jelent ez neki, s csak ennyit mond, egyet bólintva hozzá:

— Ez a szerencsém.

— Ez többet ér, mint száz pszichiáter — mondom irigyen.

Tudtam, hogy ezt nem hagyja rám. A pszichiáterről már le akartam beszélni, de nem sikerült. Ragaszkodik hozzá. Azt mondja, mióta odajár, sokkal jobban érzi magát, az altatók és csillapítószeresek is hatásosak.

— Tudok én az ellen jobb orvosságot is!

— Mi ellen?

— Az álmatlanság, a nyugtalanság ellen.

Élveztem a helyzetem. Én, aki magamat sem tudom eligazítani, most másoknak adok, osztogatok apai tanácsokat. Az ember szereti megjátszani az egészséges, bölcs, áldozatkész polgárt.

— Á, jó ez nagyon — ellenkezik —, nem tudja maga, hogy néztem én ki, milyen sovány voltam.

Kiissza a kávé, aztán rágyújt. Elfújja a gyufát, majd mintha nem akarná folytatni ezt a témát:

— Nem is mondja, hogy jó kávé főttem — hanglejtésében, színében bújócskát játszott a szemrehányás.

— Jaj, nagyon finom, de hát már annyiszor dicsértem, hogy gondoltam, fölösleges.

Tovább akar játszani:

— A dicséretből sosem elég!

— Nézze — szóltam nagyon komolyan —, egy forradalmár ilyen nem mond. Ez már a pszichiáter hatása. És biztos lehet benne, hogy nála és a tablettáinál is többet ér este, lefekvés előtt néhány baráti szó, amely nem más, mint kinyújtott kéz, felkínált barátság...

Nem tudtam befejezni a gondolatot. Éreztem, hogy szavalok, szónokolok. Ezt pedig magam sem szeretem hallgatni. Lopva néztem rá. Enyhe fölénnyel mosolygott vissza. Láttam, egyezik velem. Aztán:

— Tudom én azt, de hogyan?

Nem tudtam tovább mit kezdeni a gondolattal.

— Mikor volt itt a Saveta? — ez a cigányasszony, aki mosni, takarítani jár hozzá. Olyankor délután összejön a házból minden boldogtalan özvegyasszony, feketéznek, felforgatják a csészéket és Saveta jósolja nekik a jövőt.

Kifogytam minden témából? Zavaromban a csipke asztalterítő szélét sodorgattam. Emlékszem rá, már gyermekkoromban — otthon még hagyján, de vendégségben is —, ha asztalhoz ültünk, egykettőre fonogatni, kötözgetni kezdtem az asztalterítő rojtját, s ezt nyilván nem lehetett a jólneveltséggel magyarázni. Ma is sokszor rajtakapom magam, hogy ezzel szórakozom, próbálom leplezni a zavarom. Magamhoz húzom a kezem, mindkét karom a fotój karfájára helyezem. Lejárt a Camus-lemez.

— Végtelen sokáig tudnám hallgatni — mondom, újra nekivágva. De sehogy sem megy. Vizsga előtti szorongás: rövid az idő, nem érkezek az egész anyagot átvenni. Most is kegyetlenül múlnak a percek. Mióta itt vagyok már! És hanyadszor! Készülök, készülődök, és nem tudok, nem merek közel kerülni hozzá. Egy kérdést nem merek föltenni neki. Túl nagy a kockázat. A kísértés is. Hátha megharagszik, megsértődik, s oda a barátságunk. A halásznak vagy hajósznak, aki mindig csak a part mellett evezget és nincs bátorsága nekivágni a nyílt tengernek, mi lehet a sorsa? Mikor először voltam szerelmes, akkor ügyetlenkedtem így.

Ilyen lenne az alkatom? Majdnem félek, hogy beteg vagyok. De nem, hát ez előtt, más asszonyokkal egészen más volt. Talán annál rosszabb: ezzel kezdődik az öregség. Hanyadszor találkozunk már, mindig kedves, senki sem volt ennyire nyílt és őszinte hozzám, mint ő, már az első alkalommal. Talán ezzel is ijesztett meg. Egyszerre olyan sokat adott magából, hogy nem merem kockára tenni. Ez lenne a taktikája?

Újévre Görögországba készül, csoportkirándulás. Erről a tervekről mesél. Nem tudom kísérni. Ki-kihagyok. Ha visszakérdezne, szegyenben maradnék. Mesél, és nem sejtí, miről gondolkozom, mi bánt, mi az, amit nem tudok megfejteni. Hogy torpantam így meg nála? Ha itt vele nem tudok őszinte lenni, mi lesz az igazsággal reggel, amikor a bőrömet viszem a vásárra? Elvirával, a német asszonnyal egészen másként ment. Egy éve ismertük már egymást, naponta találkoztunk, aztán egy délelőtt a klubban megmutatta, hogy vett két jegyet az olasz középkori zene hangversenyére, van-e kedvem eljönni. Művelt asszonynak tartottam, örültem, ha a társaságában lehetek, már kisgyerek korában kezdtek vele taníttatni a nyelveket, illemszabályokat, a háború alatt került ide, itt is maradt, egy partizántiszt vette feleségül, három gyereket szült. Most, hogy felkínálta a jegyeket, egy kicsit mintha zavarba jönne. Szükségesnek tartja, hogy megmagyarázza: mindig két jegyet vesz, s akkor hol az egyik, hol a másik barátnőjét hívja el, a férjével nem megy soha hangversenyre. En sem a hangverseny miatt fogadtam el a jegyeket. Előtte megittunk egy konyakot, a szünetben még egyet. Október volt, hűvös este, sietett volna haza, de mert nagyon kértem, a kedvemért bejött velem kedvenc étterembe vacsorázni. Megittunk egy-egy liter rizlinget.

— Te nem is veszed észre, hogy én egész este nem gyűjtök rá — szólt Elvira játékos szemrehányással, mikor már hívni akartam a fizetőpincért.

— No de miért?

— Azért, mert azt mondtad, hogy te azt nem szereted.

— De igazán bántana, ha úgy vennéd, hogy terrorizálni akarlak.

Este tizenegy elmúlt, de az étterem még mindig tele volt. Egy szál cigány és egy zongorista. Szomorú nóták. Milyen röhejes, és mégis mennyire kell ez.

— Dehogy terrorizálsz! Éppen arról van szó, hogy nem is éreztem szükségét annak, hogy rágyújtsak.

— Vigyázz, mert még beképzelem magam.

— Viccen kívül, nagyon jól éreztem magam veled.

Az utcán hűvös szél fújt, csörgött a platánok lombja, átfogtam a vállát. Csak éjfél után egyig maradhatott nálam. Egy darabig elkísértem, elbúcsúztam tőle, de nem mentem haza, volt egy balett-táncosnő ismerősöm, fölmentem, becsöngettem hozzá. Egyedül lakott a városházával szembeni toronyház negyedik emeletén, egyszobás lakásban. Már az ágyból riasztottam föl, s aztán mindjárt vissza is feküdtem vele. Reggel értem haza, s azon töprengtem, hogy fér egy éjszakába ennyi öröm, boldogság, ekkora feszültség.

Ez még sok éjszakán át tartott. Néha mesélt a gyerekeiről, a férjéről soha, a feleségem iránt sem érdeklődött. Néha úgy viselkedett,

mint egy kislány, máskor meg szomorú volt, s nem tudtam egyetlen mosolyt sem az arcára csalni.

— Csak attól félek, hogy szerelmes leszek még beléd — mondta egy este, mikor hazafelé kísértem.

— Még nem vagy? És még be is vallod? — adtam volna a sértődöttet.

— Ez nem az. Szeretlek, kívánlak, de...

— És miért félsz attól? Az csak szép.

Mélázott a hangja, határozatlan volt, de meggyőző:

— Nem tudod te... Az fájdalom... szenvedés is... milyen szörnyű tud lenni...

Hallgattam, arra gondoltam, azt kutattam magamban, voltam-e én már ilyen helyzetben.

— Rámunsz majd — folytatta —, elegend lesz belőlem... elmész tőlem... tudod már, hogy szokott ez lenni...

Nem tudtam, egyszerűen képtelen voltam neki azt mondani, hogy nem hagyom el soha. Ezt az icipici illúziót is sajnáltam tőle? Dinamika, iram, lángolás. Elégés. Már a balett-táncosnőre gondoltam. Csak úgy, rutinosan mondtam:

— Minek erre gondolni most?

Mesélt a nagy szerelmekről, amelyeket átélt már a házassága idején. Sok mindent nem értettem. De egyre kíváncsibb lettem rá. Úgy találtam, hogy sajátos külön világa van. Egyéni értékrendszere. Erre építette az életét, alapozta állásfoglalását. Egyforma következetességgel a politika, a házasság, a művészet kérdéseiben. S egyforma szigorral önmaga és mások tettei iránt.

Nem meséltem róla a barátaimnak, senkinek. Örültem, hogy az enyém a világa.

Az igazsághoz tartozik, hogy minden vonzalom akkor kezdődött, amikor megtudtam, hogy Elvira G. valahonnan a Dunántúlról származik, s az anyja még magyar volt. Tréfásan, de úgy, hogy nem baj, ha komolyan veszi is, javasoltam neki, hogy menjünk fel együtt Pestre.

— Jó — mosolyodott el —, a háború után még nem is voltam.

Később többször figyelmeztettem az ígéretére, de mindig talált kibúvót. Belenyugodtam: nem megy a dolog, mit csináljak. Akkor jött a hangverseny. S utána a vacsora.

— Nem is kérdeztem, hová valósi vagy te? — kérdezte, mikor az ő családfáját már végigelemeztük.

— Tiszacsóki — mondom, s alig egy pillanatra rá, elneveti magát. Megátalkodva nézem, mit nevet.

— Ott az a nagymalom, nem?

— Igen, igen, a Tisza-parton.

— Na, látod, annak a malomnak az én apám volt a németországi képviselője. Emlékszem rá, mikor megjött az új liszt, akkor egy zsákkal mindig felhoztak a lakásunkba, s azt fogyasztottuk.

Megállt. Mélázott. Emlékezett.

— Mintha tegnap lett volna, magam előtt látom a leplombált liszteszsákon a kék-piros kartonpapirost, a malom címkéjét.

Ámulva hallgattam, nem tudtam magamhoz térni. Micsoda játék a véletlennek! Gyermekekoromban mennyit játszottunk ott a nagymalom körül a Tisza-parton. S ő akkor, hány száz vagy ezer kilométerre tó-

lünk a malom címkéjét nézegette! Hogy aztán harminc és több évre rá találkozunk...

— Hát mégis van akkor isten... — mondtam, mert csak butaság juthatott az eszembe.

— Nem. Hullámok vannak. Lebegnek a világűrben, s végül találkoznak.

— Micsoda teória!

— Nem teória. Ez tudomány!

A hullámokból visszatértünk az étterem füstös valóságába.

— Látod — mondta, mintha önmagának tenne szemrehányást —, a szülővárosod felől érdeklődtem, s aztán megint én meséltem. De legalább tudod, milyen kuszált és homályos az őseim múltja. Vigyázz — rántotta fel figyelmeztetőn vékonyra borotvált szemöldökét —, veszélyes vagyok!

Aztán mégis kiváltotta az útlevelét. Megbeszéltük a pesti utat. Egy héttel előtte a férje hirtelen megbetegedett. Éjjel rohamokat kapott, mentők vitték a kórházba, feküdnie kellett, szednie az orvosságot. Már másnap délelőtt telefonált, ne haragudjak, estére nem jöhet, mégis csak tekintettel kell lennünk.

Este azért találkoztunk egy félórára az Opatija kávéházban. Tanakodtunk, mi legyen a pesti úttal. Férje helyzete, állapota nemhogy javulna, inkább rosszabbodik.

— Talán még sincs értelme így elmenni — mondta.

Nem adtam, úgy éreztem, nem is adhatok neki semmilyen tanácsot. Néhány pillanatnyi hallgatás után folytatta:

— Meg is sértődne biztosan. Pedig ő is itthagyna.

— Gondolod?

— Holt biztos, mert már meg is tette, csak akkor még kicsik voltak a gyerekek, és sokkal nehezebb volt, mint most. Persze, ő ezt már elfelejtette. Nos, én nem!

Sajnáltam. Bántott is a kegyetlensége. Ő is megsejthette, hogy kicsit eltúlozta. Enyhíteni próbált:

— De ne hidd, hogy bosszút akarok állni. Csak...

Látom, érzem, a jelét adja, hogy mindenestül az enyém. Ez többször nem tetszik. Olyankor elvesz. Megszűnik. Nekem meg éppen ő kell, az ő világa. Nem tudom megmagyarázni magamnak a ragaszkodását. Ő megkísérli néha. De nem meggyőző. Nem tudom elhinni neki. Megvan a családi élete, mindent megkapott, ami az elképzelések szerint a boldogsághoz kell. Miért bujkál akkor velem, mi szuksége van rá, hogy fellopakodjon hozzám, hogy a férje, a gyerekei, az emberek előtt kockára tegye azt a tisztességet és megbecsülést, ami körülveszi?... Mondom is: mit akarsz velem, hát nem látod, én olyan hitvány, olyan senki vagyok...

Elmeséltem neki a kételyeimet, az aggályaimat, a nagybátyám történetét, s a többi élményemet is a felszabadulás után. Először dermedten nézett rám. Alig tudott megszólalni:

— No, jó, de akkor... hát én akkor most már végleg nem értem, hogy jutottál te ide? Hány éve párttag vagy, igen felelős, s ha akarsz még politikai munkát végzel, hogy ne mondjam, a rendszer szolgálatában állsz, közben csupa olyan élményben volt részed, amelyek alapján hát... érted, mire gondolok?

— Hogyne — kapcsolódtam be a gondolatba.

— Akkor meg tudod magyarázni?

— Csak az egész életem lehet rá a magyarázat, csak ha azt, a teljes igazságot ismernéd, csak akkor érthetnéd meg — de éreztem, megint bántóan oktató a hangom, s abbahagytam a magyarázkodást.

Egyre többször éreztem tehernek az ágyban is. Kedves voltam vele, viszonzotam a játékait, de én nem kezdeményeztem soha. Utóbb már nem is hívtam, ő jött vagy jelentkezett, érdeklődött, hogy mikor vagyok szabad. Egyre közönyösebb magatartásom még inkább fokozta irántam való ragaszkodását. Akkor hétfőn is nálam volt, mikor kitört a háború. Tíz óráig az ágyban maradtunk, utána mentem be, mit sem sejtve, a hivatalomba, s ott már tartott a politikai gyűlés, hadonászó szónokok tüzes hangú beszédekben ítéltek el a támadókat. Ki tudja, talán a harmadik, a legvégzetesebb világháború tört ki; tőlünk ezer kilométerre, hullottak a bombák dübörögtek a tankok, potyogtak le a repülőgépek, mi meg összebújva fekvüdtünk az ágyban, néhány órával később tudtuk meg, hogy fellángolt a világ, ha előbb meghalljuk, akkor előbb fel is kelünk, így most meglóptuk az időt. Mintha büntudatot éreztem volna.

Miután elváltunk, egy órára rá felhívott a hivatalomban. Neki is ez volt az első kérdése:

— Nos, mit szól hozzá? Amíg mi ott...

Mindig tudott játszani. Mindig volt ereje, kedve vidámnak lenni. Csak ne lett volna már olyan rozsdás a bőre. Az ő nyakán vettem először észre, hogy megrozsdásodik az idősebb asszonyok bőre, elveszti selymét, simaságát. Az izmaik is elvesztik rugalmasságukat. Félttem megsimogatni, mert ez visszataszító érzést váltott ki bennem. Mira éppen az ellentéte. Olyan egészségesen sima az arcbőre — se szemölcs, se pattanás, se egy ránc rajta —, mint az artatlan kis elemistáknak. Nem is lehet elképzelni, feltételezni róla, hogy gonosz is lehet. Amit az életéről tudok, abból úgy látszik, csak túrte, elszenvedte a gonoszságokat, de másnak nem okozott.

— Nahát akkor megyek — álltam fel —, úgy látom, hiába várom hogy kidobjon.

Fölnéz rám, mintha nem akarna fölállni:

— Maradjon. Hova megy ilyenkor? Hat óra sincs.

— Be kell vallanom, hiába jöttem. Kérdezni akartam valamit, s nem volt eröm hozzá.

— Nahát, nem is tudtam, hogy ilyen félelmetes vagyok.

Búcsúra nyújtottam a kezem. Úgy éreztem, hogy utoljára látom, hogy sosem jövök ide többé, hogy ma éjjel hallottam utoljára a Camus-lemezt.

Megmozdult az ölében pihenő keze, aztán mintha meggondolta volna. Mira továbbra is ülve maradt. A szemébe néztem, kicsit már fáradtak látszott.

— Meg sem kérdezte, miért jöttem.

— Vártam, hogy magától megmondja.

Valahol a városban tűz üthetett ki. Az ablak alatt vonító szirénákkal robogtak el a tűzoltókocsik.

— Nézze — ültem vissza előbbi helyemre, s egészen közel hajoltam hozzá —, maga valamikor, talán húsz évvel ezelőtt olyan közel

állt a Párthoz, hogy szinte azonosult vele, én meg akkor kimondhatatlanul távol voltam tőle. Azóta maga mintha állandóan távolodna, én meg fokozatosan közeledek. Mi ez? Vagy inkább a Párt távolodik tőlünk, illetve közeledek felénk?

Összehúzza a szemét, szokatlanul komoly lett:

— Ez az utóbbi...

— Gondoltam. De ez csak jó. Hát azért azok mégis szörnyű idők voltak. Nem?

Remegett a keze, a szája széle, mikor ezeket mondta:

— A minap itt volt az anyám, meg a barátnője, akivel együtt harcolt, arról beszélgettek, hogy mi mindent éltek át, s voltak dolgok, amelyekről már nem tudták biztosan, a fasiszta gyűjtőtáborokban történt-e velük, vagy most 48 után...

Nem akartam, hogy sírva fakadjon, s éreztem azt is, az én kérdéseimmel itt nincs mit keresni, őt sokkal súlyosabbak gyötrik.

Csöndben néztünk egymásra. Fájdalmat okoztam neki, emlékeztetem valamire, amit legjobb lenne elfelejteni. De ha most elmegyek, azt mondja majd, hogy szököm, hogy nem tetszik az, amit mondott.

Kinn az utcán derengeni kezdett a reggel, bennem is egy felismerés. Rögtön ki is akartam mondani, de meggondoltam, úgyis csak saját használatra alkalmas. Más, így Mira se menne vele semmire, önmagamnak talán jó lesz megjegyezni: egy városszéli parasztudvar perspektívájából kialakult bennem egy kép a világról, s mikor kikerültem a rothadó szárkúpok, düledező szalmakazlak, légyrajos istállók, tyúkszaros fészerek közül, akkor megdöbbenve kellett látnom, hogy az a világ nem olyan, amilyennek én az eddigi magaslatokról (ha tűz miatt félreverték a harangot, akkor a góré tetejére másztam föl, onnan lehetett legmesszebbre látni) megismerhettem; most összeomlik bennem egy hamis világ, de vigyáznom, óvakodnom kell minden elhamarkodott állásfoglalástól, elítéléstől, egyoldalúságtól, mert az már végzetesebb lehet, mint az első volt. Persze, nem lehet, hogy ne alkosson magának képet az ember a világról, s állást is kell foglalnia, de rengeteg munka, emberfeletti áldozat és erőfeszítés kellene hozzá.

Ez volt az, ami derengett, amiről úgy gondoltam, nem érdemes kimondani, s amiről — mint általában az ilyesmikről —, ha megtudom, akkor majd csak sok év után tudom meg, hogy volt-e értelme.

A szomszédból áthallatszott az ébresztőóra csörgése.

Egy göndör hajtincs a homlokára hullott. Szerettem volna visszasimítani, aztán tenyerembe fogni a fejét, és sokáig, végtelen sokáig nézni a szemébe. Kimondhatatlanul jólesett volna.

De elérhetetlen távolságban állt tőlem. Mint a hőstettek is. Sosem éltem hősök között, s hitetlenkedve fogadtam a róluk szóló meséket, olvasmányokat. A háború idején a környezetemben élő emberek, noha nem látták a pusztítást, csak az újságban olvastak és a rádióban hallottak róla, egyre csak azt mondogatták, hogy „hát itt most nagyon sokan elpusztulunk, de akinek sikerül túlélni, az a háború után majd jól fog élni”, nosztalgiaival mondták ezt, mintha tudnák, hogy ők ezt már nem érik meg. Gyávaság ez, óvatosság, közömbösség, amit én is magamba szívtam, s amely döntően befolyásolta alkatom kialakulását? A bikaistállónál, az artézi kúttól nyugatra terült el az a ná-

das, sásos lapály, amelyben állítólag piócák is tanyáztak, sokszor jártam arra, útbá esett a földék felé, de a piócákról olyan rémtörténeteket meséltek — rátapad az ember lábszárára, s kiszívja a vérét, ha le akarják venni, csak még inkább csimpaszkodik —, hogy a lapály közelébe se mertem menni, pedig gyakran láttam, hogy a part alatti gyerekek mezitláb is bemennek a sás közé. Jobban hittem a felnőttek meséinek, mint a saját szememnek?

66

Mennyi ellentét, egymásnak ellentmondó felismerések, merő képzelések. A történelem, ahogy a középiskolában — a banalitásig, a hazugságig leegyszerűsítve — tanították, s aztán később, az újabb ismeretek, amelyeket sehogyszem lehetett összeegyeztetni azzal, amit a középiskolában tanultam. Néha kétségbeesve éreztem, hogy mintha csak szándékosan hülyéket neveltek volna belőlünk. Meg kellett tanulni valamit, ami nem volt igaz, vallani kellett, mert különben megbuktunk volna. Nem is tudtuk mi azt akkor, gyerekésszel megítélni, hogy mi igaz, mi nem, sok dolog azonban annyira ellenkezett a józan ésszel, hogy bennünk is bizonytalanságot ébresztett.

Lassan aztán sok minden kiderült.

Az embernek ki kell állni a szélre, állnia kell a szellemi Kosavák és Bórák vad áramlatait, ezek szétzavarják a tévhit felhőit.

Még negyedikes gimnazista koromban — akkor nyolc osztályos volt a gimi — bevezetnek egy SZKOJ sejtbe. Jelölt lettem vagy ilyesmi. Titokban jöttünk össze, egyik osztálytársam, Kis Laciék lakásán. Este felé gyülekeztünk, mikor már sötétedett, aztán egyenként mentünk el, nehogy feltűnő legyen. Csodálatosnak tűnt ez, sehogy sem értettem, mire jó a titkolózás. Laci szülei és a rokonság is kommunista. Járják a tanyákat, szedik össze a gabonát. Egyik asszonyról azt mesélték, hogy bajuszuknál fogva ráncigálta a parasztokat, meg hogy lepörkölte a bajuszukat. Később a börtönben fölakasztotta magát. Nem hallottam róla egyetlen sajnálkozó szót sem. Az eszme megszállotta volt? Meg volt róla győződve, hogy nemes és hasznos munkát fejt ki, küzd az osztályellenség ellen, s életét is kockára téve harcol azért, hogy a nehéz helyzetbe jutott országban a dolgozóknak meglegyen a mindennapi kenyere. Végeredményben talán erről volt szó. A legnemesebb eszmékről, de a történelemben nemegyszer előfordult, hogy ezek nevében szörnyűségeket visznek véghez.

Nem láttam soha ezt az asszonyt, csak hallottam róla, a feudalizmus korabeli legendák szólnak így a kegyetlen uralkodókról, s a népmese szerű befejezés sem hiányzik: a bűnös elnyerte méltó büntetését. Vajon így van-e? Asszony volt, micsoda ambíciói lehettek? Milyen ambíciói lehetnek egy asszonnak?

Elvira G. talán a másik véglet. Eljár fölötte az idő, megnőnek a gyerekei, s ha fekszem vele az ágyban — az idősebb nők mind így izzadnak? —, sokszor gondolkozom, nem defekt-e ez mégis, amit csinál. A férje már bajosan fekszik le vele, ha én lennék a férje, nyilván én sem tudnám ezt megtenni, a megszokás, az unalom megöl minden vonzódást, rajongást, minden érzelmet. De az asszony még szép, kí-

vánja a férfiakat, udvarolnak is neki, s akkor miért tagadná meg önmagától azt, ami jólesik, amiben élvez, amire szüksége van? Embertelen és értelmetlen is lenne az az erkölcs, amelyik ezt megtiltaná tőle. De nem tudtam nem gondolni a férjére, a magas rangú katonatisztre, aki, amíg felesége nálam van, talán éppen a leckét kérdezi ki a gyerekektől vagy elkeseredetten kártyázik a cimboráival, akik — mert most is veszít, s mert nyilván sejtenek is valamit — szokás szerint ugratják, hogy nem lehet, a szerelemben is szerencséje legyen meg a kártyában is; ezzel szembekerültem az előbbi okfejtéssel, s megint csak oda lyukadtam ki, hogy talán mégis az a természetes és normális, hogy ilyenkorra, mikorra a házastársak megunják egymást az ágyban, mikor megszűnnek egymás szeretője lenni, akkorra kialakul, kifejlődik, létrejön bennük valami új szükséglet — gyereknevelés, hivatás —, amelynek a kielégítése leköti, foglalkoztatja őket. Dehát ez csak egy általános feltevés, s az emberek konkrét cselekedeteikben, állásfoglalásaikban szerencsére nem sokat törődnek az ilyenekkel.

Két asszony, két ellentét. Igaz, Elvira G. is harcolt. Egy német asszony a partizánokhoz került, ő is kockára tette az életét, de most huszonvalahány év után, mikor felteszem neki a már szállóigévé vált kérdést, hogy miért harcoltunk, akkor egyből rávágja: „Ezért!”, s újra magához szorít. Nem lehetett nem érezni a kegyetlenséget ebben az egyetlen szóban. De ki a kegyetlen: az asszony, aki ezt mondja, vagy az idő, a körülmények, amelyek erre készítetik, kényszerítik?

A kérdés vonatkozhat a bajuszrángató asszonyra is.

Kis Laciéknál néhány összejövetelem öten a Komszomolról megjelent kis könyvet olvassuk. Utána beszélgetni kellene, kérdezni, hogy mit nem értettünk, de mintha minden világos lett volna, senki sem kérdez semmit. A negyedik összejövetelem után Lacitól, aki komolyságával egészen felnőttként hatott, konkrét feladatot kaptunk. Másnap reggel találkoznom kellene az adott helyen egyik társammal, aztán ketten megyünk egy darálós utcájába, ott fogunk sétálni, hogy ellenőrizzük, hány zsákot visznek be hozzá, vezeti-e a nyilvántartást vagy csal és spekulál. Másnap, szörnyű belső tusák után elindulok otthonról, de nem megyek el a kijelölt helyre. Nem teljesítettem a feladatot. Vállaltam, nem volt merszem visszautasítani, de aztán kihúztam magam a végzése alól.

Nem ez volt a döntő, de hogy így lett, hogy akkor nem lettem SKOJ-ista, abban közrejátszott egy előbbi élményem is. Alighanem az volt az első háború utáni önkéntes munka a városban, lenn a rétben, a Keresztesben ástuk fel a tavaszi vetés alá a kertet. Lelkiismeretesen dolgozom, kétszer annyit megcsinállok, mint mások, este rohammunkást avatnak és nem az én nevem olvassák fel, hanem Kis Laciét. Mindenki azt mondta, igazságtalanság történt. Protekció. Nem értettem, de erre is visszaemlékeztem, mikor nem mentem el a darálóst ellenőrizni.

A következő titkos összejövetelem azért megjelenek. Ülünk a szoba homályában, mindenki beszámol, elmondja, hogy végezte el a feladatát. Kellemetlenül érzem magamat, mit mondjak nekik, hogy magyarázzam meg az elmaradásomat. A félelmem nem volt alaptalan: felelősségre vonnak:

— Miért nem mentél?

— Miért ülsz akkor itt egyáltalán?

— Mit keresnek köztünk az ilyenek?

Föl akarok kelni. Legjobb lesz, ha elmegyek, hiszen a kérdésekre nem tudok válaszolni, nincs mit mondanom, nincs mivel védenem magam. De nincs merszem elmenni se. Egy villanyszerelő fia ül mellettem, ő válaszol helyettem:

— Biztosan csak azért, hogy dicsekedhessen velem, hogy SKOJ-ista.
— Kellemetlen hangja volt.

Megint meg akartam szólalni, hogy erre egyáltalán nem vagyok büszke, hogy nem én kéredzkedtem ide, hanem úgy hívtak, mégsem szóltam semmit, s aztán vége lett a tanévnek, a sejt nem ült össze többet, vagy csak engem nem hívtak.

Negyedik után Kis Laci műszaki középiskolába íratkozott. Akkor jött divatba ez az iskola, nagy agitálás folyt, hogy minél többen íratkozzunk oda, mi addig csak a gimnáziumról hallottunk, ez új dolog volt, s Laci mint haladó, kommunista szülők gyereke, oda íratkozott. Így megszakadt a sejt munkája, csak jóval a tanév kezdete után, decemberben szól egy vidékről jött nyurga, szőke fiú, aki már ismétli az ötödiket, hogy hallotta, hogy én már jelölt voltam, mivel most újra megszervezik az összejöveteleket, menjek el délután ötre a negyedik kerületi otthonba.

Vége volt az órának, s együtt mentünk ki a folyosóra, úgy mondta halkán, bizalmasan ezt, s vékony lányos ujjával végigsimított hátrafésült ritka haján.

Nem örültem a meghívásnak, kellemetlenül éreztem magam, s azt válaszoltam:

— Nézd, én inkább nem mennék.

Meglepődött, világoskék szeme zavartan pislogott, megálltunk, megvakarta a tarkóját, s felnőttekhez illő komolysággal kérdezte:

— Miért?

— Nem látom az értelmét — ma is emlékszem erre a rövid válaszra, bár nem tudom, honnan kaptam egyszerre ekkora natározottságot.

— Dehogynem — ellenkezett — mindjárt más a tanulás is, segítünk egymásnak, látod, nálam is... — itt meggondolta, nem fejezte be a mondatot, ismétlő volt, s megint hat-hét tantárgyból állt bukásra. Észrevette, hogy nem a legmeggyőzőbb példára hivatkozott. Távozóban röviden hozzátette:

— Na jó, gondolkozz még.

Allok a tanterem bejárata előtt, ámulva nézek utána. Ijesztően bamba lehet a tekintetem, s egy bánáti fiú — mindig a lányoknál elért sikereivel volt elkeveredve, később lemaradt néhány évet, többször is ismételt — nyilván hogy magamhoz térítsen, élémállva mellbevág, hogy hanyattvágódom a folyosón.

Délután elmentem az otthonba, de a szervezőtársam nem találtam. Fiúk, lányok sakkoztak, társasjátékot játszottak, egy ideig néztem őket, aztán hazamentem.

Nem engedtem, hogy lekísérjen. Az előszobában álltunk, néztem, mintha érezném, hogy utoljára látom rózsaszín steppelt pongyoláját; búcsúztam tőle, s nem tudtam elengedni a kezét, megint eszembe

jutott az újévi üdvözlőlapon, a jókívánások: sok sikert az osztály nélküli társadalom építésében...

Hány éve annak?

Akkor történt, mikor én nem hajtottam végre az első feladatomat.

S most itt állunk mind a ketten. Ebbe a bolondos, szeszélyes éjszakába mintha az elmúlt húsz év sűrűsödött volna. Egy nagy készülődés, az egész életünk, mind ez az éjszaka volt. Most elmegyek az elvtársak elé, nem bírom tovább magamban hordani, ki kell pakolnom az igazságot, lesz, ami lesz.

De mi történik, ha nem lesz merszem a teljes igazságot kimondani? Nem lesz erőm, bátorságom, s lehet, hogy nem is ismerem, lehet, hogy tévhitben élek. Talán mégis...

Az este, mikor a bárban a barátomra vártam, még kétségbe voltam esve, mi lesz, ha nem jön, most meg mikor itt vagyok, nem tudom, nem kellene-e várni még.

Talán nem készültem fel eléggé. Néha az ember úgy érzi, csak azért született, hogy egy forradalmi tettet elkövessen, s erre kell készülnie egész életében, ha úgy érzi, képes rá, akkor elvégzi, megpróbálja elvégezni és aztán meg is halhat. Minek élne tovább, az már úgyszólván csak élőködés lenne.

A lépcsőházban, lenn a kijáratnál, egy rendőr jegyzett valamit a noteszébe, jegyzőkönyvet vett fel. Vele szemben egy magából kikelt, felháborodott képű, idősebb asszony ismételtette:

— Az én lakásom, kérem, nem nyilvánosház!

— Én nem engedem meg, hogy itt kuplerájt csináljanak!

A rendőr mellett állt még két, szemelláthatóan kiskorú lány is, az egyik rövid baby-doll kombinéban, harisnya nélkül, vacogott a hidegtől, a félelemtől libabőrös, lilára fagyott a bőre. Mindjárt láttam, ez itt egy szociális eset, s már szakmai érdeklődésből is megálltam, hogy megtudjam, mi történt.

Az asszony, hosszú, rózsaszín hálóinge kilátszott a pongyolája alól, két fiúnak adta alberletbe szobáját, ezek egész éjjel ittak valahol a két kiskorú lánnyal, hajnalban hazajöttek velük, s a szobában, az asszony szerint, irtózatot patáliát csaptak, amit ő nem tűrtetett tovább, fölkelt, s az egyik lányt úgy ahogy volt, félmeztelenül kipendéřítette az utcára; szerencsétlenségére éppen akkor ment ott el egy rendőr, s akarva, nem akarva be kellett avatkoznia. Az asszony most azért ijedt meg, mert az alberlőket nem jelentette be, s fél, hogy meg fogják büntetni.

Ha a tokás öregasszonyra néztem, nevethekém támadt, ha a lányokra, akkor a szüleikre kellett gondolnom, mit tudhatnak a gyerekeikről, sejtik-e, milyen helyzetbe kerültek, s mit szólnának ha most itt ebben a koszos lépcsőházban összetalálkoznának velük.

Lehajtott fejjel, reménytelenül, fáradtan — szárnyaszegett madár — léptem ki az utcára. A száguldó autóbuszok, csörömpölő villamosok tömve gördültek tova, az emberek siettek a munkahelyükre, mindig szerettem ilyen korán kelni, s kimenni az utcára, az egészség jóleső érzése fog el, mikor a munkára siető emberek közé kerülök. Lassan most is felszívódott bennem ez az iram, ennek a ritmusa. Sietni kezdtem, mintha múlhatatlanul sürgős és fontos dolgom lenne,

mintha valahol már türelmetlenül várnának, mintha valahol valakiknek nagy szüksége lenne rám.

Váratlanul újabb esély, eddig nem sejtett lehetőség reménye — kilátástalanul sötét égbolton átcikázó fürge villámlás — villant át az agyamon. Talán ez segíthetne rajtam, ez a kis papiros, vele igazolni tudnám, hogy ártatlan vagyok. Alighanem odatettem az alsó fiókomba, a levelek közé. Vagy a fölötte lévőbe, a fontosabb, megőrzésre szánt elemzések dossziéjába. Meggyorsítottam a lépteim.

A SZABADSÁG KÖLTŐJE

VARGA ZOLTÁN

A szigetet körülölelő tengerben tulajdonképpen gyönyörködhattunk volna. Elnézegethettük volna a parti sziklákon szétporló hullámok játékát, csodálhattuk volna valószínűtlen kékségét, ami csak hajnal- és alkonytájban kapott valami zöldes árnyalatot, amikor aranycirádák táncoltak rajta. De mi gyűlöttük, mert a foglyai voltunk. Illetve nemcsak az ő foglyai; a büntetőtelep őreit még jobban gyűlöttük; még a perzselő napnál és a férges, penészes celláknál is jobban. Már csak azért is, mert ártatlanul kerültünk a büntetőtelepre, de persze, ha bűnösök vagyunk, akkor is gyűlöttük volna mindezt; legalább ennyire vagy talán még jobban. De hát mi ártatlanok voltunk, egytől egyig. Még az intézmény neve is erre utalt: „Ártatlanok büntetőtelepe”. Már ebből is világos, hogy a bűnösöket máshova küldték: azokkal bizonyára jobban bántak... Egyszóval gyűlöttük a tengert és mindent. Majdnem három éven át, némán és izzó szemmel; aztán sugdolózva, titkos üzeneteket váltva.

A fogolyházadást ugyanis csak majdnem három év után kezdtem csendben, titkon szervezni, azután, hogy a szigetre kerültünk. Persze nem egyedül, hanem néhány társammal együtt. Elsősorban R.-rel és H.-val. Mi hárman afféle vezérkart alkottunk; a mi kezünkbe futottak össze a szálak. De azért mégis én voltam az első számú ember hárunk közül. Talán mert az én fejemben született meg először a gondolat, vagy legalábbis én adtam neki hangot első ízben, s ezért mindenki valahogy engem tekintett vezérnek. Bár ez igazán nem fontos: a lényeg az, hogy pontosan, minden részletében elterveztük a dolgokat. Hogy séta alkalmával, adott jelre valamennyien egyszerre rohanjunk meg az öröket és lefegyverezzük őket. Azután a kis motoroshajót kerítjük hatalmunkba, amellyel a különféle szükséges holmit, főleg élelmiszert hoznak a szárazföldről. Csak éppen az alkalomra vártunk. Mivel a kis hajó érkezése ritkán esett egybe a séta idejével... Volt aztán egy póttervünk is, arra az esetre, ha ezt az elképzelést lehetetlen lenne megvalósítani: a főfoglárt kapjuk el valahogyan, megserezzük a kulcsait és... Persze ennek is éppen azalatt kellett volna megtörténnie, amíg a hajócska itt tartózkodik, mert anélkül sehová sem mehettünk volna a szigetről. Főleg a motoros érkezése lett volna számunkra kedvező pillanat, mert ilyenkor az örök egy része is a kikötésnél sürgölődött, sőt mindnyájunk gyűlöletének legfőbb tárgya,

a kövér, örökké italos börtönigazgató is rendszerint a hajó fogadására ment, úgyhogy nem riadóztathatta volna idejében az őrséget... Persze az egészhez kétségtelenül sok szerencse is kellett volna, de hát ahol annyi az elszántság, mint amennyi bennünk feszült, ott a szerencse sem maradhat el. Mert mi mindenre el voltunk szánva; a helyzet kibírhatatlan volt: az étel, mint a moslék, az örök mintha csak azt nézték volna, hogyan is köthetnének minél többször belénk, hogyan nyúzhatnának minél jobban bennünket; és mondom, a cellákban majd megettek a férgek: az éjszakát alvás helyett rendszerint vakaródzással töltöttük. Vagyis elégünk volt már mindenkől; harcra készen álltunk.

De ekkor közbejött valami. Nem várt új dolog kezdődött, ami feje tetejére állított mindent.

Egy napon váratlanul leváltották az igazgatót. Még őt magát is egészen készületlenül érthette az ügy, mert egészen kivolt; úgy nézett, mint egy hülye. Igaz, sose nézett nagyon másképp. Az új igazgató pedig egészen elütő figura volt: új típusú „modern” pacáknak látszott, olyannak, aki tele van különféle reformtervekkel. Tágra nyílt lelkes szeme és fényes kopasz homloka csak úgy szikrázott a próféta-ságtól. Meg a beszéde is csuda művelt volt. Régi igazgatókon, akit az elmúlt majd három év alatt jóformán csak ordítani hallottunk, látszott, hogy tiszta szívből utálja. Gúnyosan lebiggyesztett szájjal mérte végig, éppen csak, hogy ki nem mondta: „Na nagyokos, kíváncsi vagvok, mire mész a nagvszabású terveiddel? Hát csak kísérletezz, ha nincs okosabb dolgod.” És közben a szemén az is látszott, mennvire sajnálja, hogy nem köttetheti ki őt is amúgy istenigazában a forró napra, ahogv velünk tette, ki tudja, hányszor. Azután elment; éppen csak kezét fogott az új dirivel, amaz meg közben mintha undorodott volna tőle: látszott rajta, a legszívesebben rőtön kezét mosna. Láttuk az egész jelenetet, hiszen az új diri fogadására vagy inkább a régi búcsúztatására felsorakoztattak bennünket a börtön-épület udvarán. Az új főnök már ebbe is beleszólt. Mivel a régi, áldott jó szokása szerint, persze a tűző napra állíttatott bennünket: ő pedig megkérte: „szíveskedjen az árnyékba állítani őket”. Hát, ha az öreg akkor pillantással ölni tudott volna... Mégis, szó nélkül engedelmeskedett, pedig még nem lett volna muszáj, mivel még ő volt üzemben. Csak meglehet, jól tudta, az új diri nagyon befolyásos alak, meg hogy neki már így is éppen elég vaj van a fején... A másik pedig — mi tagadás — már ezzel is jó benyomást keltett. Már is megverte magának a népet; talán sokkal inkább, mint a dumájával. Mert az szent, hogy dumás pali volt: másnap, mikor egyedül trónolt már a szigeten, újra felsorakoztatott minket, és levágott egy nagy szöveget, hogy itt most minden másképp lesz, új élet kezdődik, meg minden... Legalább egy óra hosszat beszélt.

Vagyis arról volt szó, hogy az egész telepet átszervezik, amolyan mintasítási lesz vagy inkább javítóintézet, ahol új embereket nevelnek belőlünk. Erre aztán valaki megkérdezte (már ez is új dolog volt, hogy kérdéseket tehattünk fel), ugyan minek átnevelni minket, amikor mi ártatlanok vagyunk, mire az igazgató azt felelte, hogy éppen ezért. Merthogy az embertelen bánásmód elrontott bennünket. „Engedjenek csak szabadon, mindjárt megváltozunk”, mondta erre ugyan-

az, aki az előbb is szólt, az igazgató pedig részletesen magyarázni kezdte, hogy hát ez nem olyan egyszerű, a szabadság csak akkor érhet valamit, ha tud is élni vele az ember, s neki éppen az a feladata, hogy erre megtanítsa minket, még mielőtt valamennyiünket szabadon bocsátanak. Persze nem nagyon értettük az egész tézist, de azért az, hogy a szabadulásról is szó esett, mégiscsak hatott az emberekre. Csak nekem nem tetszett sehogy se az egész: csapdát sejtettem mögötte. Ezt meg is mondtam R.-nek és H.-nak: úgy határoztunk, egyelőre várakozó álláspontra helyezkedünk. Még nem tudtuk, vajon az új helyzet mennyiben kedvez a tervünknek.

Bezzeg az új diri nem várt, hanem munkához látott. Már rögtön másnap az eddigi moslák helyébe osztályon felüli kaja lépett. Jól emlékszem, először remek húsleveset kaptunk, csak úgy úszott a színén a sárga zsír, majdnem egészen egybefolyva, meg zöldborsófőzeléket bécsi szelettel, s utána még bort is. Igaz, csak egy kétdecis pohárral, de hát hol láttunk mi ezelőtt ilyesmit? Persze, ekkor még azt hittük, csak a saját kineveztetését szeretné velünk megünnepeltetni, meg hogy új seprő jól seper, méghozzá elég szokatlan módon, de a koszt minősége később se romlott, sőt, ha lehet, még tovább javult. Csak tudnám, honnan sikerült rá pénzt teremtenie. Az örök is kedtek más húrokat pengetni: csuda barátságosak lettek, csak úgy csöppögtek a szívélyességtől; akik pedig továbbra is ordítottak ránk, hát az igazgató alaposan elbánt velük: társaikkal szép csendben kikötette őket a napra. Mi tagadás, szívünk szerinti látvány volt, ahogy csurgott a víz a sapkájuk alól, lefelé, végig az arcukon. Utána szinte egymást taszigálva áradt belőlük a sok „szíveskedjék”, „lesz olyan kedves”, „kérném szépen”; összeszorított foggal, pipacsvörös arccal, de mondták, igaz, néha egészen olyan hangon, mintha a rokonainkat emlegetnék, sőt nemegyszer utána még a foguk közt is morogtak valamit. Egyszer nagyon furcsa, szokatlan irányt kezdtek venni a dolgok; képtelenek voltunk felfogni, hová is akar kilyukadni a főnök az egészszel.

Egy napon aztán megint összetrombitált bennünket, és tudtunkra adta, hogy most egy ideig sátrakban lakunk majd. Elmagyarázta, hogy a siti épületét renoválják; átépítik, valósággal újjá varázsolják. Napokon belül el is kezdődtek a munkálatok. A hajócska szünet nélkül épületanyagot, szerszámot hozott a szárazföldről; meg építőmunkásokat, különféle mesterembereket. Persze nekünk is munkához kellett látnunk; de a legtöbben valahogy kedvvel csinálták. Az igazgató telebeszélte a fejüket: „csak szorgalmasan, meglátjátok, micsoda lakásokat lesz”. Csak nekem nem tetszett még mindig sehogy se az egész: az emberek mintha kezdték volna elveszíteni az elzántságukat. Pedig most igazán jó alkalom kínálkozott volna a lázadásra és a szökésre: a kis hajó gyakran háromszor is fordult naponta, a szerszámokat pedig, amelyekkel dolgoztunk, szükség esetén fegyvernek is lehetett volna használni, amíg az örök puskáit és pisztolyait meg nem szerezzük. Ezt egyszer szóba is hoztam R. és H. előtt, mikor cigarettaszünet alkalmával mindhárman egy homokrakás mögött az árnyékban kuporogtunk. Az örök mostanában nem ólálkodtak már folyton körülöttünk, nemigen törődtek velem, miről beszélgetünk, inkább csak

arra ügyeltek, nehogy a szigetet kísérelje meg valahogy elhagyni valaki.

R. óvatos volt, dühítően óvatos: — Nem hiszem, hogy az idő most alkalmas lenne erre. Az emberek abban reménykednek, hogy idővel úgylis szabadon engednek bennünket.

— Egy frászt engednek — mondtam felfortyanva. — Pont azért rendezkednek itt be ennyire. Éppen csak egy kicsit kipárnázzák a ketrecünket, hogy szívesebben megmaradjunk benne.

— Lehetséges — mondta H. vállat vonva. — De azért az emberek reménykednek. Meg félnek is. Félnék, ha megpróbálkozunk valamivel és balul üt ki a dolog, vége a reformoknak, és újra a régi nóta tér vissza. És talán mégsem lehetetlen, hogy egyszer a szabadulásból is lesz valami. Hátha ezt az új lakóépületet már nem is nekünk csinálják, hanem másoknak. Éppen csak felépíttetik velünk, s utána hazarendenek.

— Hülye vagy.

— Pedig ilyen hírek is vannak forgalomban.

— Lehet, de hülyeség elhinni őket.

— Miért tartod annyira lehetetlennek? Ami eddig történt, azt sem gondoltuk volna előre.

— Korlátolt, nevetséges alakok vagytok.

Hiába minden, kisebbségben maradtam. A végén már nem sok híja volt, hogy komolyan összevesszünk. De aztán csak annyiban maradtunk, hogy, bár a közhangulat lázadás szítására jelenleg nem alkalmas, a lázadás tervét elvben továbbra is fenntartjuk, s a kedvező körülményekre várunk. Magam is beláttam, hogy tulajdonképpen ez az egyedüli, amit tehetünk, csak éppen dühös voltam. Dühös, amiért az embereket ilyen könnyű lóvá tenni.

Az újjávarázsolt sítinkább hotelra hasonlított, mint fegyházra. A cellákban, melyeket már csak hivatalosan neveztek így, még szőnyeg is volt; meg fürdőszoba is mindegyikhez, hideg-meleg víz, a régi küblik helyett pedig angol W.C. És micsoda ágyakat kaptunk, te jó isten, Ábrahám kebelén nem alszik úgy az ember... De azért akárhogy is volt, mégis bőrtön volt, erről mégsem lehetett egészen megfélekezni. Mert a megnagyobbított, széles, modern ablakokat most is rács zárta el; új, fényes rács, rozsdamentes acélból; csak úgy szikrázott a napfényben.

Mondtam is az igazgatónak, ha már ilyen szépen megcsinálták az egészet, minek a rács. Sehogy se illik az épülethez, csak elrontja az összhangot. Ajánlottam, hogy szereltesse le őket. Persze, nem gondoltam komolyan, hogy hallgat rám, inkább csak kíváncsi voltam, mit szól hozzá.

— Ezt sajnos nem tehetem — mondta mentegetőzve —, mert a rácsokat a fegyintézetekre vonatkozó szabályrendelet írja elő. De hát mindössze formáságnak számítanak már. És jelképek.

— Kissé zavaró jelképek.

— Ugyan kit zavar? Hiszen szabadon mozoghattok, elhagyhatjátok az épületet, amikor csak akarjátok, csak éppen a szigetről nem távozhattok. De hát miért is akarnátok elmenni? Mindent megkaptok, amit csak szemetek-szátok megkíván. Ez már igazán csak jelképes fogság.

Pontosan így is volt: jelképes fogságban éltünk. És mindent megkaptunk, amit szemünk-szánk megkívánt. Nem is nagyon akart megszökni senki. Különösen azután nem, hogy nőkhöz is hozzájutottunk. Mert a szigeten nők is voltak, akiket eddig külön épületszárnyban tartottak elzárva; az új igazgató most ezt az intézkedést is megváltotta. Szabadon találkozhattunk, összejárhattunk velük. Párok alakultak ki, néhányan közös cellában rendezkedtek be; gyerekek is születtek, családok keletkeztek. Ezenkívül az igazgató még más lányokat is hozatott a szárazföldről, mivel a nők száma eredetileg túlságosan kevés volt a miénkhez képest. Mindenféle lányokról gondoskodott, nagyon is különböző fajsúlyúakról; mindent megtett, hogy életünk minél változatosabb legyen. Rádió- és televíziókészülékeket szerzett be; mozitermet létesített. Megnyílt egy csinos bárhelyiség is, esténként a társaság javában táncolt. A legtöbben szinte teljesen mefeledkeztek róla, hogy tulajdonképpen fogolynak számítanak.

Ennek ellenére újra megkísérletem régi tervünket feltámasztani. Egy este, amikor megint R.-rel és H.-val üldögéltem együtt, akikhez ebben az időben már inkább csak a megszokás fűzött, puhatolózva ismét megpendítettem a kérdést.

— Gondoljátok, hogy végleg el kell ejtenünk ezt az ügyet? — kérdeztem.

Mindketten tanácstalan képet vágtak: — Elméletileg nézve, ez az ügy sohasem avulhat el végleg. Lehetetlen olyan körülményeket elképzelni, amelyek közt ne lenne időszerű. Gyakorlatilag azonban...

— Pedig most, hogy szabadabban mozoghatunk, nem hiszem, hogy különösebb nehézségekbe ütköznénk... Viszonylag kicsi a kockázat...

— Csak kérdés, érdemes-e azt a kicsit is vállalnunk? — válaszolt kérdéssel H. Látszott rajta, hogy szeretné minél előbb lerázni magáról ezt a beszédanyagát. A másikon is ugyanez látszott.

— Hogyhogy érdemes-e? — csattantam fel ingerülten. — Hiszen rabok vagyunk.

— Na igen. De már alig érezzük. Minden gyökeresen megváltozott.

— Csak a rabság külső formája, de a lényeg ugyanaz maradt. Most a burkolt rabság van divatban. El akarják feledtetni velünk, hogy rabok vagyunk. És érdekes, sokan valóban el is feledkeznek róla.

— Ha már el lehet feledkezni erről, akkor nem is olyan elviselhetetlen az egész.

— Pedig a rácsak is ezt jelképezik. Maga a főnök mondta így.

— Csak jelképezzék. Ha csak ennyi emlékeztet a rabságra...

— De ha egyáltalán emlékeztet rá valami — folytattam konokul —, ez azt jelenti, hogy mégis rabok vagyunk. És ezt nem szabad túrnünk. El kell szánunk magunkat.

— De ha elszöknénk innen, üldözöttek lennénk, akiket halálra keresnek — mondta R.

— És ki tudja, mi várna ránk odaát a túlsó parton. Legföljebb az erdőben húzhatnánk meg magunkat. Áznánk-fáznánk, éheznenk.

— De senkinek sem kellene engedelmeskednünk.

— Éppen csak a szükség parancsainak.

— Csak azt ne gondoljátok, hogy valaha is elengednek innen bennünket — próbálkoztam még mindig, kiapadhatatlan makacssággal.

— Ez csak amolyan legenda, amit az igazgató talált ki, hogy kiszúrja

a szemünket. Mert persze valami nagyobb dolgot is illik ígérni, ami-
ben reménykedni lehet. Valamit, ami mindig csak *ezután lesz*, de
sohasem *most van*. És mostanában már alig beszél róla. Meglátjátok,
sohasem szabadulunk innen.

— Na és? Akkor legföljebb itt maradunk. Ugyan mi hiányzik itt
nekünk?

Láttam, hogy többé nem számíthatok rájuk; a legszívesebben meg-
fojtottam volna őket. Ettől kezdve sokáig nem is beszéltem velük.
Magamra maradtam.

Ennek ellenére továbbra is képtelen voltam tervünkről lemondani.
Újabb elkeseredett kísérletet tettem, hogy a közhangulatot felkorbá-
csoljam és magam mellé állítsam. A dirinek szokása volt, hogy időn-
ként gyűlésre hívott össze bennünket, ahol aztán szakadatlanul szé-
pülő és gazdagodó életünkről, s az ezzel kapcsolatos tennivalókról
dumált nekünk. Utána mi is kifejthettük elgondolásainkat. Egy ilyen
alkalommal, amikor a szónoklat véget ért, magam is felszólaltam.
Kertelés nélkül beszéltem: kerek pereg kimondtam, hogy reformjait,
mindent, amit a börtönélet megjavítására tett, közönséges porhintés-
nek tartom, lekenyerzésnek, aminek célja elfeledtetni velünk a rab-
ságot és elérni, hogy ne áhítozzunk tovább a szabad élet után. — De
ti ne hagyjátok elvakíttatni magatokat — kiáltottam az indulattól re-
kedten, öklömet rázva. — Ne feledjétek, egy pillanatra se feledjétek,
hogy bármilyen jó legyen is a dolgok, akkor is foglyok vagytok.
Gondoljatok szakadatlanul az ablakokon lévő rácsokra.

Egy öblös hang azonban nevetve közbekiáltott: — Annyi baj legyen.
Legalább senki nem lop el bennünket . . .

— Ne elégedjétek meg félmegoldásokkal — folytattam rikácsolva,
nyíltan lázadásra szító szavaimat azonban két fegyőr szakította félbe,
akik az igazgató intésére megjelentek, hogy elvezessenek. Az első pil-
lanatban egy kicsit még örültem is ennek: hadd lássa mindenki, hogy
jár, aki itt ki meri nyitni a száját; most legalább mindenki előtt
nyilvánvalóvá lesz az igazgató valódi arca. De az arcok nem mutattak
különösebb felháborodást; közömbösek vagy legfeljebb kíváncsiak vol-
tak, de még csodálkozni sem látszottak igazán. Az öblös hang gazdája
félhangosan meg is jegyezte: — Na tessék, hát kellett ez neked? . . .

Az igazgató lázításért háromheti magánzárkára ítélte. A pincébe ke-
rültem. Mert odalenn azért most is igazi cellák voltak; sötétek és
penészesek, tenyérszi szellőztetőnyílásokkal, a falak tövéből, a priccs
alól éjszakánként a svábbogarak hada indult vidám portyára. Vagyis
a pincében volt a börtön börtöne: csak sajnos majdnem mindig üres
volt. Sajnos, mert ha nem ez a helyzet, több reményem lehetett volna
a lázadás kirobbantására. De így? Hát lehet luxuscella-lakóktól, telt
bendőjüektől igazi szabadulniakarást várni? Kenyér és víz, az az
igazi! Az a lázadás szellemének igazi éltetője. Ezt most magamon is
tapasztalhattam. Mert ami azelőtt csak egyfajta konokságszülte sze-
rep volt már, s méghozzá abból eredt, hogy egy másik, a vezéri szerep
elvesztésébe képtelen voltam beletörődni, az most, a nedves sötét
cellától, a kenyértől és víztől, ismét teljesen az enyém lett, újra egé-
szén áthatott. Annyira, hogy keserűségemből, fogcsikorgató dacomból
váratlanul egy nagy vers szakadt fel. Megrázó költemény, amelyet
azelőtt sohasem írtam. Mert régebben is firkálgattam már, de azok

csak amolyan rigmusok voltak, vacakságok ehhez képest. „Kenyér és víz” volt a címe: a sötét magánzárka gyötrelmeit, s a szenvedések harcra acélozó tüztét írtam le benne. De a fegyőr elől nem sikerült elrejtennem. Nem tudom, lehet, a vers nem is akartam.

Alighogy az őr kezében a verssel elment, cellámban máris az igazgató jelent meg. Valósággal fénylett a lelkesedéstől.

— Gratulálok — mondta lelkendezve, levegő után kapkodva. — Csodálatos. Azonnal küldöm a nyomdába. Már a börtönlap holnapi számában megjelenik.

Tiltakoztam, de nem hallgatott rám; alig szólhattam néhány szót, máris elrohant. De aztán nem is bántam: vigye. Magára vessen, ha ez a vers mégis megmozgatja az embereket. Hirtelen születet reményemen felbuzdulva rögtön újabb költeménybe fogtam „Törjétek le a rácsokat” címmel.

Másnap az igazgató személyesen hozta le a lapot: első oldalán kövér betűkkel szedve állt a vers. Közölte velem, hogy az olvasók elvannak ragadtatva tőle.

Éppen csak nyeltem egyet, s máris kezébe nyomtam újabb, alig elkészült művemet. — Kíváncsi vagyok, ehhez mit szól — mondtam halkán, komolyan. Csakugyan kíváncsi voltam: vajon képes lesz ezt is lenyelni?

Ahogy elolvasta, nem szólalt meg rögtön. A szemét törölgette és lihegett.

— Döbbenetes — mondta aztán halk, benyomásaitól kimerült hangon. — Van benne valami kétségbeesetten sikolszerű hang, de egyben félelmetes és fojtottan dübörgő is, ami csodálatosan vetíti elő a zárósortok elementáris erejű kirobbanását. A múlt század nagy romantikus költőinek műveire emlékeztet, mégis modern és eredeti... De ezek csak szavak, én pedig nem találok szavakat...

Két nap múlva ez is megjelent, s utána még néhány. A diri naponta lejött, s tudósított a rendkívüli tetszésről, amit költeményeim fogolytársaim körében kiváltottak. Nem tudtam mirőre vélni furcsa eljárását; nem tudtam, hülyének gondoljam-e vagy túlságosan magabiztosnak. Amikor pedig két hét után kiszabadultam (az igazgató egy hetet elengedett), társaim odakint ünnepelt költőként fogadtak: egy küldöttség virágcsokorral várt rám, a fegyőrök vigyázzban álltak. Általános volt a lelkesedés, kezem egészen belesajdult a sok kézszorításba. Ezekben a napokban nagyon bizakodó hangulatban voltam: úgy éreztem, végre sikerült módot találnom rá, hogy szavaimnak súlya legyen a többiek előtt. Nemegyszer kihívóan mértem végig az igazgatót: na várj csak, várj, szóltam hozzá magamban, belátod te még, mekkora baklövést követtél el, amikor kinyomattad a verseimet, de remélem, túl későn... És kitartóan egyre tovább írtam őket; egyre élesebbek, harciasabbak, szenvedélyesebbek lettek. Burkoltan, de rendszerint alig burkoltan, gyakran magát az igazgatót vettem célba. Álszent zsarnoknak, szemfényvesztőnek neveztem, éppen csak a nevét nem írtam ki. Vártam, hogy egyszer csak elérti a célzást, megsértődik és kijelenti: „no, most már elég volt”. De csak mosolygott. És ha lehet, még jobban feljavíttatta a kosztot, s megszüntette a szeszfogyasztásra vonatkozó utolsó korlátozásokat is; engedélyezte a kábitószeres szabad használatát. Egy napon pedig ünnepélyesen bejelentette, hogy az ille-

tékesek elfogadták tervezetét egy kis játékbarlang létesítéséről. Szavait harsány éljenzés fogadta. Nyomban rá írtam egy verset egy komédiázó kényúrról, aki hazardjátékokkal kábítja el elnyomottait, hogy helyzetüket feledtesse velük. Ez is nagyon tetszett mindenkinek; a diri az elsők között gratulált. De a játékbarlang gondolata mit sem veszített népszerűségéből.

Ekkor már gyanítani kezdtem, hogy itt valami nincs rendjén, s a dolgok most sem úgy alakulnak majd, ahogy vártam. Mégis, még egyszer megpróbálkoztam előhozakodni tervemmel, ezúttal csak négy-szemközt, R. előtt; két egykori barátom közül mintha még benne maradt volna több érdeklődés régi elképzelésünk iránt. Erősen módosított terv volt: a lázadásnak most nem a szökést kellett volna lehetővé tennie, hanem arra irányult volna, hogy ragadjuk ki a hatalmat az igazgató és a fegyőrök kezéből, nyilvánítsuk szabad területté a szigetet, és szereljük le az ablakokról a rácsokat.

R. egyetlen megjegyzéssel végleg lehűtött: — Ugyan, öregem! Én igazán nem értem, hogy aki ilyen gyönyörű verseket képes írni a szabadságról, hogyan beszélhet össze ekkora zöldségeket.

Ez aztán végleg megdöbentett és elgondolkoztatott. Ráébredtem, hogy én csakugyan végérvényesen magamra maradtam a szabadulás utáni vágyammal, míg a többieknek, hála teletömött hasuknak és annak a viszonylagos szabadságnak, amit a börtön keretén belül élveztek, ez többé nem fontos már. Azaz valamilyen formában azért mégis fontos, mert ellenkező esetben képtelen lennék verseim sikerét bár-hogyan is megmagyarázni. Vagyis verseimmel valahogy sikerült meg-ütnöm egy hangot, ami mélyen eltemetve, kétségtelenül bennük is élt valahol, hiszen máskülönben nem rezonáltak volna rá, de valahoy másképpen élt bennük, nem a tényleges megvalósulás utáni igény formájában, hanem csak mintegy elvontan, ünnepnapokra való „emelkedett” érzések iránti szükségletként. Egy csapásra világos lett előttem, hogy én tulajdonképpen nagyszerű kiegészítésként járultam hozzá a „félszabadságnak” és a jólétnek ahhoz a keverékéhez, amit az igazgató a szigeten megteremtett. És ezt nyilván a diri is tudta, valószínűleg sokkal régebben, mint én; nyilván már akkor rájött, mi csoda lehetőséget rejtegetek számára, mikor első versemet elolvasta, s ezért is jelentette meg költeményeimet. Én tehát már kezdettől fogva, anélkül, hogy tudtam volna, az ő segítőtársa voltam, az ő munkáját mozdítottam elő, pedig ezt mindjárt az elején gyanakvással fogadtam, később meg egyenesen gyűlölettel szemléltem.

Forró szégyen öntött el, de ugyanakkor tanácstalan is voltam. Nem voltam biztos benne, hogyan is kellene éreznem ebben a helyzetben: az egyik pillanatban társaim iránt éreztem mérhetetlen megvetést és gyűlöletet, belenyugvásuk, félmegoldásokkal való megelégedésük elkeresített, a másik pillanatban viszont magamat éreztem a valóságból kihullottnak, ködlovagnak vagy önmagát túlélő ősállatnak, aki képtelen a többiekkel lépést tartani és az új körülmények kívánalmai szerint formálódni. Azt azonban mindenképpen tudtam, hogy én már csak azon az úton haladhatok tovább, amelyen elindultam, nem csatlakozhatom a többiekhez, mert kiábrándítanám őket magamból, s

akkor még annak a különben teljesen impotens tekintélynek is vége lenne, aminek eddig örvendhettem. Mert a közönség sohasem bocsátja meg bálványának, ha kiderül róla, hogy miben sem különbözik tőle; azt pedig most már igazán nem tudtam volna elviselni, hogy csak egy legyek a sok közül. Szerepemet tehát mindenképpen tovább kellett játszanom.

De az igazgatót ezek után is változatlanul legnagyobb ellenségemnek éreztem, sőt valójában csak most kezdtem el gyűlölni igazán. Mindenekelőtt azért, mert akaratom ellenére az eszközévé tett. És ez az érzésem legalább őszinte volt; elhatároztam, hogy ennek szavát követem.

Egy összejövetel során újra felszólaltam. Most már minden mértéket elvettem: felszólítottam a társaságot, öljük meg a dirit és az öröket. Ennek persze megint csak magánzárka lett a vége; az ítélet ezúttal két hónapra szólt. De alig voltam lenn két napig, már meg is jelent az igazgató, hogy írtam-e valamit. Kijelentette, legjobb verseim mégis azok, amelyeket itt lenn a pincében írtam; tökéletesen egyetértettem vele. Új költeményemnek különben „Vágjuk le a zsarnok kopasz fejét” volt a címe, s ugyanez volt a refrén is minden szakasz végén. Részletesen le is írtam ezt a bizonyos fejet, úgyhogy sem ő, sem más nem érthette félre; gúnnyal és gyűlölettel fröcsköltem tele. Mégis, mikor elolvasta, megint csak mosolygott, s másnap már hozta is vissza nyomtatásban.

Később megtagadtam a versírást, de ezen is csak rendületlenül mosolygott.

— Így is jó — mondta. — Ne gondold, hogy nélkülözhetetlen vagy. Az irodalom tele van ilyenfajta ártatlan versikékkel, csak ki kell keresni őket. Elvégre régít is hozhatunk. Vannak versek, amelyek sohasem avulnak el. — És vállat vont.

Egy hét múlva ki is engedett. Nyilván figyelte az emberek hangulatát, és megállapította, hogy teljesen veszélytelen vagyok. Azóta még a felszólalásaimmal sem törődik: mondhatok akármit. Ha elhaladok mellette, rendkívül barátságosan köszönt, és mosolyog rajtam.

Ez idő tájt egy darabig hallgattam, de aztán újra elkezdtem írni a verseimet; azóta is egyre írogatom őket. Bár magam sem tudom, kiknek és miért. Megszűntem már szenzáció lenni, s még ha keltek is némi visszhangot, szavaimra a kisujját se mozdítja senki. De talán csak arról van szó, hogy megszoktam már soraimat és nevemet nyomtatásban látni. Mert ha még ez sem lenne . . .

De egyszer azért mégis elszánom magam valamire. Lehet, hogy már holnap vagy holnapután, de az is lehet, hogy csak hetek, hónapok, évek múlva, ki tudja, mikor. Egyedül kísérelem meg a szökést; megpróbálom átúszni a tengerszorost, bár úgy tudom, ez eddig még senkinek sem sikerült. Aztán beveszem magam az erdőbe, és elvándorlok valahová messze-messze . . .

És egyszer azért még visszatérek. Vissza, esküszöm, vissza. Valahonnan dinamitot szerzek, sok-sok dinamitot. És levegőbe röpítem ezt az egész átkozott, bőségben úszó büntetőtelepet, amit olyan ravaszul megcsináltak, hogy az ember majdnem egészen elfelejti, bün-

tetőtelepen van, vagy éppen csak akkor jut eszébe, ha az ablakok rácsára néz. Úgy van, levegőbe röpíték mindent, elpusztítok mindenkit. Nem hagyok élni olyanokat, akiket nem zavarnak a rácsok. Még ha széles, modern ablakokat elzáró rácsok is, csillogó, rozsdamentes acélból.

1967.

JELENET AZ ARGENTÍNA-TELEPNEK ELNEVEZETT KINCSTÁRI FALUBÓL

BRASNYÓ ISTVÁN

Futott a nagy kerék körbe-körbe, *lörölörö-lörölörö*, a másik oldalon meg a fogantyús hajtókar, ráncigálva s zilálva a pókhálós levegőt — nyomta s emelte a hajtókart. Amikor a kukoricacsövek lesiklottak a gép garatján, a vaspálcák alatt széjjelcsaptak a szemek, sárga és éles szemek a többi sárga és éles szem közé, majd kiugrottak a szemektől megfosztott kukoricacsutkák, nekivágódtak a deszkából öszszerótt széles ajtónak, a kosár vesszői csikorogtak, amelyben a csöves kukorica volt, csikorgott a fapad, amelyen a kosár állt, a nagy kerék futott *lörölörö-lörölörö*, nyomta s emelte a hajtókart, se vége, se hossza, nyomta s emelte a hajtókart a vasalt fa fogantyúval, alkonyodott, nyomta-emelte, *lörölörö-lörölörö*, míg alul peregtek a szemek, a bakancs fejéhez koppantak, bakancs fordított bőrből, a bőr felszíne megrepedezett, a fűző lyukai kitágultak, meddig bírja még ez a bakancs, a szíj szorosra fűzve, élesen koppannak a szemek a kemény és repedezett bőrön, a bakancs szárán keresztül elérték a lábfejét, ették a gyapjúharisnyát, tépték a gyapjú szálait, miközben a birkák valahol a szellős karámokban új gyapjút növesztettek, fényesre rágták a kukoricaszárat, ahogy fogytak a levelek és szaporodott az ízék, úgy nőtt a gyapjú, kunkorodott ki a gyapjúsál az irhás birka-bőr alól, átkozottul szellősek a karámok, *lörölörö-lörölörö*, alkonyodott, kinn ökörfogatos szekerek éjjeli takarmányt készítettek az istállókba, az ökörpatak finoman és megfeszülve simultak a földre, a ragacsos sárba, patáik hasitékán előbújt a sár, az ökörláb begörbül, és a pata előrelendül, akár a macskatalp, hangtalanul, a széles szarvak előreszegve — a takarmányosok kiáltoztak csak, és vasvillával verték a szekerek oldalvasalását, durrantak ott kinn a nehéz ostorok, *cselő cselő cselőhő*, a takarmányosok a napba pillantottak, épp alkonyodott, nógatták az ökröket, ütötték a szekerek vasalását, az ökrök farába szúrtak a kopott vasvillahegyek, alkonyodott, nógatták az ökröket, alkonyodott, verték a kocsivasalást, alkonyodott, sújtottak az ostorok, alkonyodott, az ökrök nekifeszülve húzták a súlyosan megterhelt szekereket, akár a földgolyót fordítanák mind sötétebbre hajló alkonyatba, a szekerek leragadtak, és az ökrök zajtalanul nyomták patáikat a félig fölengedett téli sárba, patájuk, akár a macskatalp, néma, a kerék mögött újra leülepszik a csönd, alig láthatóan fagnyi kezd a sár, keskeny, párhuzamos rovátkák tűnnek fel a jege-

sedő göröngyökön, tovahaladnak a szekerek, sűrűsödnek és mélyülnek a rovátkák, a hulladék megköt, alkonyodik.

Futott a lendítőkerék, egyenesen vájva a levegőt, előre, még két hét a kukorica, legtöbb ha három, és kész, felsorakoztak a morzsolók, a lendítőkerek óráról órára forogtak, a tengelyeken csorgott az olaj, az olajoskannák ott álltak a kézi morzsolók belső lába mellett, csorgott az olaj hosszú szálakban, *lörölörö-lörölörö*, egy pillanatig üresen jártak a gépek, de egy szempillantás alatt odacsúszott a hosszú fapadon a következő kosár csöves kukorica, a vaspálcák közül élesen röpködtek ki a szemek, a vörös csutkák minduntalan kopogtak a durva deszkaszálakból összerótt ajtón.

Kinn alkonyodott, de a homályból, a hosszú deszkapad tulsó végéről újabb és újabb teli kosarak siklottak elő, ide, a félhomályba, s a fogantyút csak emelni felfelé és nyomni lefelé, egy kézzel írt zárt körben, a hajtókar nehézkesen köröz, míg a másik oldalon könnyedén repül a kerék óráról órára, most épp az éjszakába tart, tágulva és sántítva, *lörölörö-lörölörö*. Akkor szétcsapnak a kukoricaszemek a többi szem között, koppannak a bakancsa fején, a bakancsa szárán át a lábfejéig jutnak, eszik a gyapjúharisnyát, tépik a gyapjú szálait a sárga szemek, melyek élesen csapódnak ki a vaspálcák között, koppannak a bakancsa fején, meddig bírja még ez a bakancs, a bakancsa szárán át a lábfejéig jutnak, eszik a gyapjúharisnyát, tépik a gyapjú szálait a sárga szemek, melyek élesen csapódnak ki a vaspálcák között a többi szem közé.

Alkonyodik, a karámokban hideg van, a karámok felől idefű a szél, és itt nincs hideg, itt nincs meleg, itt fa van, például fa, emberi kar fából, fogantyú, fából, kosarak vesszőből és padok fából, fából durván összerótt ajtók. Kint is csendesebb minden, a jószágetetők környékéről felröppennek a verebek, ott gubbasztanak a fákon, az ágakról hámlik a háncs, a hajtókar forog és fut a kerék, most már szemmel láthatóan az éjszakába, mert oly könnyen lesz éjszaka, egyszerre itt van, és beoson a repedéseken, könnyű folyadékként, az ember először fel sem figyel rá, csak amikor már derékig áll benne, majd egyre följebb, míg fokozatosan el nem borítja, vagy el nem nyeli már-már visszavonhatatlanul, de ott is tovább köröznek a karok, emelkedik és süllyed a hajtókar a fa fogantyúval, a másik oldalon olajon fut a kerék, keverve a sötétséget, amit a fogaskerek benn kavics nagyságú darabokra őrölnek, s aztán kicsapódik a vaspálcák között.

Megjöttek a szállítók és szélesre nyitják a kettős szárnyú deszkaajtót. Csak alakjuk látszik a távoli épületek fehérre meszelt falain, amelyek elzárják a szabad kilátást a téli ugarra. Hosszúra nyúlt sorban érkeznek az udvaron keresztül, fejükön csuklya, zsákból. Egy időre most leállnak a gépek, a szabadon hagyott hajtókarok gazdátlanul köröznek a levegőben, görnyedt s lihegő emberek fordulnak szembe a szállítókkal, megtörten és megzavartan, akár a halállal nézének szembe, szótlánul, előre nyúló tagokkal, a szállítók pedig semmit sem látnak a sötét helyiségben, ahogy csoportban állnak a kitárt ajtó előtt, csak a szabadjára engedett kézi morzsolók zakatolását hallják, örökösen ezt hallják, amint fut a kerék, mint egy sötét vaslepeny, *lörölörö-lörölörö*, akkor is, amikor kívül elcsendesedett már minden, az istálló az esti itatás óta már újra bemelegedtek, és nem

УМЕТНИЧКИ МУЗЕЈ БЕОГРАД
MUSÉE DES BEAUX ARTS
BELGRADE
II. V. 951.

Tisztelt Majtényi úr!

Még hosszú betegségem ide-
je alatt is esztott gondolat, hogy
adása legyen. Mikor is, L. P. esernyő-
jével és egy hála mondó levéllel. Pro-
csánat. Még azért is, hogy a legutóbbi
közgyűlésen (ajután megmentéséről
sem) nem ismerkem fel, és jelleme-
settem egy más (magyar) (Háború
is, ugy látod, a más ki nem látható-
ható lábbadós-ér két két b. vel. i.
rom, mint a dorostlóiak - folyomány)
Tehát nagy kéresem nagy kifizetés,
valahát nem használt - magamra

toporzékolnak benn a lovak, az ökrök nagyokat fújnak egy teljes napi ökörlét után, még friss benn a levegő, még nem szállt fel az ammóniák, és az alom sincs még nedvesre vizelve alattuk; *lööörööö-lööörööö-lööörööö*, ezzel lassan megállnak a morzsolók, az emberek idegenként kerülgetik egymást, mert sötét van, nem tudnak mozdulni egymástól, egymásba ütköznek hajlongás közben, fejfel, farral ütődnek egymásnak, zsörtölődnek magukban a sötétség alatt, amely már teljesen belepert mindent, akár a por, és keveredve a porral már-már fojtogató, a szellős fészerekben fojtogató a levegő éjszakának idején, vagy keső este a levegő, amikor már leállították a kézimorzsolókat, és a csüszdák fapadjai nem siklik alá több kosár kukorica, mert a morzsolón a garatot sem lehet látni, és állni fog mindaddig a munka, míg nem hozzák a viharlámpákat, amelyeknek fényénél újra felsejlenek a körvonalak, újra alakot kap a környező világ, és csak akkor indul meg a beszélgetés pár percre, amíg körömgig ég egy sodort cigaretta, és kinn hideg van, a göncölszekér laposan lenn fekszik az ég alján, és villogó friss hideg van, az ajtók kitarva.

A lámpák még nem tűntek fel az udvaron, még nem közeledik senki sem a lámpák mögött, most jószagos csönd van, hideg csönd, mely mindannyiukat befogja, átöleli, az ismerősök lassan kezdik a cigaretták parázsánál kutatni egymást; s akkor ő ott ül egy halom teli zsákon, vállára vetve a megkopott prémű kabát, körme között az egyre kisebb csonkká égő cigarettát: *„meggondoltam magamat, nem veszem meg azt a lovat ettől a zsákostól, csupán azt kell mondanom, hogy nincs együtt a pénz, hiányzik az árából, fenét hiányzik, csak azt mondja meg nekem valaki, minek nekem az a ló.”*

„Minek az a kereszt ott a nyakában, minduntalan beleakad az ember keze, hozzá sem lehet érni, hogy ne akadjon az ember keze a keresztbe a nyakán.

Amikor törölte a padlót, láttam, egészen felhúzta a szoknyáját, idegen helyen egészen felhúzza a szoknyáját, láttam, hogy nincs harisnyája, és tél van, és nem is jutott hirtelen eszembe, miért nincs harisnyája, amikor tél van; akkor még néhányszor visszamentem az ablak alá, és néztem befelé, amikor fel van húzva a szoknyája, egészen más, egészen idegen, ha így, szokatlan helyen látnám akár meztelen, nem hinném, hogy ő az, de most megismertem, tél van, és nincs harisnyája, és egészen fel van húzva a szoknyája, egészen addig, ahol a combja belső felén bársonyos kezd lenni a bőr, nem úgy általában bársonyos, hanem bársonyos, egészen tapadós.

Még visszamentem az ablak elé, az ablakkal szembe fordult, térdelt a padlón, és valamit hátraszólt, az ajtó csukva volt, és meleg lehetett benn, főfőlte a padlót.

Nem kell a ló.”

Az udvaron keresztül hozták a lámpákat, egyre erősödő fények estek az arcokra, előbb az arcokra, aztán a falakra, míg csak oda nem értek a lámpavivők, s a kampókra fel nem akasztották a lámpákat, a hajlított drótkampókra, melyek a tetőgerendákról lógtak alá, és a lámpák egyszerre bevilágították a pókhálókat ott fenn, a cserepek alatt, hirtelen látszani kezdett a lehelet is a levegőben, s a nemrég félbehagyott munkától még égtek az arcok, a kezek már tapadtak

is a fa fogantyúkra, és mormolni kezdett ismét az első morzsoló, majd sorra mind elkezdte *lörölörö-lörölörö-lörölörö-lörölörö*.

Így most a lámpák füstös és kormos fényében visszarendeződnek eredeti teljes állapotukba a dolgok, megszűnik közöttük a sötétség keltette vizsálya, a kormos fénylegyezők az ajtószárnyak elé vetik vizsza a sötétséget, ott kívül még metszőbb, még hidegebb, ott megszűnik minden szag és minden illat, mind burkolózóbb, mind nagyobb méretű és terjedelmű lesz az éjszaka, ezt a fűtött szobak falán az óramutatók nem mutatják, az emberek egyre elcsigázottabbak, és egyre éhesebbek, a déli levesek és zsírban sült krumplik lebegnek előttük, a kormosra égett héjú kenyérdarabok, amiket visszaküldtek, a babfőzelék, ami tegnapról maradt otthon, vagy a képoszta a nagy iazékban, forrón, benn a kemencében, még csak hat óra, édes istenem, még csak hat óra, éjszaka van és hat óra, délután hat óra és éjszaka, laposan áll lenn a göncölszekér és magasan a kanászcsillag, hat óra, hat óra, hat óra, hat óra.

A lámpák meglibbennek a csúszdák felett a kampókon, a harmadik morzsolónál álló ember elengedi a hajtókart, bögve fut még egy ideig a morzsoló, az etetőlány kettésével igyekszik tömködni a garatba a kukoricacsöveket, a garat nyeli a csöveket, és bög a morzsoló, a lány kétségbeesetten tömködi a kukoricacsöveket a garatba, a garaton át-futnak a csövek, az éles sárga szemek a többi éles sárga szem közé csapódnak, a szemektől megfosztott vörös kukoricacsutkák a vasvesszőkön siklanak lefelé, nekivágódnak a durva deszkaszálakból összerótt ajtónak, az ajtók tárva-nyitva, gurulnak a vörös kukoricacsutkák kifelé az éjszakába, a lány tömi a csöveket a gép garatjába, a gép még jár, és a harmadik morzsolónál csoda történik, valóságos csoda, az ember végig kigombolja magán a kabátot, lassan, mintha még gondolkoznék is közben valamin, majd mintha észbekapna, sietősen a mellényzsebébe nyúl, kivesz egy ezüst fedelű órát, olyasformát, amilyeneket kilencszáztól errefelé hordanak a mellényzsebekben, lánccal, az ember kiveszi az órát, lánccal, és felkattintja a fedelét: hat óra.

— Hat óra — mondja. — Hat óra — kiáltja.

„Meghajolt előre, mélyen, körmével kapart valamit a padlón, hosszan kaparta, sokáig, az ablakokat nemrég csukhatta be, mert párasodni kezdtek, egészen finom köd borította el a táblákat, először lenn, a nagy üveglapok alján, aztán kúszni kezdett fölfelé és följebb is ködös foltok jelentek meg, ő csak kaparta a padlót, valami sárfolt lehetett a padlón, nem is ügyelt az ablakokra, nem is gondolt arra, hogy látni lehet, amikor az üveg beködösödik, hogy az ember szemmel kísérheti a pára útját, előrehajolva a sarkára ereszkedett, még mindig mélyen előrehajolva maradt, otthon a liszt ott állt az asztal sarkán a nagy szakajtóban, épp hogy le nem billent, egészen kinn, a fehérre súrolt asztallap sarkán, a kerek mozdulat, ahogy a sarkára ereszkedett, ahogy a pára fokozatosan rakódott az ablaküvegre, mintha a liszt dőlt volna le otthon széles sávban a földre, otthon és itt, mintha a lisztet söpörné kezével a földről, mélyen előrehajolva, dörzsölve és kaparva a padlót, a szoknyája egészen felhúzva, majdnem mindene kilátszik, úristen, majdnem mindene, kintről nézve egyre pálásabb benn a levegő, egyre ködösebb, forró lehet benn a levegő,

lélegzet-elállítóan forró, ahogy a földön kutat és kapar és súrol a keze, forró, be kellene menni, és meleg helyen egészen kemény valamire feküdni, és őt ott maradna térdelve a padlón, és csak nézni, és otthon a liszt a fehérre súrolt asztallap sarkán a nagy szakajtóban, és bekészítve a tüzelő hajnalra, és kihordva a hamu, még jóformán forrón, és a szél belemarkol a hamuba, a forrosaggal együtt apró hamuszemcséket is sodor, ő, itt kinn este van és csönd, semmi sem mozdul, hacsak az éjszaka nem, előbbre, egy póznaszerű óramutató hegyén, előbbre, a szél zajtalan, és gátlástalanul fut mindenfelé, szagtalanul és anyagtalanul, bent lenni, egyáltalán valamin belül, és ő térden állva hintáz előre-hátra a padlón, bent, ő, mindent ellátni előre, és holnap reggelig bent, várni mozdulatlanul, és hagyni, hogy felkeljen a nap, kemény és meleg sarokban, és ő a padlón, egész éjszaka hintázva előre-hátra.”

Zsákok mellett a földön, és mindannyian tenyerükkel hajtják a kukoricát a zsákba, vagy fölegyenesedve térdükön rázzák a zsákokat, csak most érzi tenyerük: mily hideg, ahogy a sárga szemek csillognak a lámpafényben, és késő van, és az ajtók nyitva, a szállítók zsákolnak, és nyögve emelik a zsákokat, fejükről és vállukról lecsúszik a zsákból hajtott csuklya, kinn a lovas fogatok csörömpölnek, és várnak türelmetlenül, huppannak a zsákok a szekerekre, emitt benn megtelnek a fagyos kukoricaszemekkel, ki-be, ki-be, dobognak a cipősarkak, a vasalás a cipőkön, nyúlnak a karok, és emelnek, majd az ujjak lapátolnak, sepernek, összezárulnak, rázzák a térdeken a zsákokot, húzzák, csavarják, kötik a zsinórt „*meg kell mondanom a zsákosnak, nem kell a ló, azért az árért nem is eladó, nem lehet eladó, ha annyit kér érte, másik két ló ára, ha annyit kér érte, nem ló az azért a pénzért, ezt kell mondanom a zsákosnak, hogy azért a pénzért nem kell a ló.*”

A szállítók arca néha elővillan a sötétből, szakállas, és a téli hidegben csorog róla a verejtek, ahogy emelik a zsákokat, szájukat szélesre tátják, nehéz a zsák, szájukat szélesre tátják, töredezett fogak, egy huppanás, odafönn van a zsák, fönn a szekéren, a szekér megrázkódik, a lökéstől jobbra-balra leng az álló kerekek közén a két tengely, nyikkan a ferhéc, és hátul csattan a nyújtó, a lovak elöl csörgetik a láncokat. Mára kész. Csak a lámpák röpdösnek majd még egy ideig, míg nem jön a csósz, és sorban el nem oltja mind, és magával nem viszi, egyet hagy csupán égve, a félelem ellen. Ha a sötétben arcokat lát vagy képeket. Így mondják: a félelem ellen.

NÉGY MINIATÚR

DOMONKOS ISTVÁN

SZÜNET

Éjfél után két órakor a karmester összeesett, megroggyantak a térdei, és becsúszott a pult alá, magára rántva a kottákat, sápadt arcát megvilágította a pultra szerelt parányi égő. A zenekar még tovább játszott egy-két ütemet, bizonytalanul, a fúvósok estek ki elsőnek a ritmusból, aztán a timpános a bögösökkel, végül mindenki a maga igazát bizonygatta, lábával verve a taktust, és akkor a zenekar már nem volt zenekar. A koncertmester felállt, és azt mondta: — Szünet! —, majd lehalkította a hangját, és odaszólt a mellette ülő hegedűsnőnek: — Várom lent a pincében, a kilences öltözőben. — A hegedűsnő sietve felállt, hegedűjét a székére téve, a hegedű lassan csúszni kezdett, ő meg szinte szaladva indult ki a színpadról. Útközben megállt, és intett a férjének, aki a klarinéttal kezében éppen a kijárat felé indult. — Sanyi — kiáltotta —, Sanyi, a szendvicsek az öltözőben vannak! — Akkor a hegedűje a padlóra zuhant, egy húr elpattant rajta, a koncertmester lehajolt, fölvette, és intett a hegedűsnőnek, hogy minden rendben van, akkor ő is a kijárat felé indult, fehér zsebkendőbe törölve izzadt homlokát. A koncertmester felesége a bár előtt ült a folyosón, a lányuk is ott volt vele egész idő alatt, de amint a szünet kezdetét vette, eltűnt. A koncertmester még idejében észrevette a feleségét, és hirtelen egy függöny mögé lépett. A függöny mögött már állt valaki, a csellista, aki kihajolt az ablakon, és azt kiáltotta az utcára: — Szívecském, ne haragudj, de a próba még el fog tartani egy darabig, négykor találkozunk az állomáson a büffében. — csellista apró termetű ember volt, a koncertmester áthajolt a feje felett, és kitekintett az utcára. Az utca fénylett, a mélyedésekben víz csillogott. Az egyik kapumélyedésben egy fiatalember állt. — Dobjál le egy ötezetrest, különben nem várok rád, te fukar zsidó! — kiáltotta fel a fiatalember a csellistának. Időközben a csellista megérezte, hogy valaki áll mögötte. — Bocsánat — szólt, szembefordulva a koncertmesterrel, aztán sietve kilépett a folyosóra. Amikor a koncertmester felesége mellett haladt el, az megkérdezte: — Mondja csak, nem látta a férjemet? — Dehogynem — mondta a csellista —, ott áll a függöny mögött, és az utcát kémleli. — A koncertmester felesége erre sietve felállt, és belépett a bárba. A koncertmester fellelegzett a függöny

mögött, szaladni kezdett a lift felé, megnyomta a hívógombot, és a falnak támaszkodott. Kisvártatva jött a lift, de folytatta útját felfelé. A koncertmester elkáromkodta magát. A lift időközben ismét megérkezett, majd eltűnt a mélységben. A koncertmester szaladni kezdett a lépcsőkön lefelé, megállt a kilences számú öltöző előtt, és hallgatózott. A kilencesben sustorgott a csap. A koncertmester elhatározta, hogy ő is megmosdik előbb, és belépett a nyolcasba, de az nem volt üres. — Foglalt — mondta a pikolós a sötétben, egy nő elnevette magát. A koncertmester sietve visszalépett a folyosóra, órájára nézett. A szünet húszperces volt. Megnyitotta a hetes ajtaját, de az zárva volt. Akkor megigazította a nyakkendőjét, és belépett a kilencesbe. A másodhegedűsnő szó nélkül megközelítette a sötétben, és átfogta a derekát. A padlóra zuhantak. A hegedűsnő a koncertmester ajkába harapott, a koncertmester megszorította a hegedűsnő mellét, mire az lendített egyet a csípején. Akkor nyílt az ajtó, és a belépő hangjáról a koncertmester megismerte a feleségét. A hegedűsnő dühös lett, felült a padlón, és elkiáltotta magát: — Foglalt! — Csak a te hangod ne hallanám már egyszer, Isabella — mondta erre egy férfi a folyosón, és az ajtó becsapódott. Kisvártatva ismét kinyílt. — Mama, itt vagy? — kérdezte egy kislány, és a koncertmester felkapta a fejét, az ő kislánya volt az ajtóban. — Mama, én éhes vagyok, és a tatát sehol sem találok — mondta a kislány. — Gyere ide — mondta a koncertmester, és a kislány belépet a sötét öltözőbe. — Hol vagy, tata? — kérdezte, megbotolva egy székben. — Itt van ezer dinár — mondta a koncertmester —, vegyél egy szendvicset, vagy amit akarsz! — A kislány elvette a pénzt, és kilépett a folyosóra, de az ajtót nem húzta be maga mögött. — Ez alkalommal pont úgy van, mint néha álomban — gondolta a koncertmester —, mindig újabb és újabb kellemetlenség merül fel, melyet előbb el kell hártanom, és végül mégsem sikerül semmi. A csellista kirohant az utcára, de mire a kapualjba ért, ahol a fiatalember állt, annak hült helye volt. Behúzódott a kapu alá, és leült a lépcsőkre. Sírva fakadt. — Ez a vég — gondolta, és felállt. A bejáratnál a portás feltartóztatta. — Az engedélyt kérem — mondta, kihajolva az ablakon. A csellista a zsebébe nyúlt, bár tudta, hogy az engedélyt a felöltőjében felejtette. Szó nélkül lépett ki az utcára vissza, és elindult hazafelé. A zongorista ásított, belelapozott a kottába, aztán felállt, és a kijárat felé indult. Félútról visszatért, lenyomott egy akkordot, egy közönséges mott, és aztán sietve elhagyta a színpadot. Belépett a bárba, valamit kérdezett a sanktól, aki egy ajtóra mutatott. A zongorista belépett egy parányi szobába, melyben négy fúvós kártyázott. A zongorista előbb a készpénzét vesztette el, aztán a havi keresetét, aztán a jövő hónapi keresetét, és akkor felállt az asztal mellől, és kilépett a bárba. Megivott egy konyakot, aztán még egyet, és utána elaludt egy asztalra borulva. A fagottos a folyosón sétálgatott, és gyakorolt. Miközben hangszerét fújta, a falon függő képeket nézegette. Egy kislány állt meg előtte. — Bácsi — kérdezte a kislány —, nem tudja, hol van az apám? — A fagottos továbblépett. — Nem — mondta az orrán keresztül, ki sem véve a szájából a fújókát. A kislány ismét elébe állt. — Bácsi, nem tudja? — kérdezte. — Ki az apád? — kérdezte a fagottos dühösen. — Az én apám koncertmester — mondta a kislány

—, és sehol sem találok sem őt, se a mamát, pedig olyan éhes vagyok. — Itt van ötszáz dinár — mondta a fagottos, elővéve a pénztárcáját —, vegyél magadnak egy szendvicset vagy amit akarsz, és hagyj békében. — Amikor a színpad kiürült, a segédkarmester azt mondta a két munkásnak, hogy a karmestert vigyék le a bárba, és itassanak meg vele két-három csepp konyakot, ő meg majd közben telefonál a feleségének a portásfülkéből. Leugrott a nézőtérre, megvárta, míg a munkások kitérítik a karmestert a színpadról, aztán belekiáltott a sötétbe: — Csilla, te fecske, gyere elő, míg a szünet véget nem ér! — És akkor a karmester fiatal felesége lerohant az erkélyről, és a segédkarmester mellére hajtotta fejét, és akkor a segédkarmester egy székre vetette magát, és a karmester felesége az ölébe ült, és akkor, pontosan négy perccel később, megszólaltak a csengők, melyek a szünet végét jelezték.

TEGNAP

Tegnap nem fújt a szél és a pap meghalt a zenészek összegyűltek a templom előtt a nagydobot én vittem és a klarinét tokját melyre jobban kellett vigyáznom tegnap megérkezett a hajó és az emberek partra szálltak és én felvettem egy koffert csak úgy egyet és elindultam vele mert mindig így csinálom előbb-utóbb úgyis csak utánam szalad valaki és akkor elég egyet rántani a vállamon hogy pénzt kapjak tegnap tíz dollárt kaptam dinárban és azt mondtam a gallynak hogy soha de soha de sohasoha nem szabad megfélemlenie rólam meg azt hogy írjon gyakrabban mire ő azt mondta hogy nem írhat ha itt van csak most érkezett majd ír ha hazautazik most tripicát kellene ennem tegnap három porciót ettem meg a Gájónál megettem még tíz kalácsot és pálinkát ittam rájuk mert az egészséges egészséges a paradicsom is de nem szeretem mert piros a füge az más az nem piros mindig úgy esik hogy este az anyám házában alszom pedig ő már halott meghalt tegnap milyen jó hogy Ismaila nem halt meg mert akkor senki se fürdetne ő olyan meleg és puha tegnap is a padlón aludtam mert az egészséges egészséges a vödörbe vizelni is meg fürdeni a bab nem rossz de a tripica egészségesebb még egy pálinkát akarok te kommunista engedjete már ki már tegnap van és mindjárt jön a hajó Ismaila mindig elvette tőlem a pénzt de én nem haragudtam rá mert beengedett a csónakjába tegnap is és a csónak meg olyan hogy ring és nem süllyed el amikor a katona beleszáll és a katona meztelen ha leveti a ruháját és Ismaila is csak neki két valami lóg a mellén két puha a legegészségesebb nézni a fagyaltost amikor a fagyaltot keveri és ad egy kicsit a tenyerembe a fagyalt azért egészséges mert hideg a szentjánoskenyér meg egy csöppet sem egészséges mert kemény tegnap volt egy kutyám úgy hívták hogy Arabella és akkor a strandon felejtettem azt a kést meg a horgot is a zsinórral és akkor az anyám visszaküldött és mire visszajöttem meghalt és akkor jó volt mert jöttek a zenészek és a nagydobot én vittem tegnap egy másik zenekarnak is volt egy dobja és sötét volt az erdőben a kertben meg égett a lámpa és a lányok olyan gyorsan forogtak hogy elszédültem és leültem a földre és senki

sem káromkodott csak a pincér azt mondta hogy rögtön pucoljak el mert meggyújtja a hajam és nem önt le vízzel olyan sötét volt bementem a fák közé bokor alá bújtam és elővettem a pénzem a tükröm meg a bicskámát akkor jöttek ketten és lefeküdtek a bokor elé és akkor Ismaila azt kiáltozta hogy vigyázz vigyázz jaj vigyázz vigyázz jaj és akkor én kimásztam a bokor alól és látom hogy Ismaila a földön fekszik és valaki meg rajta és nem engedi hazamenni akkor fogtam a bicskát és beleszúrtam a katona hátába nem nagyon csak egy kicsit és akkor a katona felugrott de elesett és akkor Ismaila seggbe rúgott és akkor én elestem és akkor ő belerúgott az arcomba meg a gyomromba és elvette a pénzem és akkor én tegnap elsétáltam oda ahol Ismaila embere dolgozik és megmondtam neki hogy Ismaila elvette a pénzem mikor a katona elesett és akkor ő káromkodott és elszaladt leültem a partra egy gyerek mellé akinek két hala volt és mindkettőt elkértem tőle és mindkettőt megettem és akkor elmentem macskát fogni és sikerült is és akkor behajítottam a vízbe és nem is süllyedt el kiúszott a partra és olyan vizes volt hogy kicsi lett kismacska és akkor láttam egy madarat amelyik repült és azt mondtam hogy egyszer majd megfogok egyet és akkor tegnap felmentem az Ismaila szobájába és ő meg ott feküdt az ágyban és mondtam neki hogy fürdeni jöttem de nem mondott semmit közben meg nyitva volt a szája és akkor bejött az Ismaila embere és azt mondta nekem hogy minek szúrtam le Ismailát a bicskával és akkor mikor a kezem megkötözte azt kérdeztem tőle hogy miért kötözi meg a kezem és akkor azt mondta azért mert Ismaila meghalt én meg csak nevettem erre egyet és azt mondtam hogy nem halt meg igazából mert akkor a zenekar is itt lenne már és én vinném a dobot és a klarinét tokját

POP

Két nappal ezelőtt, amikor megismerkedtem vele, úgy látszott, hogy fáradhatatlan, Máj, a barátnóm azt mondta tánc közben, te, te, te, ő a miénk, ő a miénk egészen, nézd csak meg, egészen, ő ránk mosolygott, és felerősítette a gitárját úgy, hogy bizsereggni kezdett a hátunk, közel hajolt a mikrofonhoz, és az éneklése olyan volt, mint mikor kora reggel a nagy és kibírhatatlan csendben jajgatni kezd valaki, király volt.

Májjal a szomszédos szigetről jöttünk, ahol két idióta vár ránk, hogy visszatérjünk, azt mondta nekem az egyik az első este, nem, nem, hisz te még olyan fiatal vagy és én szeretlek, nevetni kezdtem, mondom neki, te talán arra gondolsz... mire gondolsz te?, kérdeztem tőle, arra gondolsz, hogy te vagy az első és lecsuknának, hogy én még az ágyból fognám a telefont, míg te aludnál, ilyesmire gondolsz, vagy arra, hogy az olaszok elpiszkítottak engem? Májnak meg nyíltan bevallotta a másik, hogy fél, hogy lecsukják, azt mondta Májnak, hogy ő nem akar ki, mert ő már Indiában is járt meg Amerikában, mert a papája a lépcsők legtetűjén van ebben az országban, és Májjal egész éjszaka neveltünk ezen, azon neveltünk, hogy micsoda egy országba keveredtünk, te, mondtam a barátnómnek, hova keveredtünk mi?

a világ végére?, pedig ha az ember jobban megnézi őket, egész istenien különböznek, még jobban, mint mi, nem igaz? a tartásuk is egészen pozitív, addig, míg el nem jön a pillanat, hogy ráncszakadjanak, és másnap este másik helyre mentünk, és ott összejöttünk másik kettővel, akik szintén különböztek, de ez a kettő is beteg volt, egész jó helyek mellett sétáltattak el bennünket, az üres strandon szél csikorgatta a kabinok ajtaját, minden olyan volt, mint az utolsó esténken Olaszországban, amikor a négy moszkítóval eltaszítottuk magunkat a parttól egy lopott csónakban, Máj a parton maradt, és mikor visszajöttünk, ő szállt csónakba, és a moszkitók mind meztelenek voltak, mind a négyen, vetkőzzünk le, ajánlottam, akkor talán történni fog valami, de ez a kettő beteg volt, az egyik azt mondta, hogy az ingét Olaszországban vette, és a másik bölintott rá, azt mondta, hogy a cipőjét meg húsz dollárért vette, és a másik ismét bölintott, te, mondtam én Májnak, milyen nyelven beszélnek ezek? öltözködjetek vissza, mondta nekik Máj dühösen, kezdjétek előlről, micsoda egy ország ez?, kérdeztük ismét a szobánkban nyugtalanul, te, mondta Máj, én azt hiszem, hogy ez egy olyan föld, melynek határai vannak, másnap este elhatároztuk, hogy máshova megyünk, és volt azon a harmadik helyen kettő, aki ivott, nézd, mondtam Májnak, ezek isznak, és odaültünk melléjük a szomszédos asztalhoz, ezek igazán isznak, mondta Máj kisvártatva, és remény ébredt bennünk, végül is átültek az asztalunkhoz, és akkor az egyikről nyomban kisült, hogy koros, milyen piszkos ez a terítő, mondta angolul, nézd csak meg jobban ezt a pincért, mondta felém fordulva, csupa szutyok, én mondom neked, fordult most Máj felé, hogy ez nem mossa meg a kezét, ha kijön a W.C-ről, az embernek meg nem is kell messzire mennie, csak a W.C.-ig, és ekkor az ember mindennel tisztában van, mondta az asztalra csapva, istenem, mondta Máj, hát istenem, de hát nemcsak erről van szó, folytatta, láttátok-e, az utcák milyenek? Nem, mondta Máj, nem láttuk, én gondolkodni kezdtem, de nem jutott eszembe, milyenek is az utcák, keskenyek, mondta Máj, a koros ránézett Májra, és legyintett, a fenét, mondta, a másik megköszörülte a torkát, és azt mondta, megfigyeltétek-e, hogy milyen kevés a hazai jelzésű kocsi, az embernek itt tíz évet kell dolgoznia, hogy egyhez hozzájuthasson, mondta, és az asztalra akart könyökölni, de könyöke lecsúszott az asztal sarkáról, és beütötte az állát. Mennyit?, kapta fel fejét a koros, tízet?, legyintett egyet, és elhallgatott, kimentünk a W.C.-re, te, azt mondja Máj, miről beszélnek ezek? én egy árva szavukat sem értem, ezek nem tudják, mi az, hogy gitár, másnap hajóra szálltunk, a kikötőben odajött hozzánk a két idióta, és azt mondták, hogy maradjunk még, az, akinek az apja a lépcsők legtetején volt, azt mondta, hogy szívesen elvenné Májt feleségül, az apámnak van egy villája itt a közelben, odamehetnénk, mondta, nem engedve el Máj kezét, add a címed, kért meg a másik, nevetni kezdtem, akkor bár ígérd meg, hogy visszajössz, mondta, hogyne, mondtam, amikor a hajón voltunk, mindketten azt mondták, hogy várni fognak ránk, rendben van, mondtuk nekik, ez a ti dolgotok, és akkor elindultunk körülnézni a hajón, és mindjárt össze is jöttünk eggyel, akihez hasonlót nem is láttunk, igazi volt, igazi, csókolni valóan közömbös, miután a közelében maradtunk, azt mondta, hogy most pedig levisz bennünket a hajó gyomrába

és megmutatja közelről a hajómotort, ami ezt az egészet mozgásban tartja, mondta, kört írva le karjával a levegőben, nem rossz ötlet, mondta neki Máj, ez már érthetőbb nyelven volt mondva, fordult felém, nem rossz ötlet, a hajómotorok között; nevettünk, de a lejárat ajtóban én megtorpantam, az ajtó fölött egy felirat volt, hogy a lépcsőkön lemenni szigorúan tilos, de várjunk csak, mondtam, hová megyünk?, és a felíratra mutattam, de vezetőnk csak legyintett egyet, mindkettőnknek tetszett, nagyon tetszett, ahogyan legyintett, igazi volt, most láttuk csak, hogy igazi, most láttuk csak igazán, hogy igazán igazi, és a nyakába borultunk, és megcsókoltuk a száját, botorkálni kezdtünk a motorok között, váratlanul elénk állt egy gépész, ahá!, mondta, jó napot, jó napot, és megemelte a sapkáját, jó napot, köszönt ránk egy másik gépész is, jó napot, mondta, és mosolygott, akkor a vezetőnk felmászott a motor tetejébe, és csavargatni kezdtük a többi, nevettünk, úgy nevettünk, mintha a motor már le is állt volna, mintha már robbant is volna, a gépészek körénk gyűltek, és ők is nevettek, valaki váratlanul megfogott hátulról, megfogta a karom, hátrafordultam, az egyik gépész volt, azt mondta, menjek vele, mutat valamit, ránéztem, bevezetett egy parányi fülkébe, és becsukta mögöttünk az ajtót, itt alszom én, mondta, ebben a szobában, mit akar mutatni, kérdeztem tőle, semmit, semmit, mondta, hagyják a fenébe azt a kis pédert, mondta, melyik pédert?, kérdeztem, hát a kapitány fiát, mondta, melyik kapitányét?, kérdeztem, hát melyikét, melyikét na, a hajókapitányét, megiszik egy pohár bort?, kérdezte, meg, mondtam, ott van a szekrény tetején, jól van, mondtam, látom, de én nem érem el, hát akkor álljon a székre, mondta, s amikor felálltam, akkor meg csak odalépett mellém, felemelte a szoknyám, és megcsókolta a combom, erre nevettem egyet, ezt jól megcsináltad, mondtam neki, nyílott az az ajtó, és Máj lépett be rajta, te, azt mondja, te, az a hülye a kapitány fia, Máj, légy szives, menj ki a folyosóra és ott várjál, mondtam neki, öntsél magadnak egy pohárral ebből a borból és csukd be az ajtót, a gépész fölém hajolt, vigyázzak?, kérdezte, ne, mondtam neki, nem szükséges, a hajó kikötött, és mi leszálltunk Májjal.

Két nappal ezelőtt, amikor megismerkedtem vele ebben a kerthelyiségben, úgy látszott, hogy igazi, úgy látszott, hogy fáradhatatlan, megyünk tovább?, kérdeztem Májtól, hogyan?, kapta fel a fejét, hát azt mondtad, hogy igazi, nem, mondtam a zenekar irányába nézve, a gitáros felerősítette hangszerét, mikor látta, hogy indulni készülünk, intett a fejével, hogy üljünk még, nem, mondtam, kilépve az utcára, ő sem igazi.

Dr. KINCH

A háború befejeződött, és három ember ballagott a dűlőúton libasorban. Aki elől ment, az volt a legmagasabb, középen ment a középső, a legalacsonyabb leghátul ballagott, biciklilánccal kezében. Mentek, mendegéltek, míg egyszer csak azt nem mondta a legmagasabb: — Állj! —, és akkor befordultak a kocsmába. — Három pálinkát —

mondta a középső a sankra támaszkodva. — Törkölyt — tette hozzá a legalacsonyabb, a bicikliláncot a térde közé fogva. — Nincs — mondta a kocsmáros, és máris indult volna tovább, de a legnagyobb nyakon kapta. — Mi nincs? — kérdezte tőle elvörösödve. — Eressze el, hadnagy úr — mondta a középső a legmagasabbnak, aki a kocsmárost fogta. — Igenis, hadnagy elvtárs — mondta a legnagyobb, és elengedte a kocsmárost. — Zászlós — fordult a középső a legalacsonyabb felé —, kutassa át a kocsmárost. — A legkisebb átugrotta a sankot, és megállt a kocsmáros előtt. — Na, mire vár — mondta —, látja ezeket az almákat a levegőben, kapkodja csak le őket. — A kocsmáros elmosolyodott. — Fel a kezekkel, nem érti?! — ordított rá a legmagasabb. A kocsmáros összerezte, és a magasba emelte karjait. A legalacsonyabb egy pénztárcát halászott elő a kocsmáros farzsebéből. Sietve átnézte, s aztán csalódottan azt mondta: — Üres. — Micsoda? — kapta fel a fejét a középső. — Akarom mondani, fegyver nincs nála — mondta a legkisebb, és a földre köpött. — Hát persze, hogy nincs — mondta a kocsmáros. — Pofa be, civil — mondta a legnagyobb. — Alhadnagy! — mondta a középső szigorúan. — Tüstént kutassa át a mellékhelyiségeket. — A legnagyobb eltűnt egy oldalajtón át. — Ezredes úr, megkötozsem? — kérdezte a legalacsonyabb a kocsmárosra mutatva. — Mit bánom én! — mondta a középső. A legkisebb manilát szedett elő a zsebéből. — Na, mire vársz? — mondta a kocsmárosnak. — Imádkozzál. — A kocsmáros összetette a két kezét, és a legkisebb néhányszor gyors egymásutánban körülcsavarta rajtuk a manilát, aztán csomót kötött, majd még egyet, aztán még egyet, és végül úgy látszott, hogy sohasem fejezi be a csomókötést. Amikor elkészült, megtörölte a homlokát. — Na — mondta —, most csinálj valamit. — A kocsmáros kihúzta a kezét a kötésből, előbb az egyiket, és aztán a másíkról a manilát a földre rázta. — Huh — pattant fel a legkisebb, és a biciklilánccal a kocsmáros háttára húzott —, huh — mondta ismét —, mire nem vetemedsz! — Csigavér, Zsanér — csúszott ki a középső száján. A legkisebb elkaromkodta magát. — Az áruló szentségedet — kiáltotta a kocsmárosra. A legmagasabb visszatért a kocsmába, megállt a középső előtt. — Üres az egész ház, tiszteletes atyám — mondta. — Marha — ordított rá a középső —, majd én mindjárt megmutatom neked, ki a tiszteletes, vi-gyázz! — A legmagasabb összeütötte a bokáját. — Hej, Hitler — kiáltotta. — Zsanér — szölt oda erre a középső a legkisebbnek —, húzz egyet a háttára. — A legkisebb ütésre emelte a kezét. — Ne, ne, Zsanér — mondta a legnagyobb —, csak hülyéskedtem! — A legkisebb lecsapott. A legnagyobb feljajdult. — Na, akkor most foglaljunk helyet — mondta a középső, leülve egy asztal mellé. — Te meg kimész a konyhába, és készítesz valami enivalót — mondta a kocsmárosnak. A kocsmáros kilépett a konyhába vezető ajtón. — Ide hallgass, Cement — mondta a középső, amikor a kocsmáros becsukta maga mögött az ajtót —, nemsokára beesteledik, és akkor majd meglátjuk, hogy hazudtál-e. — A legkisebb maga elé tette a láncot az asztalra, és a legnagyobbra nézett. — Biztos vagy benne, hogy ez az a falu? — kérdezte. — Hogyne — mondta az sietve —, a kocsmárost rögtön felismertem, emlékszem, valaki azt mondta közülünk, hogy szaladjak vissza, és eresszek egy golyót a fejébe, de én nem akartam

lemaradni, és csak a fele útig mentem vissza, és ott a levegőbe lőttem. — Oszt a többit mind lelőttétek? — kérdezte a legkisebb. — Mind — mondta a legnagyobb —, igaz, volt néhány, aki még előbb, még előző éjszaka eltűnt a faluból, csak azok maradtak élve. — A hideg szaladozik a hátamon, ha rá gondolok, hogy mind halottak — mondta a legkisebb. — Én meg éppen ennek örülök — mondta a legnagyobb —, mert a halottak nem tudnak beszélni. — De hisz azt mondtad, hogy egyesek még akkor is beszéltek, amikor a fal tövébe estek. — Persze — mondta a legnagyobb —, kiáltoztak, és akkor oda kellett mennem egészen a közelükbe egy pisztollyal a kezemben, és az egyik, mikor meglátott, egészen felkönyökölt, és én megálltam felette, nem hittem a szemeimnek, két lyuk volt a mellén. — Fúj — mondta a legkisebb kipirult arccal. — Azt mondom, hogy nők is voltak köztük? — kérdezte a középső előrehajolva a széknél. — Persze — mondta az —, még gyerekek is. Nem sok, igaz, négy-öt, legfeljebb hat. — A kocsmáros kitekintett a konyhaajtón. — Nincs semmi más, csak tojás — mondta —, jó lesz? — Hogyne — mondta a legnagyobb, aki szemben ült az ajtóval. — Piríts egy kis hagymát alájuk. — Te, láttad, hogy megnézett? — fordult a legkisebb a legnagyobbhoz. A legnagyobb legyintett. — Volt egy egészen fiatal nő is köztük — mondta elgondolkozva. — Azt kellett volna látnod, hogy az hogy nézett rám, sohasem tudom elfelejteni. — Persze, mert előbb az istállóban voltál vele — mondta a legkisebb, a legnagyobb vállára ütve. A legmagasabb elnevette magát. — Nemcsak én voltam vele — mondta mosolyogva —, nemcsak én. — Huh — mondta a legkisebb az öklébe harapva. — Mire megesszük a kaját, beesteledik — mondta a középső. A legkisebb és a legmagasabb kinéztek az ablakon. — De alig értünk a határba, amikor egyszerre csak megszólalt egy gépfegyver a szárkúpok közül — gondolkodott el ismét a legmagasabb. — Hullo! lottunk, mint a legyek — mondta nevetve. — Te, az a kocsmáros folyton kikukucskál az ajtón — mondta a legkisebb a legmagasabbnak. A legmagasabb felállt, és odasétált a konyha elé, kitárta az ajtaját, és megállt a küszöbön. — Puszi, gyere csak ide — mondta a kocsmárosnak —, ide, ide elébem, na jól van — mondta. — A kocsmáros elsápadt. — Na — mondta a legmagasabb a kocsmáros arcába hajolva —, te mit mondasz, vannak-e partizánok a faluban? — Nincsenek — felelte sietve a kocsmáros, kényszeredetten elmosolyodott. — Minek lennének — mondta —, a háborúnak vége, nem igaz? — A legkisebb felvihogott az asztal mellett. A legmagasabb ökölbe szorította a kezét, és villámgyorsan a kocsmáros állára ütött. A kocsmáros megtántorodott. — Mire való ez? Mire való ez? — dadogta tágra nyílt szemekkel. A legkisebb nevetett az asztal mellett. — Hozzam a láncot? — kérdezte a legnagyobbtól. — Hogyhogy nincsenek? — kérdezte a legmagasabb a kocsmárostól, hunyorítva a szemével. — Hagy nagy elvtárs, hallja-e, mit mond ez a rühes? — kiáltott oda a középsőnek. — Azt mondja, hogy nincs partizán a faluban, hát mit gondolsz te, ugyan mi kik vagyunk, na mit gondolsz, ugyan mit? — A legmagasabb a karjait himbálva visszalépkedett az asztalhoz, és leült. — Nem kellett volna megütnöd, Cement — mondta a középső szigorúan. — Rühes patkány — mondta a legnagyobb a konyha felé fordulva. — Esteledik — mondta a középső ásítva. A legalacsonyabb

és a legmagasabb ismét kinéztek az ablakon. Az utcák kihaltak voltak. A kocsmáros kilépett a konyhából, három tányérral a karján. — Micsoda szag! — mondta a legkisebb a levegőbe szimatolva. — Kocsmáros — mondta a középső —, hát ebben a faluban épp egy élő lélek sincs? — Dehogynem — mondta a kocsmáros —, hatvanan vagyunk, kérem. — Hát hol vannak az emberek? — kérdezte a középső. — Hol az a hatvan? — Kint dolgoznak a határban — mondta a kocsmáros —, és ott is alszanak. — Na, mit mondtam — mondta a legmagasabb, amikor a kocsmáros eltűnt a konyhában —, több mint kétszázat nyírtunk ki belőlük. — A legkisebb csettintett a nyelvével. — Kocsmáros! — kiáltotta. — Sőt ide! — A kocsmáros kihajolt az ajtón: — Nincs — mondta. — Minden rendben van — mondta a középső elégedetten. — Minden — mondta a legkisebb. — Hát nem megmondtam — szólt büszkén a legmagasabb. — Én attól félek, hogy a sötétben nem fogjuk megtalálni a kriptát — mondta a középső. — Dehogynem — vágta rá gyorsan a legmagasabb —, nincs olyan sok kriptá a temetőben, falusi temető ez, ha más nem, felnyitjuk mindahányat. — A legkisebb fejezte be elsőnek az evést, aztán a középső, legvégül a legmagasabb előtt is üres maradt a tányér. — Te — mondta váratlanul a középső, valami az eszébe jutott —, én elfelejtettem annak a nevével... — Kinek a nevével? — álmélkodott el a legmagasabb. — Ja — mondta elmosolyodva —, értem, értem, dr. Kinch, Kinch, így hívták. — Kocsmáros! — kiáltotta el magát a középső. A kocsmáros ijedten dugta ki fejét az ajtón. — Gyere ide. — A kocsmáros megállt az asztal előtt. — Van-e csákányod? — kérdezte mosolyogva a középső. — Csákány? — képedt el a kocsmáros. — Hogyne — mondta —, van. — Rendszerben van — mondta a középső —, ez is rendszerben van. Zászlós, — fordult a legkisebb felé —, kísérelje ki a kocsmárost, hogy a csákányt megkeresse. — Mozgás! — ordított rá a kicsi a kocsmárosra, és eltűntek az ajtó mögött. A középső ismét az utcát nézte. — Sötét van — mondta, és megdörzsölte a kezét. Amikor a négy ember a temető közelébe ért, leálltak. — Tudja-e, hogy merre fekszik dr. Kinch kriptája? — kérdezte meg a középső a kocsmárostól. A kocsmáros bólintott, és a négy ember továbbindult. A sírok között ismét leálltak. — Nem, nem, nem itt van — mondta a kocsmáros —, amott van a főbejáratnál. — Ez az — mutatott végül egy kriptára. — Zászlós — szólalt meg a középső a sötétben —, van gyufája? — Van — mondta a legkisebb, és rögtön meg is gyújtott egy szálát. — Marha — kiáltott rá a középső —, fújd el rögtön! — A legkisebb elfújta a gyufát. — Menj oda a kőhöz, és olvasd el, mit ír rajta — mondta a középső halkán. A legkisebb átugrotta a láncot, mellyel a kriptá körül volt kerítve, és megállt a kő előtt, égő gyufával a kezében. — Na, mi az — sürgette a legnagyobb. — Valamit ír rajta — mondta kisvártatva a legkisebb, és újabb gyufaszálat gyújtott. — De mit, mit, te idióta! — kiáltotta el magát a középső. — Nem tudom — mondta a legkisebb —, én nem tudok olvasni. — A középső odaugrott melléje, és teljes erejéből gyomron vágta. A legkisebb feljajdult, és összegörnyedt. — Kezdhettek a nyitást, Cement — mondta a középső kisvártatva. A legmagasabb lódított egyet a kocsmároson. — Gyerünk, mozgás — mondta —, adj neki! — A középső és a legnagyobb cigarettára gyújtottak, a legkisebb nyögve hevert a lábuk előtt. — A leg-

több az arany — mondta kisvártatva a legmagasabb —, de akad bőven ezüst is. — Halkabban — mondta a középső, a kocsmárosra mutatva. A legnagyobb legyintett. Nemsokára megszólalt a kocsmáros. — Kész — mondta. — Na — mondta a legnagyobb —, de gyorsan elkészültél — és eltűnt a kriptában. Kisvártatva előugrott. — Eljen! — kiáltotta. A legkisebb felugrott, és odaszaladt hozzá. — Itt van — mondta az —, fogjad, nehéz, mi? — Nehéz, jaj, de nehéz — mondta a legkisebb, gyorsan szedve a lélegzetét. — Ti csak menjetelek előre — mondta a legnagyobb a legkisebbnek és a középsőnek —, én majd utánatok jövök, ha a kocsmárossal eltüntettük a nyomokat. — A középső és a legkisebb sietve elindultak az úton. Kisvártatva azt hallották, hogy valaki szalad utánuk. Behúzódtak egy fa mögé. A legmagasabb volt. — Hol a kocsmáros? — kérdezte a középső. — A legnagyobb legyintett. — Kerülő úton ment — mondta, s kivette a zsákot a legkisebb kezéből.

Mire hajnalodni kezdett, már a másik falu határában voltak. A legmagasabb ment legelől, utána a középső, míg a legalacsonyabb leg hátul ballagott. — Te — mondta váratlanul a középső az előtte lépkedő legnagyobb —, neked véres a nadrágod szára, te! — A legnagyobb megtorpant. — Hol? — kérdezte meglepetten. — Ja, látom, látom — mondta anélkül, hogy lenézett volna —, látom. — És amikor a gémeskút közelébe értek, a legmagasabb letette a zsákot a földre, és egy vödör vizet húzott fel.

AZ ELLENSÉG

BOGDÁNYI SÁNDOR

A telefon élesen csengett.

Garai felriadt, és hunyorogva nézett körül a félhomályban. Délutáni pihenéséből rázta fel a csengő, s éppen Manciról álmodott, a szőke, kék szemű, hosszú lábú Manciról, a gépírónőről. Álmában Mancsi bejött az irodájába, megállt előtte, hosszan a szemébe nézett, s így szólt: „A magaté vagyok”. Így mondta, két-három póre szóval, és el se pult, le se sütötte a szemét, hanem közeledett, közeledett, hozzátapadt. átfonta karjával, s Garai úgy érezte, hogy a lány csupa kar és csupa tűz.

Ekkor csengett fel a telefon.

— Halló!

— Itt az ellenség beszél — hallotta a drót másik végéről.

Hülyeség, gondolta magában Garai, s ásítva visszaszólt a kagylóba:

— Téves kapcsolás.

Már átfordult a másik oldalára, s behunyva szemét, bizsergő er-nyedtséggel igyekezett felidézni az elröppent álmot, amikor a telefon újra csengeni kezdett. Felvette a kagylót.

— Garai lakás? — hallotta ugyanazt a hangot.

— Igen — ásított Garai.

— Garai Kázmér igazgatót kérem.

— Én vagyok. Tessék.

Rövid csend következett, aztán ismét megszólalt a hang:

— Figyelmeztetem, ne tegye le a kagylót, ha kedves az élete. Ha nem hallgat meg, kinyírjuk. Fasirozottat csinálunk magából. Érti?

— Értem. Különben se szeretem a fasirozottat.

— Ne szellemeskedjen, maga hólyag.

Garai felült az ágyban, foga összeszorult, orrán át hosszan beszívta a levegőt, s mérgében már-már le akarta csapni a kagylót, de ráeszmélt szándékának hiábavalóságára, hisz ez a névtelen alak úgyszólván felhívja újra.

— Kikérem magamnak! — csattant fel erélyesen. — Kivel beszélek?

— Az ellenségével.

— Nekem nincs ellenségem.

Ördögi kacaj hallatszott a mikrofonban.

— Van. Én vagyok az ellensége. Torkig vagyok magával.

— Ha a torkával van baja, forduljon inkább gégeszakorvoshoz.

— Tökfej. Hagyja abba a szellemeskedést, mondtam már.

— Hagyja abba a gorombáskodást, mondtam már — vágott vissza Garai.

Egy pillanatra csend támadt, aztán újra megszólalt az ismeretlen.

— Jó. Térjünk a tárgyra. Figyelmeztetem, hogy az egész vállalat visszhangzik az ön legújabb disznóságától. Mindenki arról beszél, hogy a szeretőjét, a Mancit, ki akarja nevezni titkárnőjének. Tisztában van maga azzal, hogy az a szőke ringyó mindössze nyolc elemít és gépírói tanfolyamot végzett? Hogy rövid szolgálati ideje alatt kizárólag nemi téren van hosszú gyakorlata? Tisztában van maga ezzel?

Garai éppen gyűjtötte a szavakat, hogy méltóképpen válaszoljon, de közben hallotta a kattanást. Az ellenség lerakta a kagylót.

Tehetetlen dühében rágyújtott, és égő cigarettával a szájában kiugrott az ágyból.

Felháborító, gondolta magában a zuhany alatt. Hisz eszébe sem jutott titkárnőnek kinevezni Mancit! Különben is semmi köze a lányhoz.

Az ujjukból szopják, persze. Az ellenség dolgozik, persze. Kitalál, rágalmaz, fenyegetőzik, persze. Megzavarja délutáni álmát, persze. Na majd teszünk róla!

A nyakkendővel vesződött a tükör előtt, s hirtelen megállt a keze, mintha valaki megragadta volna, mintha figyelmeztetni akarná: várj, hékás, talán mégis van valami a dologban. Tárgyilagosan vizsgálva a körülményeket, el kell ismernie, hogy nemegyszer hosszan rajta felejtette a szemét Mancin, főleg egyes testrészein ugyebár, mert valóban olyan melle van annak a lánynak, meg a lába — te jó ég! —, és járás közben olyan mozgásokat végez, hogy... Végtére is az ember nincs fából!

Igen ám, de ha az igazgató így néz a beosztottjaira, akkor nyilván okot ad a mesékre. Az ellenségnek tehát lényegében igaza van, noha hazudik. De vajon hazudik-e? Inkább csak túloz. Hisz lehet, hogy előbb-utóbb valóban titkárnővé avatta volna Mancit. Lehet.

Badarság, mondta hangosan, s úgy megrántotta a nyakkendő rövidebb végét, hogy majd megfulladt a szorítástól.

Talán nem is badarság, bogozta újra az előbbi gondolat szálait. Tény, hogy ma Manciról álmodott, méghozzá igen sikamlós helyzetben, s ki tudja, hogy végződött volna az álom, ha az a telefonhívás nem jön közbe. Esetleg rájuk is nyithatott volna valaki ott az irodában. Brr, még rágondolni is szörnyű!

Ez az álom mégiscsak jeladás. Intő figyelmeztetés, hogy előbb-utóbb elindult volna a lejtőn, hisz tudat alatt, lám, már közeledett a lányhoz, engedett a csábításnak, s a többi már úgy következett volna, mint szokott az igazgató és női beosztottja között. Pfu!

De miért pfuj? Hát az elődje nem ezt csinálta? Legalább tíz szeretője volt a vállalatban. És lám, haja szála se görbült meg, sőt magasabb beosztást kapott.

Vigyázat, mondta hangosan Garai, mert hirtelen felismerte, hogy ez az érvelés sántít. Persze, hogy sántít! Hiszen ő tudja legjobban, hogy bennfentes körökben hogyan beszélnek Somosról, az elődjéről, hogyan szabdalják ízekre egy-egy kalandját, hogyan csámcsognak a pisz-

kos részleteken, s végül mindig hozzáteszik, hogy ez a Somos igen képzett, okos ember, de nagy szoknyavadász.

Hát órála nem fognak így beszélni. Őt nem fogja leszedni lábáról egy banális álom. Majd ő megmutatja.

Gyorsan vetkőzött, s visszafeküdt az ágyba.

Két perc múlva mélyen aludt. Nem álmodott semmit.

*

Garai az előtte fekvő iratokra szegezte tekintetét. Voltaképpen önmagába próbált nézni, ellenőrizni, vajon érez-e valamit a lány iránt. Nem, nem érez semmit, legföljebb valami ürességet, valami szürkéséget bensőjében, mintha festéket nyelt volna.

Mancit hellyel se kínálta.

— Tessék — mondta Garai, de fel se pillantott.

A lány hangját hallotta:

— Kérem, engem tegnap áthelyeztek az igazgatóságról a könyvelésbe.

— Nem áthelyezték — vágott közbe Garai nyomatékosan és ridegen —, hanem én áthelyeztem.

— Úgy? — hallotta Mancit. Meglepetés, csodálkozás és felháborodás remegett a hangjában.

Garai most felemelte tekintetét, s látta, hogy a lány szemét előntötte a könny, arca kipirult, s remegő ajka mögött felcsillantak hófehér fogai.

Határozottan szép ez a kis tigris, gondolta Garai. Ha tehetné, most legszívesebben megharapna engem.

Manci azonban nem harapott, hanem pityergett és szipogott.

— Én nem szeretek ott dolgozni — suttofta. — Én maga mellett szeretek dolgozni.

Ahá, gondolta Garai, ez egy jól helyezett mondás volt, ennek nem szabad bedőlni, nem szabad, nem szabad, nem szabad...

— Én maga mellett szeretek dolgozni — ismételte a lány. — Nem hallja? — csattant fel indulatosan.

Garai felállt a székből, megkerülte az íróasztalt, s néhány lépést tett fel-alá.

— Nézze kérem — kezdte magyarázni —, nekem a szükséglethez kell igazodnom. Joga van fellebbezni.

— Eszem ágában sincs fellebbezni. A maga határozata ellen sohasem fogok fellebbezni. Mindig azt fogom tenni, amit akar.

Garai érezte, hogy ez most a kanyar, az életveszélyes kanyar, s ha nem fogja erősen a kormányt, a mélybe zuhan.

— Nos, én azt akarom, hogy átmenjen a könyvelőségbe! — mondta halkán, de határozottan.

A lány hallgatva nézte, nézte, aztán megszólalt:

— Látom, magával itt nem lehet beszélni. Nekem pedig beszélnem kell magával. Annyi mindent szeretnék elmondani magának... Kérem, hívjon fel otthon, vagy jöjjön el hozzám egy este.

Garai megfordult, s elindult a szoba másik vége felé. Mit válaszoljon erre a kihívó ajánlatra? Rendreutasítsa a lányt, vagy egyszerűen ne vegye tudomásul a meghívást?

Mire visszafordult, a lány már nem volt a szobában.

Egyik este hat óra tájban már várta a telefonhívást. S valóban, pontosan hatkor csengett a készülék.

— Halló, itt Garai.

— Itt az ellenség.

— Már megint? Mi újság?

— A stancolóban ma megállapították a munkások, hogy maga nagy marha.

— Kedves.

— Maga vett egy új gépet Hollandiában, de mivel halvány gőze sincs, milyen gépre van szükség, hagyta magát becsapni. Ez az új gép sokkal nagyobb üzembe való, itt a kapacitása negyedét sem tudják kihasználni. Érti, maga tudatlan fráter?

Kattanás hallatszott.

Vége a beszélgetésnek.

Garai keserű szájjal nyelte le a gorombaságot, de máris feltár-
csázta a második váltás vezetőjét, sürgős jelentést kért az új holland
gép eddigi teljesítményéről, s elhatározta, hogy már holnap felajánlja
a gépet egy nagyobb üzemnek, s beszerez egy másik, kisebb teljesít-
képességű gépet saját vállalata számára.

Feltéve persze, hogy az ellenség igazat mondott. Eddig azonban már
öt esetben igaza volt a fickónak. Meg kell hagyni, hogy bár trágár
a modora, mindig van némi alapja annak, amit mond.

Garait egyáltalán nem izgatta, ki lehet a névtelen telefonáló. Szinte
úgy kezelte, mint egyik kellemetlen, de hasznos beosztottját, mint
egy faragatlan, de árgus szemekkel figyelő üzemi ellenőrt, akinek el
kell nézni sok mindent, mert lényegében teljesíti kötelességét. Kiletét
azonban nem kutatta Garai, nem jelentette fel, nem fürkészte kör-
nyezetét, nem vette sorba barátait és ismerőseit, hogy hangszínükből,
modorukból következtetve esetleg felfedje az ellenséget.

Kezdetben nehéz volt megszoknia ezt az ijesztő szót, az *ellenséget*,
hisz lényegében szörnyűséget fejez ki: ellened törő valakit, fenyegető
veszélyt, könyörtelenséget, halált. Később rájött, hogy nem is oly
rémes a dolog, hisz az embert nyilván barátok és ellenségek veszik
körül élete végéig. Azok, akik csak barátokat látnak maguk körül,
voltaképpen áltatják magukat, nem akarnak szembenézni a valóság-
gal, az életet irányító iratlan törvénnyel.

Sokat töprengett erről Garai, s mindinkább úgy érezte, hogy ő a
világon az első ember, aki felismerte, hogy a legjobb barátban is
létezik valami ellenséges, s hogy a legnagyobb ellenség is lehet ba-
rát. Ez a felfedezés megnyugtatta, egyszersmind felvillanyozta: kü-
lönbnek, erősebbnek érezte magát másoknál.

— Ide figyeljen Garai! Van magában szégyenérzet?

Garai nagyot nyelt, de nem válaszolt. Fülét hegyezve várta az ellen-
ség újabb támadását. A hang folytatta:

— Tegnap vacsorát rendezett annak a belgrádi vezérigazgatónak.
Igaz?

— Igaz — hebegte Garai, aztán felocsúdva zavarából, erélyesen hozzátette: — Semmi köze hozzá!

— De még mennyire közöm van hozzá, maga beképzelt hólyag! Az a vacsora annyiba került, hogy egy szerényebb család egy hétig megélhetne belőle. Dagadtra zabálták magukat: süllő tartármártással, becsinált borjúleves, háromféle sült hús, rakott palacsinta, palackozott borok — a hasuk úristenit, hát nem szégyellik magukat? Tudja-e, hogy az Árvai Jani, a gépészüik három hónapja fekszik a kórházban, a családja meg nyomorog? Tudja-e, hogy az Árvai Jani segélyt vagy kölcsönt kért, de maga három hete a fiókjában tartja a kérvényét.

Garai haragosan közbeszólt:

— Tudom. Nincs rá törvényes lehetőség.

— Nincs, ugye? De arra van törvényes lehetőség, hogy maguk zabáljanak!

— Modortalan fráter! — robbant ki Garaiból. — Hát nem érti, hogy a mai gazdasági életben a személyi kapcsolatok igen fontosak. Magának sejtelve sincs arról, hogy olykor milliós üzletek függenek egy-egy vezérigazgató magatartásától. Ettől a belgrádi vezérigazgatótól függ például, hogy megkapjuk-e a megrendelést, amely hónapokra biztosítja az üzem folyamatos működését három váltásban. Ez azt jelenti, hogy a munkások jól fognak keresni, nem kell senkit elbocsátani, s nyugodtan készülhetünk az elkövetkező időnyre.

Garai még szeretett volna kifejteni egyet-mást a piac törvényeiről, a beruházások szükségességéről és a termelékenységről, de ráeszmélt, hogy a levegőbe beszél. Az ellenség már régen megszakította az összeköttetést.

Tudatlan, műveletlen alak ez az ellenség, gondolta magában Garai. Mindenbe belekotnyeleskedik, közben annyit se ért a közgazdasághoz, mint egy tetű.

Sokáig ült némán a telefon mellett, aztán feltárcsázta a főkönyvelő számát:

— Maga az, Tóth?

— Igenis, igazgató elvtárs.

— Gondolkoztam azon a tegnapi vacsorán.

— Remekül sikerült a vacsora, igazgató elvtárs.

— Nem mondhatnám.

— De kérem, mindenki pompásan érezte magát.

— Én nem éreztem magam pompásan.

— Neem?

— Nem.

Rövid hallgatás után Garai újra megszólalt.

— Főleg az nem tetszett, hogy maga egymás után rendelte a palackozott borokat. Az a rakott palacsinta is teljesen fölösleges volt. És előételre sem volt szükség.

— Értem, igazgató elvtárs.

— Dehogy érti. Én a vacsorát hasznosnak tartom a vállalat szempontjából, de persze túlzások nélkül.

— Máskor ügyelni fogok, igazgató elvtárs.

Garai megköszöri a torkát.

— Másról szeretnék most beszélni. Árvai János kérvényéről. Emlekszik rá?

— Hogyne. Nem utalhatunk ki neki segílyt. Előleget sem. Nincs rá törvényes lehetőség.

— Ügy? És ha a szakszervezetnek utalnánk ki bizonyos összeget, a szakszervezet pedig segíly címén kiutálná Árvainak?

— Ezt megtehetjük, de csak az igazgató bizottság jóváhagyásával.

— Na látja, tehát mégis van rá törvényes lehetőség. Maga, Tóth, a paragrafusoktól már nem látja az embert.

— Hát nem csoda, igazgató elvtárs, hisz annyi a rendelet, tetszik tudni.

— Tudom. Kérem, holnap intézkedjen Árvai ügyében. Ez legyen az első dolga.

— Igenis, igazgató elvtárs.

*

Garai tudatosan igyekezett kiegyensúlyozott életet élni. Aránylag fiatalon, harminckét éves korában nevezték ki igazgatónak. Kinevezését egy hullámnak köszönhetette. Két évvel ezelőtt ugyanis az illetékes körök megállapították, hogy a városban csupa idős igazgató működik. Ekkor indult meg a fiatalítási hullám, s ez sodorta az igazgatói székbe Garait is.

Előélete kissé tarka volt: elég nehezen végezte az egyetemet, ivott, kártyázott, táncolt, lányok után futkosott, s végül beleesett egy diák-házasságba, amely háromévi albérleti élet után klasszikus módon bomlott fel. Garai rájött, hogy felesége nemcsak szorgalmasan együtt tanul évfolyamtársaival, hanem szorgalmasan együtt szeretkezik is velük. Beadta hát a válópert, s átköltözött egy másik albérleti szobába. Ez a szoba tágasabb, világosabb volt, s talán ennek köszönheti, hogy rövidesen diplomált.

A diploma ismertette meg vele először a siker ízét. Otthon tárt karokkal fogadták. Szülei úgy néztek fel rá, mint valami istenre. Kishivatalnok apja mérnök úrnak szólította, anyja pedig csak így emlegette a szomszédban és a piacon: „az én mérnök fiam”. Szerencséjére akkoriban kapkodtak a közigazdászok után. Azonnal álláshoz jutott, két év múlva már városi képviselő lett, helyet kapott megannyi társadalmi szervezetben, bizottságban és testületben.

Felfelé ívelő pályája teljesen elfeledtette vele az egykori iszákos, kártyás, könnyelmű Kazit. A bohó Kazi igen gyorsan és rugalmasan átvedlett Garai Kázmérrá, a város tekintélyes polgárává, néhány év múlva pedig a legnagyobb helyi iparmű tetterős igazgatójává.

A nőket kerülte. Félt a botránytól. Zökkenésmentes karrierje úgynevezett példás életre kényszerítette. Fojtott vágyai azonban fel-feltörték benne, olykor úgy érezte, hogy most fel kell ugrania, el kell rohannia a Gyöngy utcába, Mancsi lakására, letérdelni a lány előtt, átölelni két hosszú, formás lábát, megvallani álmait és sóvárgását, de aztán összeszedte magát, és lecsillapítva remegését, visszazökkent egyensúlyába. Ilyenkor rendszerint elutazott a hét végén Belgrádba, volt háziasszonyához, Marinához, az érett özvegyhez. Két napig hagyta magát becézni, kényeztetni, simogatni, mint egy hím állat, aztán a vasárnap reggeli vonattal sietett haza, a városba, ahol makulátlanak érezte magát.

A vállalatban nem voltak különösebb gondjai. A bejáratott mechanizmus szinte magától működött, és Garainak olykor az volt az érzése, hogy ő felesleges, kívülálló személy, egyfajta ellenőr, aki csak felülről figyel, mit csinálnak a többiek, s időnként megdicséri, vagy megrovja őket.

Az ellenség, a névtelen telefonáló megjelenése megváltoztatta Garai helyzetét. Tőle értesült, hogy a bejáratott mechanizmus mélyén, a látszólagosan csendes állóvíz alatt sok minden kavarog, forr, rotyog, hogy rengeteg elintézetlen vagy rosszul intézett ügy, temérdek tisztázatlan ellenvélemény, igaz és hazug pletyka remegteti a vállalat épületét.

Az új szerep tetszett Garainak. Az ellenségtől szerzett értesüléseivel nemegyszer meghökkentette közvetlen beosztottjait, az osztályvezetőket, de az öngazgatási testületeket is. Felszínre hozott olyan kényes kérdéseket, melyekről eddig csak suttogni mertek. Garai tekintélye nőttön-nőtt.

*

— Halló! Garai?

— Igen.

— Szóval megint külföldre készül az úr?

— Éppen csomagolok. Nem tetszik?

— Dehogynem. Tőlem akár örökre kint is maradhat.

— Nem vagyok kíváncsi a piszkos megjegyzéseire. Mit akar?

— Azt akarom, hogy eltűnjön végre, maga poloska.

— Hallja, tisztelt úr, ön folyton osztogatja a sértéseket, közben megfélemezik saját magáról. Végtére is ön jellemtelen alak.

— Ügy?

— Ügy. Névtelenül telefonálgatni valakinek, ez a legnagyobb aljaság. Ön ezt nem tudja?

Egy ideig csend volt, aztán az ismeretlen megszakította a beszélgetést.

Garai még sokáig tartotta kezében a kagylót, bele-belenézett a mikrofonba, de az néma maradt.

Vajon mit akart mondani az ismeretlen? Hátha valami fontos, sorsdöntő közlése volt, ő pedig ostoba módon belekötött, és megakadályozta, hogy elmondja a dolgot.

A kocsni már lent várta a ház előtt, de Garai, kabátban, kalappal a fején, bőröndjét fogva állt még a szoba közepén, és várta, hátha cseng a telefon.

A telefon azonban hallgatott, csökönyösen, feketén.

*

Tíz nap múlva tért vissza, s alig várta, hogy újra otthon legyen. Külföldön állandó feszültségben élt, és tárgyalás közben, vagy a szállodai magányban nemegyszer azon kapta magát, hogy gondolatai elkalandoznak, hogy folytatn furdalja a kíváncsiság: vajon mit akart volna közölni a névtelen telefonáló.

Otthon a megszokott rend fogadta. Íróasztalán néhány levél feküdt, átfutotta őket, aztán a telefonra pillantott.

A telefon gúnyosan hallgatott.

Garai dühösen tárcsázott, mintha a készüléken akarná kitölteni bosszúját. Felhívta a vállalatot, s bejelentette, hogy megérkezett, de nem jól érzi magát, otthon marad.

Napokig nem mozdult ki a lakásból. Rengeteget dohányzott, feketézett, henyélt, ponyvaregényeket olvasott, vagy le-fel járkált, olykor pedig az ablakon át nézte a külső világot. Már-már valóban betegnek érezte magát. Idegei pattanásig feszültek. Állandóan lesben állt, mintha valami sorsdöntő eseményre várna.

Az ötödik napon felcsengett a telefon.

— Ide figyeljen, maga barom — hallotta az ismert hangot, s jóleső érzés áradt el rajta. Most már végképp ráérezte, hogy ellenség nélkül nem tudja, mi a teendője.

VELJKO PETROVIĆ MAGYAR NYELVŰ LEVELEIBŐL

MAJTENYI MIHÁLY

Az elbeszélő irodalomban legyenek egyé-
nek, természeti erők és társadalmak ára-
mai, s ne művészetten kívüli okoskodá-
sok, plakátszerű illusztrációk. (1951)

Irodalmi levelezés, levélváltás irodalmi ügyben... azt hiszem, egyre ritkább jelenség ma. A telefon és távíró idejében a gyors közlekedési eszközök óráiban egyre kevesebb az ilyesmi: az emberek személyesen találkoznak, telefonálnak, konferenciáznak... Veljko Petrović azonban — szinte magam előtt látom, ahogy íróasztalánál nekiül a levélpapírnak, a levélírásnak — rejtélyes mosolyával az arcán... „megadta a módját” ennek is. Nem tudom, készül-e valaki szerteszét a világba írt levelei összegyűjtésére (érdekes irodalomtörténeti anyag lehetne ez!), én magam abban a szerencsében részesültem, hogy jó egypár levelet írt hozzám, s megőriztem ezeket a leveleket a nagy író iránti tiszteletből, de megőriztem őket azért is, mert a szerb irodalom nagy elbeszélője és a legszebb szerb hazafias versek írója... jórészt magyarul írta hozzám ezeket a leveleket. Néhány ezek közül inkább személyes természetű, de van közöttük olyan is, amely élénk fényt vet magára az alkotóra, az íróra, esztétikai felfogására, metier-beli valomás is van köztük; van aztán egy rádióadás ebben a levelezésben, s végül — függelékként — néhány személyes találkozásunk felidézése. A leveleket kevés simítással és kihagyással közlöm, a simítás inkább stilisztikai, bár az író, ha lendületbe jött — különösen esztétikai kérdések fejtegetésénél —, meglepő magyar szókinccsel és szóképekkel árasztott el, és ámulva olvastam sokszor ezekből a levelekből eleméntárisan előtörő közlésvágyát és kerek mondatait: mintha világéletében magyarul írt volna... holott ezt a nyelvet fiatalkorában tanulta, és az utóbbi évtizedekben (úgy tudom) keveset használta csak. Csodálatos lelkének izzásában sokszor úgy keltek ki belőle a szavak, mintha az a régi tűz égne benne. Szálfás hosszú betűi erőteljesek: udvariasak, de valahogy megfellebbezhetetlenül egyéniek. De kezdjük talán legelől ennek a különös levelezésnek ismertetését.

1950-ben értesültem arról, hogy Veljko Petrović Mikszáthot kíván fordítani... vagy írni akar Mikszáthról és műveit keresi; a hír nem volt elég világos, személy szerint nem is nekem szólt, vajdasági magyar írókkal keresett valami érintkezést ebben az ügyben, s elküldtem neki Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című regényét. Erre érkezett a következő, szerb nyelvű válasz:

Štovani družo Majtenji!

Danas sam primio Miksatovo „Szent Péter esernyője”. Na pošiljci „šalje” ozn. Ništa ne razumem t.j. razumem tako: čuli ste od Leskovca da želim od Miksata nešto za prevod, ako ide kao „Tót atyafiak”, „A jó palócok” taj isti „kişobnan” i tako pa ste mi drugarski poslužili. Mnogo hvala. Čitaću za svoj čef, jer čini se, neće odgovarati za prevod. Šteta. Čim pročitam, vratiću Vam knjigu zahvalno. Mnogo pozdrava od

V. Petrovića

Umetnički Muzej Beograd
Musée des beaux arts
Belgrade

Mihály Majtényi književnjik
Novi Sad, Jovana Gjorgjevića 2.

A belgrádi postabályeg kelte: 1950. május 13., a Novi Sad-i posta pecsétje 1950. május 14.

Belgrád, 1950. V. 12.

Tisztelt Majtényi íróárs!

Ma megkaptam Mikszáth „Szent Péter esernyőjét” a küldeményen a feladó jelzésével. Semmit sem értek a dologból, illetve következtetem: Leskovactól hallotta nyilván, hogy fordítani szeretnék valamit Mikszáthtól, esetleg a „Tót atyafiak” vagy a „Jó palócok” című kötetből vagy az említett „Esernyőből” és szíves volt elküldeni (az utóbbi) kötetet. Hálás köszönet. Elővasom a saját szórakozásomra, mert úgy tűnik, hogy nekem nem felel meg fordításra. Kár. Amint elővasom a könyvet, hálásan visszaküldöm. Sok üdvözlöt

Veljko Petrovićtól.

Ahogy tisztában voltam vele, hogy V. Petrović mit akar és mit keres, elküldtem hozzá még két Mikszáth-kötetet. Erre érkezett a következő magyar nyelvű válaszlevél, amely 1951. május 11-én kelt:

11. V. 1951.

Tisztelt Majtényi íróárs!

Még hosszú betegségem ideje alatt is epesztett a gondolat, hogy adósa vagyok: Mikszáth Szent Péter esernyőjével és egy köszönő levéllel. Bocsánat. Meg azért is, hogy a legutóbbi közgyűlésen (a szerbiai íróegylet közgyűléséről van szó, M. M. megjegyzése) — aztán megint ágyamra dőltem — nem ismertem fel. — — — Tehát nagy késéssel nagy köszönet, habár nem használtam fel a könyvet, manapság lefordíthatatlan (azaz mehezen érhető lenne a Szent Péter esernyője a mai jugoszlávoknak. Sokat kellene magyarázni Hungáriáról, a gentrykről, vármegyei idillekről. Engem szórakoztatott a könyv, ez a sírva vigadó palóckodás.

Hanem nem adom fel a gondolatot: lefordítani valamit Ötöle (Mikszáthtól). Majd felenged jövőre ez a fene papírkrisis s a Jez szívesen prezentálna egy Mikszáth féle anthológiát. Vannak, vannak neki is olyan allmenschlich (általános emberi) elbeszélései, mint Móricz „Hét krajcár”-ja, hamarjában nem emlékszem pontosan még néhány ilyen példára. Segítsen ebben, megéri Mikszáth, habár a gonosz Tiszák leibhuszárja volt. Nekem csak három köbete maradt meg (háromszor volt préda az én könyvtáram, sok ez egy íróember életében!) ezekben csak egy A kaszát vásárló parasztról szóló, közvetlenebb... és fordítható.

Hogy jogosult sértődését megnyihítem — legalább remélem — itt küldöm egy könyvem. Hírlapírók állították össze s „megadták a formáját is”. Én nem így csinálnám, de hát...

Még egyszer köszönve szíves előzékenységét, üdvözli földijét

V. Petrović.

(A belgrádi múzeum borítékja
Címzés: Mihalj Majtényi književnik
Novi Sad Matica Srpska Biblioteka)

A postás átcímmezte a Magyar Szó szerkesztőségébe.

S én kutattam, kerestem újabb Mikszáth-kötetek után, el is küldtem őket. S elküldtem egy elbeszéléskötetemet is cserébe az általa küldött saját kötetéért és egy kicsit... írói bemutatkozásnak. Újabb levele (a boríték szerint) 1951. június 2-án kelt, megszólítás nélkül, in medias res úgy kezd:

Annyira tele volnék a régi „magyar világ” zamatjával (most magyarul olvasok) hogy legszívesebben öcsémuramnak vagy Jóizú Regélőtársamnak szólítanám.

Hát megkaptam a könyvét (Forró föld) meg a két Mikszáth-kötetet. Köszönet az olvasás élvezetéért, de még inkább a kötéppótlású magyar megismeréséért. Gratulálok hamisítatlan költői tisztaszívűségéhez: jó fiúnak és talpig férfinak kell lenni ahhoz, hogy az íróember a mai saját írásait a „fene” Mikszáthéval együtt küldje, még hozzá egy ilyen vén, kényes íróolvasónak. Szóval: megállta a helyét.

Őn természetesen valami megjegyzésfélé, ha nem is épp kritikát vár tőlem (Mert egyikünk sem tűrné az üres bokázást). Én ezúttal — talán még lesz alkalmam beszélni ezekről a kérdésekről: egy elvet szeretnék vastagabb betűkkel kiírni: nem kedvelem és nem helyeslem a politizáló riportot az irodalomban; a komoly zsurnalisztikában annál inkább szeretem, de a novellát a regényt riporttá formálva — sehogy. Nem szeretem (talán azért) az amerikaiak közül Upton Sinclairt, sem Dos Passost... ellenben Hemingwayt nagyon. Ha ősdí az ízlésem és álláspontom, hát ősdí. Ahogy a festményen az alak — ha portréről vagy alakkompozícióról van szó — legyen alak és ne folt, úgy az elbeszélő irodalomban legyenek egyének, természeti erők, társadalmi áramlatok s ne művészetén kívüli okoskodások, plakát-szerű illusztrációk. Lehet, hogy vége a régi felfogású művészeteknek, a kondenzációnak, az alakító, muzikálisan zsongó, sugalmazó és sejdítő szó-művészeteknek; lehet, hogy az örök tartamra szóló illúzióból eredő kreálásnak vége s csak realisan, tudatosan, rövid időre, kézzel fogható célokért, ilyen indokok után fogják ezután a mesterek dolgozni, lehet hogy a kétféle inspiráció rányomja bélyegét a műre — bizonyára. Am mégis azt vallom: a korai kereszténység művészete és irodalma (ma) csupán a papokat és professzorokat érdekli de a belvederi torzó — — — lelkesíteni fogja az emberiséget a világ végéig. — — — Thomas Mann is fél a művészetek összeomlásától — mint Plinius — de ő a nagy művész, Goethe egyenes utóda egy hajszálat sem enged szigorú művészeti felfogásából.

Dehát ebből elég, ezzel csak azt mondom: meséket és emberi történeteket írjon, mert megvan a „cszídója” hozzá, van nekem szímatom... közben baljával írjon szép, lelkes szípkázó riportokat de külön-külön.

Hogy közben más levél is érkezett tőle — nem emlékszem már. Bizonyára, hiszen a további levelezésben megnyilvánuló hang bizonyos folytonosságra enged következtetnini, ez a közbeeső levél azonban hiányzik. Viszont ugyanennek az évnek, 1951-nek őszén a következő levelet kaptam tőle (ugyancsak magyar nyelven):

Beograd 1. X. 1951.

Kedves Majtényi barátom, ha valami tíz évvel volna fiatalabb, öcsémnek szólítanám, a régi módi szerint. Hát jelentem alássan, megkaptam szép könyveit, a novellákat átlapoztam, futólag, de az „Élő víz”-et egyszuszra két nap alatt átolvastam, még pedig — ahogy az én vén fejem manapság elbírtja — alaposan. Most csak egy pár szóval a hatásáról (a szakemberek között intím, metierbeli megjegyzéseket hagyjuk a legközelebbi találkozásig). Én igazán élveztem a könyvet, hiszen az én gyerekkorom Nilusáról, minden gyönyöreink kútforrásáról van szó, Zomborról és annak vidékéről... Ami

igen fontos: minden komolyan és őszintén van előadva... Mondottam is a feleségemnek... — ezt olvasd ez a Tanaszije bácsi a te kalai nagyapád világa! De még az övé is, mert fiatal lány korában minden nyarát ott töltötte a csatornaparton.

Mégis kibőköm: kár, hogy ebbe a regény Prokrusztes ágyba három-négy regényt gyömöszkölt bele. Így is jó azonban. De most nyugosztalja egy álló ideig, dugja inkubációba (a fantáziáját) s lassan sorozatosan reljelen a Kissekről, a Csernák féle bácskai alakokról. A Fernbachokról a Lebachokról, a Szemző-Aiglerekről, a Pista báróról, a „bolond” szocikról és — — — és mirolunk szerb intellektuelekről, akik fiatal korunkban több jó magyar könyvet olvastunk, egyenként, mint a vármegyei urak együttvéve. Isten bizony Schön Adolfnál néhány magyar barátommal csak mi vetünk könyvet... jukkerlányok ezalatt pezsgőspharakat vágta a tükörbe...

Látja, ha valaki író társával elbeszélget, nem várokoztatja olyan sokáig... mindig lehet tanulni az öregektől is akármilyen vemhesek. Hej barátom, mikor én 50 éves voltam úgy virultam mint a pinty — — — — — Üdv. V. Petrović.

Aztán itt van Veljko Petrović egy írása, amelynek azt a címet is adhatnám: üzenet a vajdasági fiatalokhoz. Ennek az az érdekessége, hogy nyomtatásban sehol sem jelent meg még. A Novi Sad-i rádió ugyanis 1956 elején a rádióiskola műsorára tűzte Petrović Veljko irodalmi működésének ismertetését. Magát az író is meg akarták szólaltatni, ami végül sikerült is. Persze ez nem ment ilyen simán és egyszerűen: a rádiósok egy télutói reggel állítottak be, és nyilatkozatot kértek az ősz mestertől, méghozzá ex abrupto, magyarul... amitől ő — egészen érthetően — húzódozott: nem olyan könnyű idegen nyelven (még ha akármilyen jól is ismeri az ember) egyszerre nyilatkozni, beszélni a mikrofonba... Alkudozni kezdett velük: majd írásban elküldi és olvassák be a nyilatkozatát. A fiatalok két kérdést intéztek Veljko Petrovićhoz, az elképzelt rádióiskolában, az első: mit szeret jobban alkotómunkájában, a verset vagy a prózát, s melyik a két műfaj közül a szívéhez közelebb álló. A rádióiskola közvetítésének ideje erősen közeledett, és a rádió szerkesztősége megkért: utazzak le Belgrádba és sürgessem a kéziratot. Ez aztán meg is történt, s Veljko Petrović személyesen megígérte nekem, hogy a vajdasági fiatalokhoz szóló kézírata — válasszal együtt a neki feltett két kérdésre — három hét múlva Novi Sadon lesz. Így is történt. 1956. május 3-án kelet a kísérőlevele, amellyel Petrović V. elküldte a kéziratot, az én nevemre. Íme az erről szóló levél:

Kedves barátom, elnézést hogy annyira várokoztattam s végül szerbül írtam meg, de nem értem rá se (magyarul) fogalmazni, se fordítani. Félek, hogy ez nem pioniroknak való írás de hát ilyen témáról nehéz gyerekeknek írni, tréfálkozva tudnék csak szólni, viszont úgy érzem, hogy ilyen alkalommal nem szabadna viccelni. — — — — — Ha nem felel meg, hagyják csak ki. De ha lehet, őrizze meg magánál a kéziratot. Üdv. Őszinte tisztelője V. Petrović.

A Petrović Veljko által írt cikket, szerb eredetijében előbb adom:

Dragi moji mladi zemljaci!

Pošto sam jedan dug vek proveo, takoreći, bez prestanka pišući, a naizmenice i u stihu, i u prozi, pitate me: šta mi više odgovara od toga dvoga, šta više volim uopšte, a mogao bi ko od Vas i tako da kaže: šta mi kao lakše polazi od ruke?

Na to se deco moja ne može otsečno odgovoriti. Sve zavisi od onoga: šta hoćeš to ljudima da kažeš i u kakvom se raspoloženju nalaziš. Neka tema, neki predmet, zamisao, prestava ili osećanje baš traže, da se saopšte ljudima u stihu; obično čim se ukaže piscu takva potreba, ona se odmah i počinje da ostvaruje u njemu, skoro se naturaju na usne reči, ikoje je izražavaju i sad u ovom slučaju o kom govorimo: već od početka naviru na pesnikove usne ritmički povezane reči i u isti čas te iste reči i same po sebi nekako, i po svom značenju i zvuku, više i drukčije će blesnuti, no kad u jednom proznom sastavu treba da nešto opišu, potvrde ili obrazlože.

U svemu tom što se ljudima u stihu kaže — zato se ne veli uzalud: opeva — veoma veliku ulogu igraju same reči, ovakve kako su odabrane i često sasvim izuzetno poredane. Ono što se zove njihova pesnička vrednost, ta njihova zvonkost, ponavljanje, prekidanje, skokovi i prečutkivanje, to je u stihovima već samo po sebi često više od polovine sadržaja.

No kada je piščevo doživlja — za koji je on ubeđen da je značajan za život, za razumevanje života, i drugih ljudi, — kad je taj doživljaj takav da ga on mora tim svojim ljudima uverljivo i prismo, u celosti, saopštiti, jezikom kojim bi, zamišlja se, i oni to učinili da su slično doživeli, onda pripovedač, bar ove vrste, kao što je Vaš stari Vojvođanin, i likove i pojave i prizore i slike iz prirode, već u samom sebi oživljava u prozi, i iskazuje tu svoju istinu o životu u proznim rečenicama. Razume se, ni te rečenice nisu bez reda, bez ritma bez takozvane melodične linije; samo to nije i ne sme biti „popevka“, kao što treba da bude u pesmi, kao što ni pesma nije pesma ako je takvim jezikom sročena, jer tada ne peva, a ona mora da zvuči kao neka vrsta nota.

Nego, meni se čini, nije to važno za Vas da o tome pametujete: kako ko od pisaca stvara. Važno je da Vi još sada kad Vam je duša prijemčiva i još neopterećena utiscima kojima život navaljuje na čoveka, da Vi sada saznajete: šta to pisci, umetnici hoće da kažu, šta oni stvaraju. Čitajte dela pisaca, u uspelom delu diše onaj čovek koji čoveka treba da zanima. A što pisci govore, — može biti samo prolazna ljudska čud...

Molim da mi oprostite, ako se nisam izražavao dovoljno jasno. Jer ja smatram, da je jasnost ne samo vrlina jednog pisca već i njegova dužnost — *kutyakötelessége* — kad se obraća narodu. Zdravo!

Bg. 3. V. 1956.

Veljko Petrović

Ez az írás, amely mondom, sehol sem látott napvilágot, csak a rádió hulláma:n hangzott el, magyar fordításban így hangzik: (Erdekes, hogy V. Petrović egy magyar kifejezést, hogy „kutyakötelessége” maga írt bele, mintegy mankónak a fordítóhoz.)

Kedves fiatal földijeim!

Mivel egy hosszú emberéletet úgyszólván szakadatlanul írással töltöttem, méghozzá felváltva versben és prózában, most kérdezitek tőlem: mi felel meg nekem inkább e kettő közül, melyiket szeretem jobban; s talán valamelyikötök így is kérdezhetné: melyikkel boldogulok könnyebben?

Erre, fiatal barátaim, nem lehet egyértelmű választ adni. Minden attól függ: mit akarsz mondani az embereknek és milyen hangulatban vagy. Vannak témák, tárgyak, elgondolások, képzetek vagy érzések, amelyek szinte megkövetelik, hogy versben közöljük őket az emberekkel; rendszerint, ha ilyen szükséglet támad az íróban, ezt nyomom követi a megvalósulása is, szinte maguktól tolnak fel a szavak, amelyek kifejezik, méghozzá, ebben az esetben, amelyről most szólnak: eleve bizonyos ritmikai rendbe sorakozva, s ugyanakkor, úgyszólván maguktól, jelentésüknél és hangzásuknál fogva, másként, tisztábban csendülnek, mint ha valamit prózában kell leírni, kifejteni vagy megindokolni.

Mindabban, amit versben mondunk — vagy ahogy nem véletlenül mondani szokás: kidalolunk —, igen nagy szerepet játszanak maguk a szavak, az a mód, ahogyan kiválasztjuk és gyakran egészen kivételes rendbe illesztjük őket. Az, amit a vers költői értékének neveznek, a csengése, ismétlései, megszakításai, ugrásai és elhalkításai, gyakran a vers tartalmának több mint felét jelentik.

Am, ha az író élménye, amelyről úgy hiszi, hogy fontos az élet megértéséhez, más emberek megértéséhez; — ha ez az élmény olyan, hogy feltétlenül, meggyőzően és közvetlenül, egészében közölnie kell az emberekkel, méghozzá olyan nyelven, ahogyan azt feltehetően ők maguk is tennék, ha hasonló élményük volna, akkor az elbeszélő, legalábbis az olyan veretű, mint ez a ti vén vajdasági írótok, az alakokat, a jelenségeket, a természet képeit már önmagában is prózában éli át, és ezt az ő igazságát az életről prózai mondatokban fejezi ki. Természetesen, ezek a mondatok sem nélkü-

lőzik a rendet, a ritmust, az ún. melodikus vonalat, csakhogy ez nem lehet „dal”, mint a versben, mint ahogy a vers sem vers, ha a próza nyelvén szól, mert akkor nem dalol, márpedig a versnek zengnie kell, mint a zenének.

Hanem én úgy érzem, nem is annyira fontos számotokra, hogy arról bölcselkedjete: melyik író hogyan alkot. Az a fontos, hogy már most, amikor a lelketek még fogékony és nem terheli ezernyi benyomás, amivel az élet ront a felnőtt emberre, már most megértsetek: mit akarnak mondani az írók, a művészek, mit alkotnak. Olvassátok az írók műveit, és majd meglátjátok, a sikerült műben olyan ember él és lélegzik, akinek feltétlenül érdekelnie kell a többi embereket. Amit pedig az írók mondanak, mulandó emberi szeszély is lehet.

Kérlek benneteket, bocsássatok meg, ha nem fejeztem volna ki magamat elég világosan. Mert az én elvem az, hogy az érthetőség nemcsak erénye az íróknak, hanem kutyakötelessége is, amikor a néphez szól. Legyetek üdvözölve!

Múltak a hosszú évek; sokszor olvastam írásait — a régieket meg a legújabbakat: úgy tűnt mindig, hogy frissek és fiatalok, visszaemlékező írásaimban annyi ütem volt és annyi élelenség! Volt néhány személyes találkozásunk — levelet nem írt már hozzám —, szívélyesen ús sokáig elbeszélgettünk az ohridi írókongresszuson, legfelejthetlenebb mégis az a találkozásom volt vele (legfelejthetlenebb számomra), amikor Petar Petrović Njegoš centenáriuma a Lovćen hegy lábánál, az Ivanova Korita völgy turista-szállodájának halljában felémjött és kezét rázott velem. Zivataros, hideg idő volt, október hónapja, és akkor jöttünk vissza a hegyesúcsról; kissé pimaszkodva mondotta: „nem engednek, lássa, hogy felmenjek, azt mondják, fárasztó, nehéz út... de egyszer még felmegyek oda egy csokor virággal a kezemben, fel én!”

Mondom, akkor sokáig elbeszélgetett velem, beszélt a magyar irodalomról — állandóan figyelte az új könyveket —, különösen dicsérőleg szót Weöres Sándor lírájáról (akkor kapta meg könyveit). Szeme sarkából állandóan figyelt közben: hallja, maga egészem átázott — mondotta, s a szokott bohómiájával hozzátette: menjen és száritkozzon meg... Maga úgy látszik az első magyar író, aki bőrig ázott Njegoš emlékére...

Ezt a mosolyát, kedves szavait, derűjét és élcelődését már nem látjuk soha többé, most már csak művei maradtak itt örök időkre; egy nagy író lelkének halhatatlan kivetítései.

A FILOZÓFUSOK ISMÉT KORČULÁN

BÁLINT ISTVÁN

Az idén augusztusban ismét megtartották a Korčulai Nyári Iskola nevet viselő, nemzetközi hírű filozófustalálkozót. A jugoszláv filozófia majdnem valamennyi számottevő képviselője mellett több nemzetközi tekintély, neves külföldi egyetemi tanár is rész vett. A tíznapos tanácskozás központi témája *az alkotás és a tárgyasulás* volt. Ezenkívül négy symposion témája érintkezett ezzel a tárgykörrel: *szabadság és tervezés; bürokrácia, technokrácia és egyéni szabadság; öngazgatás és munkásmozgalom; s végül a kulturális tevékenység és a társadalom*. Ez a találkozó kiváló alkalmat szolgáltatott arra, hogy bizonyos — bár hézagos, nagyon hozzávetőleges, szuksegszerűen egyoldalú — képet alkossunk a jugoszláv filozófia mai állapotáról: milyen problémák foglalkoztatják ennek a filozófiának a képviselőit, hogyan közelítik meg ezeket a problémákat, és főleg mennyi eredetiséget (ami egyben újabb eredményeket is jelent) mutatnak tárgyalásukban.

1.

Korčula elsősorban azt mutatta meg, hogy a jugoszláv filozófusok azokkal a problémákkal birkóznak, amelyek — a Kommunista Szövetség átszervezésétől a gazdasági reformig — egész társadalmunkat foglalkoztatják, s egyben tanúskodott arról, hogy ezek a világ leg-többet vitatott problémái is. A leglényegesebb kérdés kissé leegyszerűsítve így fogalmazható meg: hogyan lehet szavatolni az emberben rejlő energia, alkotóerő szabad kibontakozását. Az előadók kiindulópontja ugyanis az volt, hogy a szocializmus nem pusztán életszínvonal — sőt elsősorban nem az —, hanem új társadalmi viszony, s ebből fakadnak a problémák: hogyan lehet megakadályozni, hogy a politikai felszabadulásért vívott harc maga is az elnyomás forrása legyen, a bürokratizmus elleni küzdelem maga is bürokratikus formákat öltjön, az emberi önállóságért vívott harc az önállóság feladásával járjon.

A Kommunista Szövetség átszervezésével kapcsolatban ez a probléma így vetődik fel: hogyan lehet szavatolni a szervezet valamennyi tagjának aktivitását anélkül, hogy ezt az aktivitást a Központi Vezetőség vagy a különböző szintű vezetőségek helyettesítsék és anélkül,

hogy ennek a tevékenységnek szervezett formája maga is megkötöttség legyen, vagy éppen egy szélesebb körű tevékenység — a közvetlen termelők aktivitásának — hátráltatója. A gazdasági reformmal kapcsolatban pedig: hogyan lehet a részek — a munkaközösségek, vagy még tovább menve, a közvetlen termelők — legteljesebb önállóságát szavatolni anélkül, hogy ez bármilyen formában is anarchiát szülne, vagy fordítva: hogyan lehet a társadalom harmonikus egészet létrehozni a részek önállóságának megcsorbítása nélkül? Világviszonylatban: vajon az emberiség szaporodásából eredő, vagy a technika fejlődésével, a társadalmi és gazdasági élet mind bonyolultabbá válásával együtt járó problémák megoldhatók-e az egyéni szabadságot elfojtó, az egyént magának teljesen alárendelő totális állami, politikai és gazdasági gépezet kialakulása nélkül? Végül filozófiai szinten: milyen és mekkora tere van az emberi szabadságnak a tárgyasulás és elidegenedés körülményei között, az ellenük való harcban?

A dilemma tehát kettős. Egyrészt: igaz-e, hogy az embernek választania kell: vagy megőrzi egyedi szabadságát, még akkor is, ha ez anarchiával, szegénységgel, elmaradottsággal jár, s mint Vanja Sutlić idézte Marcuse-t, arra törekszik, hogy ismét visszavigye a természetet az ipari sivatagba, vagy pedig elfogadja az embertelen, embereteleti, mindenre kiterjedő politikai-gazdasági apparátust, melyet a technika és a társadalom fejlődése teremtett meg. Másrészt: mi lehet a filozófia feladata ilyen körülmények között? Az-e, hogy hallatja az álmodozó technikaellenesség tiltakozó szavát, visszasírja az emberi teljesség XVIII. és XIX. századbeli ideálját, rohamozza a modern Molochot, vagy pedig az, hogy tudatosítja a problémát és a megoldás lehetőségét, s mindezzel mozgósít a megoldás érdekében?

A tanácskozás keretébe iktatott symposionok mindegyike a mai világ egy-egy ilyen antinómiáját ölelte fel: szabadság-tervezés, egyedi szabadság-bürokrácia, öngazgatás-emberekkel való manipuláció. Ezeknek az antinómiáknak boncolgatásával a hazai és külföldi részvevők egyaránt foglalkoztak. A kérdést így fogalmazták meg: lehet-e a világ egyszerre racionális és humánus, vagy pedig egy illuzórikus, anarchisztikus egyedi szabadság és az egyedi alkotást megkötő, racionalizáló tervezés között kell választani? (A vita külföldi részvevői ebbe a gondolatmenetbe bekapcsolódva, a megoldást a mi öngazgató munkaközösségünk filozófiai síkra emelt modellje segítségével keresték, mint az angol S. Morris Eames, vagy pedig azt a nézetüket fejtették ki, hogy az állami tervezés a szabadság alapja, mint az USA-beli Arnold S. Kauffmann.)

A sokfajta hamis és tényleges dilemmából a korčulai tanácskozás részvevői a munka és az alkotás szerepének tudatosításával, a filozófia marxi feladatának felrészítésével és a kommunizmus marxi ideájának konkretizálásával, továbbfejlesztésével keresték a kiutat. Egy szóval, a marxi tanításnak azokat az elemeit elevenítették fel, fogalmazták újra — ezzel egyben konkretizálva és továbbfejlesztve —, amelyekkel Marx túlmutatott a dilemmákon, ami Marxot szembeállítja az egész antinómiákra oszló világgal, ami a dilemmákban való elveszés helyett a világ megváltoztatásának lehetőségére és szükségességére utal.

A munka szűkebb értelemben Marxnál az egész emberi világ és társadalom alapja, olyannyira, hogy a történelem sem lehet más, mint az ember keletkezése és a természet létrejötte a munka által. Tágabb értelemben, mint tett, a dilemmák jelentékeny részét éppúgy megoldja, mint ahogy Nagy Sándor egyetlen kardcsapással elvágta a különben megoldhatatlan gordiuszi csomót. S ami ebben az egyedi szabadság és a politikai-gazdasági apparátus dilemmáján túlmutat — bár ezt Korčulán nem domborították ki, mert megelégedtek a probléma megemlítésével —: az emberi munka hozza létre az egyedi szabadságot, éppúgy, mint a látszólag emberfeletti apparátust, ezért egyrészt kizárja annak lehetőségét, hogy az ember teljesen megkötött legyen, másrészt létrehozhatja a jövő világát, amelyben az egyeni szabadság a közösség szabadságának alapja.

Az alkotás az ember lehetősége és képessége arra, hogy minőségileg újat, a régre visszavezethetlent hozzon létre, és ezzel túllépjen az adott lehetőségek dilemmáin.

A *filozófia feladata* így egészen új megvilágításba kerül. Az egyik előadó, Vanja Sutlić, érdekesen értelmezte az ismert marxi tételt a filozófia elhalásáról. Ez az elhalás ugyanis nem más, mint a filozófia és az értelem nélküli, értelmetlen világ antinómiájának megszüntetése, oly módon, hogy a világnak értelmet adunk. Itt találkozik a filozófia és a proletariátus: az előbbi mint ennek az értelemnek a felismerése, tudata, kifejtése, és az utóbbi mint ennek az értelemnek a megvalósítója.

A *kommunizmus*, a jövő társadalma, a szabadság birodalma, az egyedi és közös közti ellentét megszüntetése, a szabad egyedek szabad társadalma, ahol a közös egyedivé válik és az egyedi közössé. Ez egyben a sokfajta dilemma különféle megoldásainak összegezése, a jövő társadalom víziója, mint remény, lehetőség, kiút és akcióra mozgósító erő, biztosíték, hogy az embernek nem kell választania sem az egyedi szabadság anarchiáját, szegénységét, sem az önállósult politikai-gazdasági gépezet jólétét, hanem lehetséges anarchia, önmagába zárkozás nélküli egyedi szabadság és a szabadság elfojtásától mentes racionális társadalom.

Korčula inkább csak tudatosította, nemegyszer csak felelevenítette a problémákat. A világot: a piac szabadsága éppúgy veszélyekkel terhes, mint a tervezés bürokratikusága (M. Marković). A szocializmusét: a fejlődés minden fokon megállhat, mert minden fokon újból jelentkezik a válaszut: az öngazgatás továbbfejlesztése, vagy a bürokrácia megmerevedése (Tordai Zádor), vagy a tervezés válsága (E. Mandel). A sajátos jugoszláv problémát: a gazdasági reform nem old meg semmit, hanem ellenkezőleg, egyik válságból a másikba sodor, ha pusztán hatékonyabb gazdaságot látunk benne és nem a társadalom forradalmi megváltoztatását (M. Kangrga). A megoldásokkal még elméleti síkon is — hisz gyakorlatilag ez csak a tömegek társadalmi-történelmi tevékenységének eredménye lehet — gyakran adóssak maradtak, még gyakrabban megelégedtek a marxi megoldásokra való utalással, nemegyszer még az eredeti vagy legalább a mélyebbre hatoló értelmezéssel is fukarkodva, és csak ritkán próbálkoztak meg azzal, hogy gazdagítsák. De már maga ez a tudatosítás is hasznos munka volt, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Korčula a jugoszláv

filozófusok munkásságának népszerűsítője, tehát egyben a további munka alapja is, még inkább, ha figyelembe vesszük, hogy Korčula a különböző elképzelések nemzetközi méretű egymás mellé állítása volt.

2.

Korčula tehát, mint a problémák és az eszmék seregszemleje, mindenképpen eredményes volt. Mintegy ötven részvevő — telerészben külföldi — szólt hozzá a világ néhány nagyon is időszerű kérdéséhez. Már az elképzeléseknek és nézeteknek ilyen egymás mellé állítása is okvetlenül további értékes munka forrása lehet, és termékeny gondolatáramlatokat indíthat el. Ha azonban Korčulában nemcsak nemzetközi találkozt, hanem a jugoszláv filozófia mai állapotának tükrét is látjuk, akkor már kevésbé lehetünk elégedettek, sőt aggódva kell feltennünk a kérdést: a jugoszláv filozófia egy termékeny korszak után nem került-e olyan szakaszba, amely legjobb esetben is csak újabb termékeny korszak előkészítése lehet, amelyben ritkábbak az eredeti megfogalmazások, új utakat nyitó megoldások.

Persze, senki sem várta, hogy a jugoszláv filozófusok megoldanak minden problémát ebből a témakörből. (Ilyen abszolút megoldás elképzelhetetlen, hisz ez az emberi történelem végét jelentené, s különben is, minden megoldott probléma három újat szül, a fejlődés minden újabb lépése új problémákat vet föl, és szükségessé teszi a tegnap még érvényes megoldások felülvizsgálását.) Még csak azt sem várta senki, hogy minden érintett kérdésben eredeti gondolatokkal állnak elő. Azt azonban joggal el lehet várni, hogy a jugoszláv filozófusok ne maradjanak le a marxista gondolat már elért színvonala mögött, ami nemcsak azt jelenti, hogy a már elért eredmények ismeretével kell a problémákhoz nyúlni, hanem azt is, hogy azokat nem lehet a már elért színvonalnál kezdetlegesebb fokon vizsgálni. Másrészt joggal el lehet várni azt is, hogy a jugoszláv filozófusok, éppúgy, mint évekkkel ezelőtt, eredeti úton próbáljanak továbbhaladni.

Ezt a két jogos követelményt illetően azonban nem lehetünk annyira elégedettek Korčulával, mint szeretnénk. Kénytelenek vagyunk ezt szóvá tenni, persze, azzal a köteles megszorítással, hogy Korčula semmiképpen sem adhat teljes képet a jugoszláv filozófia állapotáról. Nem volt ott mindenki, és, a megadott témánál fogva, a jelenlevők sem mondhattak el mindent. Ezenkívül számolni kell más adottságokkal is, például azzal, hogy az előadók — még inkább a symposionok részvevői — semmiképpen sem tudták a rendelkezésükre álló szűkre szabott időbe sűríteni egész mondanivalójukat. Így aztán megessett, hogy bele-bele kaptak egy-egy témába, hogy utána mindjárt másikba csapjanak át, mint például Vanja Sutlić, sokszor csak utaltak arra, ami vizsgálódásuk igazi tárgya, ahol eredetiségre törekvő alapos munkát végeznek, ugyanakkor kénytelenek voltak elidőzni az általános, leggyakrabban ismert elemeknél, hogy úgy-ahogy egészében felöleljék a kérdést.

Mindezzel számolunk, mégis szóvá kell tenni, hogy többet vártunk a korčulai előadásoktól. Talán úgy világíthatnánk meg konkrétan,

mire gondolunk, ha sorra veszünk néhány előadást, elsősorban azokat, amelyek bizonyos fokig az egész tanácskozás jellegét megszabták.

Danko Grlić szembeállította az alkotást és az akciót. Az akcióban az egyedi szabadságról való lemondás követelményét látta. Szerinte csak kevesen tudták ezt a két fogalmat egységbe fogni. Az egyik volt Nietzsche, aki azt akarta elérni, hogy még az istenek tagadása se szüljön új istent, aki a régi értékek lerombolásának alkotó viszonyát akarta megteremteni. A másik pedig Marx volt, aki az adott eszmék és az adott világ kritikájából indult ki, és a jelennel szembeállította a jövő társadalmát, amely szabad egyedek szabad közössége lesz. Grlić következtetése az, hogy Marx nyomdokain haladva úgy kell az alkotás és az akció közötti ellentéteket áthidalni, hogy apoljuk a kritikai érzéket, és a siker szükségessége sohase felejtse el velünk, hogy az akciónak csak akkor van értelme, ha szabad alkotások olvadnak bele. A felszólalók a vitában Nietzsche értelmezését kifogásolták, és szóvá tették azt, amiben Grlić lemarad a marxista gondolat elért színvonala mögött, elfeledkezve arról, hogy nem lehet szembeállítani az akciót és a kreációt, mert az akció értelme a kreáció, és a kreáció értelme az akcióban jut kifejezésre (Vanja Sutlić), mert mindkettő közös eleme a tevékenység (Vojin Milić), mert a kreációnak is csak akkor van értelme, ha kollektív akciót hoz létre (Rudi Supek). Mindehhez hozzátéhetnénk, szerintünk az előadás legfőbb hibája, hogy adós maradt az egyed és a közösség viszonya, az egyedek társadalomba olvadása gazdag dialektikájának felvetésével, esetleg még a szabadság-kötöttség egyedi és társadalmi szintjének megkülönböztetésével. Ez ugyanis sokkal helyesebb és eredetibb kiindulópontot adott volna, mint a kreáció és akció szembeállítása, amely annyira leegyszerűsíti ezt a bonyolult dialektikát, hogy a szintézist csak a jövő társadalmában tudja elképzelni.

Milan Kangrga a tőle megszokott merészséggel nyult az újabb marxista vizsgálódás néhány témájához. Érdekes volt arra vonatkozó fejtegetése, hogyan lett a politikai gazdaságtan marxi kritikájából politikai gazdaságtan. A jugoszláv filozófiában az is újabb vívmány, hogy az elidegenülést nem az ifjú Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratai*, hanem *A tőke* alapján vizsgálta. Sok mindent azonban figyelmen kívül hagyott. Egy-két mulasztására M. Marković már a vitában rámutatott: nem tett különbséget az elidegenülés általános és konkrét formái között, nem számolt a holt munka egész problematikájával stb. (Bár M. Marković sem utalt a holt munka felismerésének szerepére az elidegenülés marxi értelmezésének fejlődésében a *Gazdasági-filozófiai kéziratoktól A tőkéig*.) A legfőbb fogyatékoság azonban szerintünk az volt, hogy a reifikációt a fetiszmussal azonosította anélkül, hogy megindokolta volna a már megszokott marxista megkülönböztetési módtól való eltérést. Elemzése ugyanis leegyszerűsített változata Marcuse idevonatkozó fejtegetésének — ami az annyira eredetiségre törekvő Kangrgánál már önmagában is meglepő. Márpedig Marcuse-nak ez az elemzése is leegyszerűsíti a problémát. Nem számol ugyanis azzal, hogy Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* a tárgyasulásban nemcsak negatívumot lát, hanem azt is hangsúlyozza, hogy az ember önmagát is csak a tárgy révén, tárgyat előállítva tudja kifejezni, megjelentetni mások számára. A politikai gazdaságtan bírá-

latának alapvonalában pedig külön hangsúlyozza: „A hangsúly nem azon van, hogy ez az iszonyú tárgyi hatalom, amelyet a társadalmi munka önmagával szembeállított, tárgyasult, hanem azon, hogy elidegenültté, külsővé-idegenné, elidegenítetté vált, hogy nem a munkához, hanem a megszemélyesített termelési feltételekhez, azaz a tokéhez tartozik.” Kangrga ezt a leegyszerűsítést követve egyszerűen mellőzi azt, amit a tárgyasulással kapcsolatban a marxista elemzés eddig föl-tárt. Például a hegeli elidegenülés három szintjének megkülönböztetését Lukácsnál, annak kimutatásával, hogy Marx éppen a harmadik szintet — a tárgyasulás és az elidegenülés azonosítását tette bírálat tárgyává, mert mint Lukács írja: „A tárgyasulás a munka, az emberi gyakorlat és a külső világ tárgyai közötti viszony jellegzetessége általában, az elidegenülés pedig a társadalmi munkamegosztás következménye a kapitalizmusban.” Vagy a bonyolult dialektikus viszony felismerését Lefebvre-nél: „Az ember megvalósításának folyamata a szubjektumtól (vágyak, törekvések, eszmék) megy az objektum, a világ felé, éppúgy, mint az objektumtól a szubjektum felé (megszabadulás minden külső determinizmustól, minden értelmetlen és leküzdhetetlen sorstól). „És a leglényegesebb: Kangrga, mint a jugoszláv filozófia egy egész áramlatának egyik legtipikusabb képviselője, nem veszi tudomásul, hogy a marxizmus — éppúgy, mint ahogy nem politikai közgazdaságtan, hanem annak bírálata — nem az elidegenülés, a tárgyasulás elmélete, még csak nem is annak bírálata, hanem az elidegenülés leleplezése, annak feltárása, hogy a látszólag tárgyasult, elidegenült hatalmak mögött emberek közötti viszony rejlik.

Vanja Sutlić előadása volt a legtipikusabb példa arra, hogy a jugoszláv filozófusok most már felkészültség tekintetében is kívánalmakat támasztanak. A munka kérdésére vonatkozó marxi művek s a marxista és nem marxista irodalom ismeretében ugyanis lehetetlen lett volna olyan szegényes fejtegetésbe bocsátkozni a munkáról anélkül, hogy az egész probléma bonyolultságát sejtene, vagy sejtetné, mint ahogy a munka és a szabad idő kérdéséhez sem lehet úgy hozzászólni, hogy valaki egyszerűen nem tud, vagy úgy tesz, mintha nem tudna az ezzel kapcsolatos dilemmákról. Az eredetiség és az önálló hozzájárulás kérdése csak a fenti alapvető követelmény teljesítése után merülhet fel.

Gajo Petrović előadása szintén mellőzte ezeket a problémákat, amikor éppen ellenkező előjelű beállítással nyúlt a kérdéshez. Nála azonban ez kevésbé volt zavaró, mert előadása a korcélai találkozó legeredetibb, legelgondolkoztatóbb előadása volt. Erről tanúskodott az is, hogy az általános szabálytól eltérően, a vitában felszólalók nem mutattak rá rögtön az előadó néhány mulasztására — az eredetiségnek ezen a szintjén ugyanis minden észrevétel alaposabb elemzést kíván. Általános benyomásunk azonban az volt, hogy a munka és az alkotás abszolútizált szembeállításával G. Petrović fejtegetése beleolvad abba az irányzatba, amely az e világ—túlvilág metafizikus kizárólagosságával állítja szembe a jelenlegi helyzetet és a jövő társadalom szabadságát.

A fenti néhány előadás rövid elemzése csak illusztrációként szolgált az előadások és a vita alapján kialakult általános meggyőződésünkhöz, hogy a jugoszláv filozófia egy sajátos szakaszba jutott, amikor bizonyos tájékozatlanság mutatkozik a témakezelésben és elmaradnak az olyan eredeti megoldások, amelyek még 1965-ben jellemezték Korčulát. 1965-ben ugyanis Korčula egy termékeny korszak eredményeinek összegezése volt, befejezője a termékeny megoldások sorozatának. Már akkor látszott azonban, hogy a jugoszláv társadalom és gazdaság új helyzete megköveteli az eddigi eredmények felülvizsgálását és sürgeti az új utakon való elindulást. Korčula 1967-ben érzésünk szerint ennek az elindulásnak tanácsstalanságát, a kezdet készülődését, az első lépések eredménytelenségét jelzi.

Mert biztos, hogy vannak olyan tényezők is, amelyek könnyen el-sorvaszthatják filozófiánkat, de meggyőződésünk szerint Korčula nem pusztán, sőt elsősorban nem a fenti tényezők előidézte elszegényedést mutatja. E tényezők között kell megemlíteni a professzionalizálódást — a filozófia az egyetemi tanárok egy szűk körének foglalkozása lesz, amivel együtt jár a világtól való elzárkózás, a felületes, csak lapok, újságírók közvetítette érintkezés a világgal, a kontemplatív megfigyelés, de vele jár a zárt gondolatkör játéka, a zsonglőrködés a szavakkal, gondolatokkal. Ehhez kapcsolódik az igazi vita hiánya — a kifelé zárt kör tagjai egymás között nem folytathatnak igazi vitát, minden külső bebeszólást pedig visszautasítanak, sőt kívülről is idegenkednek ettől a bebeszólástól, mert ezt kontárkodásnak vagy politikai beavatkozásnak minősíthetik. (Pedig a filozófusoknak még a politikai beavatkozást is normálisnak kellene tekinteniük, hisz annak, aki minden fennálló kritikáját tekiüti a filozófia kiindulópontjának, fel kell készülnie a fennálló reagálására is. A kritikát pedig üdvözlőnie kell, hisz a filozófia is „minden fennálló” része.)

Megemlíthetjük még egy-két ilyen negatív tényezőt. Mindezek azonban nem jelenthetnek döntő akadályt, hisz a professzionalizálódás általános világjelenség, közös a többi országgal és a többi tudománnyal. Az eredmények viszont ott nem maradnak el. A kritika hiányának lehetnek pozitívumai is, például az, hogy merészebb föltevésekre bátorít. A jugoszláv filozófia jelenlegi szakaszát tehát nem lehet a negatív hatóerőkkel magyarázni. Inkább arról van szó, hogy az előző szakasz eredményei a jugoszláv öngazgatási társadalom legoptimistább korszakához fűződnek, amikor az öngazgatás fejlődése, a közvetlen termelők előtérbe kerülése elindította azt a folyamatot, amely a jugoszláv filozófia jelentős eredményeit létrehozta az ifjú Marx felfedezésétől egészen a társadalmi gyakorlat és az emberi szabadság elméletéig. Az új szakaszban — amikor előtérbe kerül az öngazgatás reálisabb szemlélete és a gazdasági reform gyűjtőnév alatt emlegetett problémák tudatosodnak — idő kell az eredményekhez. (Fel kell azonban figyelniünk bizonyos lemaradásra. Igaz ugyan, hogy a munkásöngazgatás bevezetésétől négy év kellett a termékeny korszakot legjobban jellemző kangrgai koncepciók kialakulásáig, de viszont tény az is, hogy bár számunkra kedvezőbbek a lehetőségek, a szocialista országok tervezésének problémáját mégis a keletnémet E. Mandel vetette

föl, hangsúlyozva a jugoszláv tapasztalatok úttörő jellegét e tekintetben. És az sem véletlen, hogy az egzisztencializmushoz fűződő problémakör túlnövésének gondolata egyedül egy másik külföldinek, Lucien Goldmann-nak az előadásában volt meg.)

Ezek az eredmények azonban úton vannak a megvalósulás felé. Eről tanúskodik az a tény, hogy filozófusainkat észrevehetően foglalkoztatják a gazdasági reformmal felvetődött problémák. Danko Grlić arról beszélt, hogy áldilemma a hatékony gazdaság és az egyéni szabadság szembeállítására, tehát tévedett az a valaki, aki azt mondta, hogy nem sikerülhet a gazdasági reform, ha nem gondolkodunk egyformán. A gazdasági reform — tette hozzá Milan Kangrga — nem oldja meg a problémákat, ha nem lesz a társadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatása. A szocializmus alapvető problémája ugyanis nem az életszínvonal emelése, hanem az új társadalmi viszonyok létrehozása stb.

Még inkább a készülő új eredményekről tanúskodott, hogy elsősorban azok a felszólalások hatottak az újdonság varázsával, amelyek nem a gazdasági reformmal fölvetődött problémák filozófiai vetületeként jelentkeztek, hanem a közvetlen filozófiai feldolgozás kísérleteként. *Ljubo Tadić* különben elég színtelen előadásában szóvá tette, hogy nálunk az állami tulajdon helyett csoporttulajdon jött létre, és hogy az öngazgatás fejlődésétől idegen bármilyen „mecanizmus” kialakításának követelése. *Svetozar Stojanović* már átfogóbb elemzést adott az egész problémáról. Kiindulópontja azonban azt hiszem nehezen állna ki egy alaposabb elemzést. Az a lényege ugyanis, hogy a kapitalizmus és a szocializmus közé külön társadalmi-gazdasági rendszerként be akarja iktatni még az etatizmust, holott az nyílvánvalóan nem külön társadalmi rendszer; a társadalmi rendszerek egész sémája tarthatatlan — nem is származik Marxtól —, s ezen semmit sem segít, ha még egy társadalmi rendszert beiktatunk; végül, az osztály- és osztály nélküli társadalom kategóriájában kell gondolkodni, s még ezen belül is meg kell különböztetni az osztálytársadalom arutermelő típusát. Ettől függetlenül, előadása a legközvetlenebbül foglalkozott ezekkel a problémákkal. Elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy nem elég csak az etatizmus és a bürokrácia veszélyével számolni, hanem fel kell figyelni a nálunk jelenleg érvényesülő, általa partikulárisnak nevezett öngazgatás veszélyeire is. Ennek a partikuláris öngazgatásnak a lényegét abban látja, hogy az egyes csoportok kizsákmányolnak másokat és az egész társadalmat. Éppen ezért nálunk még nem jött létre az igazi társadalmi tulajdon, hanem az állami és csoporttulajdonra esik szét, ott ingadozik valahol a kettő között. Ennek a helyzetnek az ideológiája az anarcho-liberalizmus, amely etatizmusnak kiált ki minden összehangolási kísérletet, s a szabadságot úgy értelmezi, mint egyedek és csoportok lehetőségét a társadalom megkárosítására. Mindezzel együtt jár a piaci anarchia bizonyos jelentkezése, és ebből az anarchiából táplálkozó szemlélet és értékrendszer, amely még az iskolákat, az egészségügyet is az egyedi lehetőségektől akarja függővé tenni. Ezzel a szocialista közösséget allítja szembe, amely nem lehet sem etatizmus, sem anarchisztikus piac.

*

Egészében tehát Korčula számos elgondolkodtató problémát tárt föl. Nem is csak a világ, a szocializmus és a jugoszláv öngazgatás helyzetét, hanem filozófiánk helyzetét illetően is. Az utóbbi problémák megoldása teljes egészében a jugoszláv filozófusoktól függ, mivel a többiek megoldása csak a társadalmi-történelmi gyakorlat műve lehet. Korčula reményt ad arra, hogy filozófiánk eredetiségének hiánya, a kihasználatlan lehetőségek, a bizonyos lemaradás nem tartós állapot, hanem pillanatnyi megtorpanás jele.

Új szelek fűjdogálnak kritikánkban. Az Új Symposium 26—27. számában nagyon érdekesen kerültek egymás mellé — és egymással szembe — a Varga Zoltán és Gobby Fehér Gyula új könyveiről szóló írások, s ez a konfrontáció hatalmas lépést jelent előre. A sablonok eltűnését, a differenciálódást bizonyítja, a nézetek összetettségének és összefüggéseinek jele. Persze az ilyen kritika nem volna lehetséges olyan irodalom nélkül, amely maga is differenciálódik, maga is egyre bonyolultabbá, gazdagabbá válik.

Nem lenne jó azonban, ha ennyiben maradnánk — a nézetek különbözőségénél. Tovább kell menni. Még több nézet kifejtésére, még több hangra van szükség, hogy teljes legyen a differenciálódás, ezután pedig meg kell találni annak módját, hogy megteremtjük az integrális képet. Ez már persze az irodalomtörténet feladata, s megvalósítására talán csak évtizedek múlva kerülhet sor. Az első lépések azonban már megtörténtek.

S hogy megtörténtek, egy életrevaló folyóiraté, az Új Symposiumé az érdem.

*

Megszűnt az Együtt, a Novi Sad-i rádió havi irodalmi folyóirata, mely az éter hullámain vitte közönségéhez az írók szavát, de vitte. A szerkesztő, Herceg János nem is búcsúzhatott el a mikrofon előtt hallgatóitól, hanem a nyomtatott szöveghez folyamodott, a Magyar Szóban írta meg az Együtt nekrológját.

Persze a rádiónak vannak követelményei, törvényszerűségei, ott gyakran kell változtatni a kifejezési formákat. És hát lehet, hogy találnak új formát az irodalomnak, mely az Együtt megszűntével otthontalanná vált a rádión. Lehet. Bennünket azonban most az érdekel, és irodalmunkat, egész közvéleményünket az kell hogy érdekelje: mi lesz az irodalommal az újvidéki rádión? Maradt ugyan a Lirai tízperc, amely túlnyomó részben külföldi költőket szerepeltet, maradt az Irodalmi kistükör, melyben hazai magyar író alig kap helyet. De már régebben megszűnt az Új könyv — új írás, mely a jugoszláviai magyar könyvkiadás legújabb termékeit mutatta be. S lehet-e más benyomása az embernek, mint az, hogy a Novi Sad-i rádió számára már megszűnt a jugoszláviai magyar irodalom is. Nem lesz egy kicsit korán?

(Merjük-e remélni, hogy mire ezek a sorok, melyeket 1967. szeptember 6-án vettem papírra, napvilágot látnak, pompás, új irodalmi műsorokkal örvendezteti meg hallgatóit a rádió?)

*

Nem akarunk úgy bókolni a Savremeniknek — s alapos okunk van rá —, mint a Telegramban Tomislav Sabljak tette, de a 8—9. számban közölt anyag a költészet érthetőségéről és érthetetlenségéről rendkívül izgalmas. Kiemelkedik Pavle Zorić tanulmánya. Itt most nem Zorić írásának problémájáról szólnék, hanem arról, hogy egy folyóiratban, melynek egyik szellemi atyja Milan Bogdanović volt, most — és épp Pavle Zorić! — leszámolnak Milan Bogdanović eszméivel; egy folyóirat, melyről be lehetett bizonyítani, hogy néhai Bogdan Popović nyomdokain halad, leküzdve a kísérteteket, a megfelelő helyre állítja az öregurat. És mást is a helyére állítanak: a modern költészet állítólagos érthetlenségéről szóló elméleteket. Nagyon helyes; kissé későn ugyan, de jobb, mint soha.

Mert van másna is példa.

A budapesti Nagyvilág az utóbbi hónapokban ankétot folytat a „rejtélyes”, „homályos”, „érthetetlen” irodalomról. Persze az ankétot még nem fejezték be, még sok mindent elmondhatnak a hozzászólók, de már most az az érzésem, hogy akármilyen bölcsen, érvekkel alátámasztva, alaposan, de fél kézzel csinálják, amint csinálnak. És fél szemmel. Tudniillik a másik fél szemükkel kacsintanak egyet, mintha azt mondanák: „azért mégiscsak az „érthető” irodalom az igazi. Játsszanak csak a gyerekek...”

Így persze nem lehet megszabadulni az előítéletektől, korlátoktól és mindattól, ami ennek a gondolatsornak a folytatását jelenti.

*

Lehet, hogy inkább a napisajtóba való, amit itt le fogok jegyezni, de mivel úgy érzem, hogy ez a rovat mindennapjaink krónikája és tükre is egy kissé, hát megírom, hogy rendkívül fontosnak tartom a Horvátországi Magyarok Szövetségének megalakulását. Az olaszoknak van nálunk hasonló szervezetük, talán annak a mintájára alakult meg a HMSZ is, de megalakult, s megalakulását csakis üdvözölhetjük.

A huszonnégy cikkelyből álló alapszabály sok érdekes tételt tartalmaz, többek között azt, hogy a Szövetség „azért jött létre, hogy elősegítse a Horvát SZK területén élő magyarok nemzeti kultúrájának fejlesztését... és kezdeményezze az összes ilyen irányú tevékenységeket, amelyek a Horvát SZK területén élő magyarság társadalmi, gazdasági és politikai fejlesztését szolgálják”. „A Szövetség feladatai” cím alatt a 3. cikkely tételesen felsorolja a szervezet tennivalóit, s ebben minden benne van, ami fontos.

Persze jó lenne, ha azok a szép célok, melyeket az alapszabályokban lefektettek, valósággá válnának, ha ez a szervezet mindemben teljesítené kötelességeit. S akkor talán példaként szolgálna ott, ahol ilyen szervezet nem alakult meg, talán nem is érzik szükségét, de ha volna, a dolgok is jobban mennének. Ha ugyanis azt akarjuk, hogy kulturális életünk megfelelő mértékben fejlődjön, akkor lenniük kell olyan fórumoknak, ahol erről beszélnek, tárgyálnak s határoznak is. S vannak problémák, melyekről — mielőtt képviseleti vagy más szervek elé kerülnek — nemzetiségi fórumon kell beszélni.

Ebben látom a Horvátországi Magyarok Szövetsége megalakulásának jelentőségét, s szeretném, ha munkája eredményes lenne.

*

Matija Bećković, aki arról híres, hogy jugoszláv Jevtusenkként transzba tudja ejteni a közönséget, nyilatkozott a Književne novine-nak. Az ember hol felháborodva, hol mosolyogva olvassa az interjút.

Felháborítja Bečković önteltsége, de mosolyog az ilyen nyilatkozatok célján. Felháborítja, hogy nálunk még ma is csak úgy letiltanak nevet a rádióban és tévében, de mosolyog Bečković logikai szaltó mortáléin. Felháborítja, hogy Bečković erőnek erejével mártírt akar csinálni magából, de azon már csak mosolyogni tud, hogy a nyilatkozatot a Književne novine is kihasználja: reklámot csinál magának. Mert azt állítja Bečković, hogy nyilatkozatát ma Jugoszláviában a Književne novinén kívül egyetlen lap sem közölné.

Bók ez vagy csúfolódás?

Egyébként arról, hogy bannak a rádióban és tévében néhány szerzővel, ha az igaz, amit a Belgrádi költő mondott, arról külön kellene írni.

Nem figyelőt.

Vádiratot.

*

Rózsa László dobrodoli tanító (ezt mondják róla, rossz volt, iszákos, verte a gyerekeket, nem tanított rendesen) elment a faluból, s helyébe nem jött senki. Egy rossz tanító helyett tanító nélkül maradt a falu huszonöt iskolaköteles gyermeke. Dobrodollal általában senki sem törődik, elfelejtették, lemondtak róla. Csak az egyház nem mondott le nyájáról. Tanítója nincs a falunak, de új templomot építenek, s oda jár majd a szomszéd falu papja. Egy falu elpártól a világtól, a siralom völgyétől, s már most, földi életében belép a mennyek országába. Ott megtanítják a népet imádkozni, énekelni, talán még inni-olvasni is.

Matuska Márton riportja a Magyar Szóban, akár mennyire csendes szavú is, riadóként hat. Mert iskoláinkban vannak pedagógusok, akiknek már nem jutott osztály, mivel mind kevesebb a gyermek. A tanítóképzők végzett növendékei nem kapnak állást, mert mind kevesebb osztályt kell nyitni. Dobrodolnak még sincs magyar tanítója. Igaz, a riport nyomán jelentkezett valaki, talán el is megy — jó lenne tudni a dobrodoli kisdiakok további sorsát!

És hány Dobrodol van még! Meg kellene azokat is találni, hátha azok is megtalálnák a maguk emberét, a maguk tanítóját!

*

A ponyvairodalom elterjedése, bunjázása miatt siránkozik a Politikában Risto Trifković, sorra veszi a ponyvakiadásokat, sorozatokat, értéktelenségüket bizonygatja, károosságukna figyelmeztet, amiatt panaszkodik, hogy a „komoly” irodalom a ponyva elterjedése miatt nem tud érvényesülni, s végül enyhe célzást tesz, hogy mindennek az élet, a társadalom az oka.

Míg Trifković cikkét olvastam, állandóan az volt az érzésem, hogy ezt már valahol olvastam. Ezek a gondolatok, ez a vélemény, ez a hang ismerős. Mintha a negyvenes évek elején olvastam volna hasonló riasztó sorokat a ponyvairodalom erkölcsromboló hatásáról, mintha a negyvenes évek végén is olvastam volna a ponyvairodalom népellenes, fertőző jellegéről... S most Risto Trifković. Ő mindenből csippen egy kicsit: egy kicsit erkölcsrombolónak, egy kicsit fertőzőnek tekinti a ponyvát.

Nem! Eszem ágában sincs a ponyva védelmére kelni! Csupán a dolgok realisabb felméréséért szállok síkra. Mert ahelyett, hogy a kórokozókat vizsgálánk, ahelyett, hogy ellenmenget termelnénk, ahelyett, hogy az értékes irodalmat adnánk olcsón, megengedjük, hogy a ponyva

legyen olcsó. S ahelyett, hogy szórakoztató, mégis értékes regényeket írának s adnánk ki olcsó pénzért — belátjuk-e végre-va-ahára, hogy az is kell —, mi beállunk a sorba, oda, ahol páter ez meg ez állt, ahol egyik vagy másik kis Zsdanov állt, s kissé átalakítva, a régi frázisokat ismételtetjük. Ahelyett, hogy belátnánk, hogy a szépirodalomnak nem minden műve lehet tömegolvasmány, de mivel a tömeget nem lehet, nem szabad olvasmány nélkül hagyni, a ponyvairodalom áradata kényének-kedvének kiszolgáltatva, hát kell valamit adni helyette, mi, illetve Risto Trifković, siránkozunk.

Szürke, színtelen az életünk, mondja Risto Trifković, s a ponyvahősök jól jönnek, hogy érdekesebbé, színesebbé tegyék. Így van. És miért ne tegyék, ha nem teszi más?

Persze nem olyan borzasztó az egész, Trifković egy kis vaklármát csapott, hisz a reális helyzet az, hogy mindenki megkeresi (és megtalálja) a maga olvasmányát, azt, ami kell neki, s magunkra vesszünk, ha ezt nem tudjuk megadni mindenkinek. Ám a külföld, egy szomszéd ország példája mit bizonyít? Ott évekig, évtizedekig nem volt ponyva. Komoly és komor (már amilyen az élet), de nem mindig értékes könyvekkel tömték az olvasókat. És mi történt? A ponyva iránti érdeklődés, kereslet nőttön-nőtt. Ponyvaéhség lépett fel. Azoknak az olvasóknak, akik vagy csak hallomásból, vagy csupán egy-két könyvecskéből ismerik a ponyvát, most beszélhetünk, amit akarunk, azoknak ponyva kell, mert a ponyva tiltott gyümölcs. A ponyva elérhetetlen, s az ugyancsak színtelen, szürke életet érdekesebbé, változatosabbá, színesebbé teszi.

Vagy talán... Mégis divat, kordivat a ponyva, és nem lehet neki ellenállni, terjedésének nem lehet gátat vetni? Azt hiszem, erről is szó van egy kicsit. Mindenesetre, amit legfontosabbnak látok: nem olyan fekete az ördög, amilyennek Risto Trifković festi, és ha valakit okolni lehet a helyzetért, akkor az valóban maga az élet, de azok is, akik csupán siránkoznak. Biztos van valami titkolnivalójuk. Egy kis lelkiismeret-furdalásuk is talán.

Tomán László

HID, IRODALMI, MŰVESZETI ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. — 1967. S Z E P T E M B E R. — K I A D J A A F O R U M L A P K I A D Ó
V Á L L A L A T. — S Z E R K E S Z T Ő S E G E S K I A D Ó H I V A T A L: N O V I S A D, V O J -
V O D E M I Š I Ć A U T C A 1. — S Z E R K E S Z T Ő S E G I F O G A D Ó Ó R Á K: M I N D E N -
N A P 10-T Ő L 12 Ó R Á I G. — K É Z I R A T O K A T N E M Ő R Z Ū N K M E G E S N E M
K Ū L D Ū N K V I S S Z A. — E L Ő F I Z E T H E T Ő A F O R U M C Í M Ē N A 657-1-255-Ū S
F O L Y O S Z Á M L Á R A. B E F I Z E T E S K O R K Ē R J Ū K F E L T Ū N T E T N I A H I D
N E V E T. — E L Ő F I Z E T E S I D I J: B E L F Ő L D Ő N E G Y Ē V R E 20.—, F E L Ē V R E
10.—, E G Y E S S Z Á M Á R A 2.— Ū J D I N Á R; K Ū L F Ő L D R E E G Y Ē V R E 31,25
F E L Ē V R E 15,63 Ū J D I N Á R; K Ū L F Ő L D Ő N E G Y Ē V R E 2,50 D O L L Á R, F E L
Ē V R E 1,25 D O L L Á R. — K Ē S Z Ū L T A F O R U M N Y O M D A J Á B A N N O V I S A D O N.

